

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

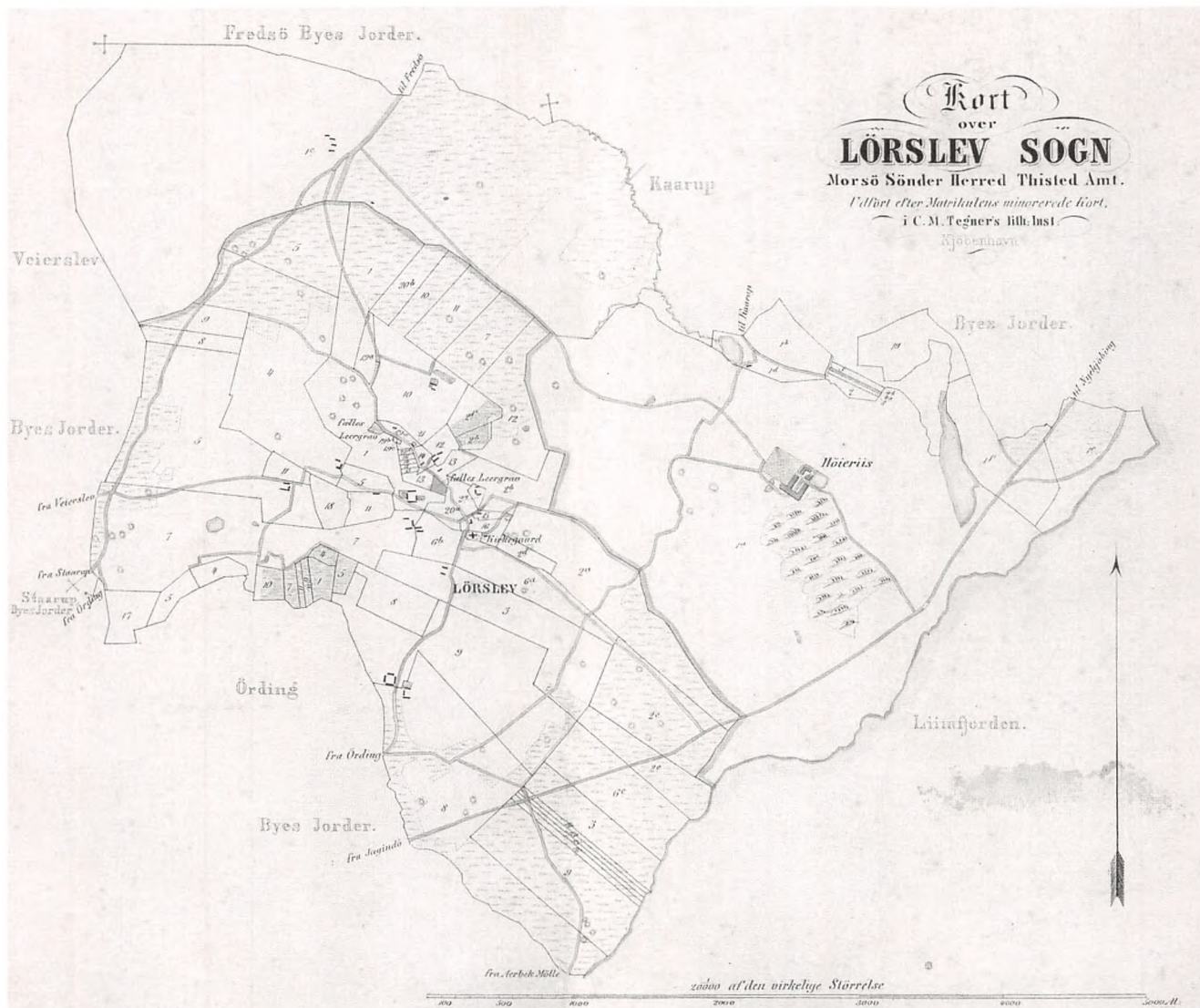
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Jul På Mors

LOKALHISTORISK ÅRSSKRIFT 2006

Matrikulens minorerede kort findes for alle sogne på Mors. De er trykt og udgivet i 1867. Ejendommernes placering er fra kort, der er opmålt 1810-1820. Opmålingen af skellene er fra først i 1860'erne.

Maleriet på forsiden

Udsigt mod syd fra Sundby. Kunstneren hedder A. Plougmann, men derudover mangler redaktionen oplysninger om ham. Billedet er i privat eje.

JUL PÅ MORS 2006

INDHOLD

Skal vi på konditori? ..... 2 <i>Af Børge Jensen</i>	Billeder fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv 49
Billeder fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv 9	Retro renæssance ..... 50 <i>Fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv</i>
Mors i det jyske forsvar under 1. Verdenskrig ..... 10 <i>Af Michael H. Clemmesen</i>	Leg på Mors ..... 52 <i>Af Trine Lund Riis</i>
Fersk vand ..... 18 <i>Af Susanne Overgaard</i>	Morsingboere og Alheden ..... 54 <i>Af Niels Vestergaard Larsen</i>
Billeder fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv 21	Billeder fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv 59
Dyrlæge Poulsen ..... 22 <i>Af Niels Vestergaard Larsen</i>	
Spejlbilleder – glarmester Langbein ..... 24 <i>Af Carl Langbein Toft</i>	
Billeder fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv 32-33	Redaktion: <i>Per Noe</i> <i>Poul Nyborg</i> <i>Susanne Overgaard</i>
Om Jølby Nor 1788-2003 ..... 34 <i>Af Margrethe Johansson</i>	44. ÅRGANG . ISBN 87-87566-656 ISSN 0902-4700
Billeder fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv 39	Oplag: 2.000 stk.
Træer – levende kulturarv ..... 42 <i>Fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv</i>	Pris: Kr. 75,00
En skiden historie ..... 44 <i>Af Anne Heide</i>	Morsø Folkeblad & Bogtrykkeri
	Kortene er gengivet med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen.

Skal vi på konditori?

Af Børge Jensen

Ordet konditori er vist ved at forsvinde fra det danske sprog, men vi har vel alle en forestilling om, hvad en konditorkage er? Et konditori er et bageri, der har specialiseret sig i at bage lækre og søde kager, hvortil man kan drikke kaffe, chokolade eller te. Kaffehus var et andet ord for konditori, for historisk set var det tyrkerne, der under en belejring af den østrigske hovedstad Wien i 1683, bragte kaffen til Europa. Efter at tyrkerne var blevet slået tilbage i nævnte år, opstod en lang række kaffehuse i Wien, og ideen slog også hurtigt an i Tyskland. Konditorier forudsatte et købedygtigt publikum med behov for mere end det daglige brød, og de blev derfor place-

ret i hovedgaderne i de store byer. Når der blev åbnet konditorier i provinsbyerne, blev de lagt i hovedgaden. I Nykøbing lå konditorierne derfor på Algade, som det vil fremgå af denne artikel.

Familien Jepsen

Den første bager i Algade 6 var Nicolai Frederik Jepsen, der havde forretning her fra 1842 til 1875. Han var født i Fredericia, og i 1843 var der bryllup mellem ungkarl og bagermester N. F. Jepsen og jomfru Marie Sophie Stausholm på 27 år og med hendes far rebslager Stausholm som forlover. Ved storbranden i Nykøbing 1748, der næsten havde raseret

hele Algade, var nogle få huse blevet skånet bl.a. Algade 6 og 8. Ved den første vurdering i 1761 til den nystiftede brandforsikring, var Algade 6 en bindingsværkbygning og allerede da gammel. Den havde dog murede vægge til gaden, idet gavlen vendte ud mod Algade. Taget var et stråtag. To huse bag forhuset havde lervægge og stråtag.

I 1787 boede rebslager Søren Stausholm i huset, og i 1801 ejedes det af kordegn J. L. Schmidt, som endnu i 1828 tog til takke med huset, der var ”dels murtavl, dels klinede vægge og stråtag”. Hans datter jomfru Schmidt ejede derefter huset, til Jepsen købte det. Hun ernærede sig som syerske. Det var et billigt hus men uegnet for en ung familie, som ville bruge den velbeliggende grund til erhverv. Jepsen nedrev derfor bygningerne og opførte et nyt stenhus med facade til Algade. Det bestod af 8 fag, hvoraf de to var portrum og seks indrettet til beboelse. Det blev forsikret for 820 rigsdaler (rdl.), jomfru Schmidts hus var året før vurderet til 160 rdl. I stedet for et gammelt baghus, vurderet til 60 rdl. i 1848, opførtes en fløjbygning til forhuset på 9 fag til beboelse, køkken og bageri. Den samlede forsikring af Algade 6 steg fra 220 til 1540 rdl.

I de følgende år blev opført nye huse på grunden til bl.a. folkekamre, men endnu i 1867 var der stadig plads til en svinesti! Og der var kort afstand fra Algade 6 til det statelige rådhus, der var bygget i 1846, og som Jepsen

Til Juleen
anbefales i Aar som sædvanlig en Masse
smukke og billige
SUKKERSAGER
til Præsenter og Pyntning af Juletræer.
Bestilling paa alle Slags store
Kager og Is
modtages,
Smaakager i forskellige Sorter
haves stedse i
L. JEPSENS Konditori.

Annonce i Morsø Avis 12. december 1878.

Konditor L. Jepsen sammen med børnene foran butikken. Billedet er udateret men er nok fra ca. 1900.

tit besøgte, fordi han var borgerrepræsentant fra 1851 til 1885.

Da Algade 8 forsvandt

Nicolai Jepsen døde 5. november 1885, men allerede i 1875 havde en søn L. Jepsen overtaget Algade 6, og 12. juni 1875 åbnede "L. Jepsen Konditori og Café". Den nye bagermester havde i dåben fået ikke færre end tre fornavne Jeppe, Jensenius, Magdalenius. Man forstår, at han ikke brugte de to sidste navne, men af de 25 bogstaver blev kun brugt eet "L" i Magdalenius. Måske kaldtes han Lenius?

Ved faderens død i 1885 overtog L. Jepsen også Algade 8, og i stedet for de gamle bygninger her og i nr. 6 begyndte han i 1890 et stort byggeri, der præger Nykøbing den dag i dag. Algade 8 bestod af to meget gamle huse, så byggeriet i 1890 må betegnes

som en total sanering af denne del af Algade. I begyndelsen af 1890 blev forhusene revet ned, og det gik hurtigt, for allerede i september kunne de første handlende flytte ind i fire nye forretninger "med Spejlglasruder efter Nutidens Fordringer". Også første sal præsenterede sig fint mod Algade med 12 fag vinduer, hvor de tre østlige og de tre vestlige var markerede med pilastre. Til butik 1 mod øst og 4 mod vest svarede en 5-værelers lejlighed, mens butik 2 og 3 havde 3-værelers lejligheder. Til de to største lejligheder hørte også to sidefløje.

I loftsetagen mod Algade blev indrettet syv værelser med kviste og mod gården tre pigekamre med tagvinduer. Den store ejendom – Nykøbings største – viste tydeligt den sociale lagdeling. Som i den gamle bygning i nr. 6 blev der også en port mellem butik 1

og 2. Hvor mange er ikke gået gennem denne port i 115 år? Der blev naturligvis indlagt både vand og gas. Selve bageriet lå bag butik 1, men efter en brand i 1919 indrettedes et nyt og moderne bageri med dampkedel og to bagerilokaler. Samme år blev indlagt WC i de største lejligheder. Husnummer for hele komplekset blev nr. 6, og Algade 8 forsvandt stille og roligt og findes heller ikke i dag.

Et fristende konditori

Som nævnt åbnede L. Jepsen sit konditori i 1875, og datoen 12. juni var ikke en tilfældig dag, det var nemlig markedsdag. Hurtigt bragte Morsø Avis adskillige annoncer, som nok kunne friste. Her følger et par eksempler af mange: "Iskager faas i Morgen Eftermiddag" (17. juli 1875), og en dag var der hele to annoncer: "I L. Jepsens

Fotografier af arbejdssituationer er meget sjældne. I L. Jepsens bageri er en bagerdreng, Alfred Christiansen, ved at rense bageplader.

Konditori faas varme Postejer i Morgen Eftermiddag og Aften” (det var en søndag) og ”Husholdnings-Æblekage faas saavel hele som i mindre Dele hver Dag”. Men også nye varer blev præsenteret: ”I L. Jepsens Konditori faas i Aften fra Kl. 5 Varme Hvedetvebakker! I Morgen Eftermiddag (alm. Bededag) og fremdeles hver Helligdag faas Iskager” (11. maj 1876). En særlig interessant annonce fra 19. maj 1877 lyder: ”I L. Jepsens Konditori faas Iskager hver Helligdag. I Pinsedagene serveres med Appelsin- og Vanille Is” og i samme annonce: ”Raa Is til Opbevaring af Fødemidler og i

Sygdomstilfælde faas altid”. Jo, Nykøbing havde sandelig fået en bager og konditor, der kunne noget.

Da Jepsen begyndte at fremstille is, anvendte han til nedfrysning sikkert is fra fjorden, som blev opbevaret i en iskælder eller et ishus. Men i flere lande arbejdede teknikere på at fremstille kølemaskiner, der ved brug af f.eks. kulsyre kunne skabe temperaturer under 0 grader. Mon ikke Jepsen havde anskaffet en kølemaskine i 1870'erne?

Bagerne havde lange arbejdsdage, og man forstår til fulde denne annonce fra seks bagere ved juletid 1894: ”Da

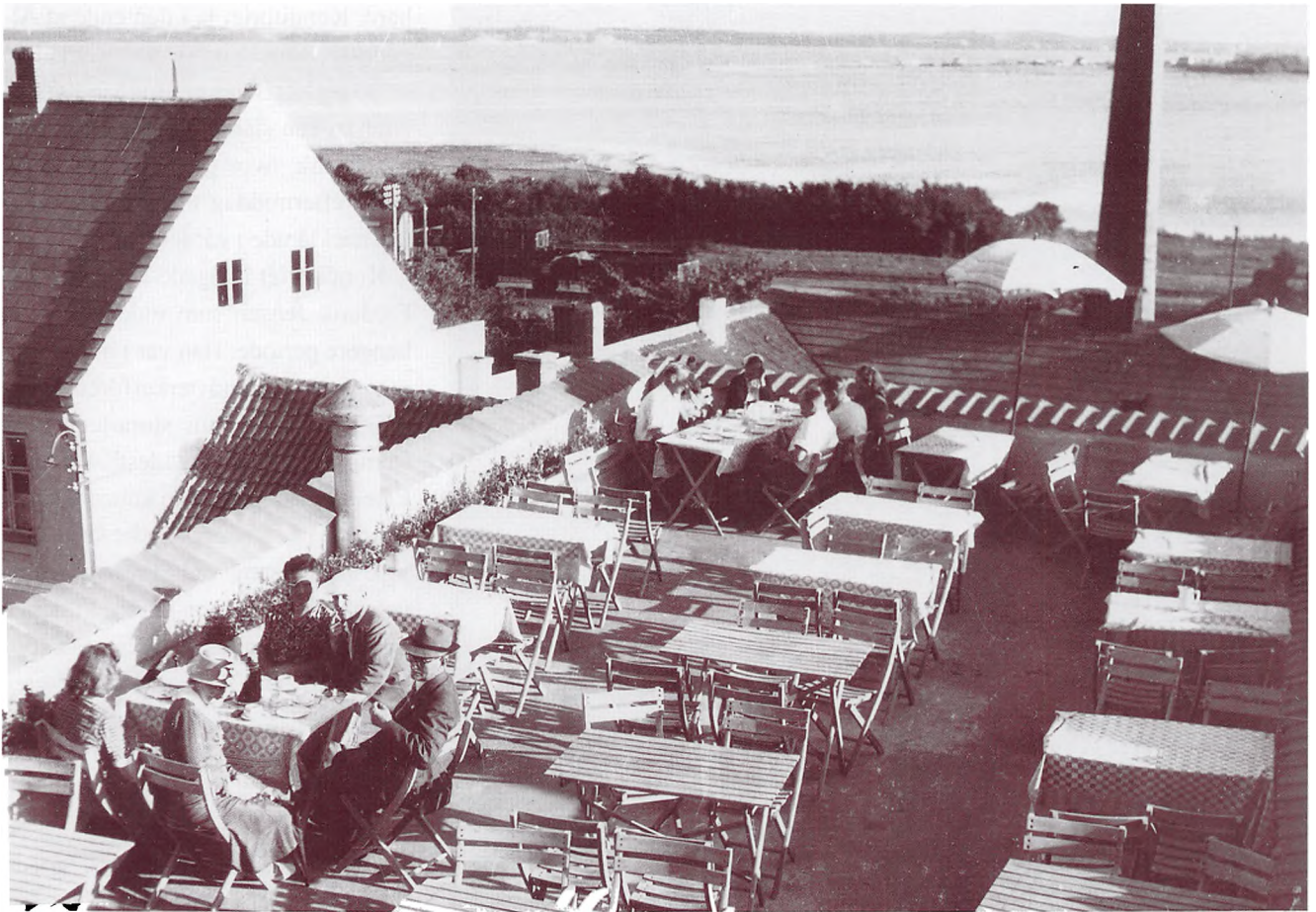
Forbruget af Bagværk i Juledagene fra vore Forretninger er meget lille og for at give vort Personale Lejlighed til at fejre Julefesten, meddeles vore ærede Kunder, at vi ikke bage 1. og 2. Juledag, og at vore Butikker vil være lukkede nævnte Dage fra Kl. 9 Formiddag”.

Konditor L. Jepsen døde i 1918, men havde allerede i 1908 overladt bageriet til sønnen Jørgen Jepsen, der var blevet udlært som bager hos faderen i 1894. Han arbejdede i København i de næste to år og i Tyskland i 1896-98, hvor han nok lærte finere konditori. Efter restaurering af lokaler og bageriet åbnede han søndag den 5. april 1908 ”et første Klasses Konditori, Cafee og Bageri”. I de følgende år gik det dog tilbage både for konditoriet og for hans helbred. Jørgen Jepsen døde i 1939.

Krabbes konditori

Enkefru Anna Jepsen ejede Algade 6 efter mandens død. Den 1. februar 1942 blev ejendommen solgt til Viggo Krabbe for 163.710 kr. Kreditforeningen fandt, at købesummen var ret lav og bad den lokale repræsentant murermester Seiersen om en nærmere forklaring, der lød således: Fru Jepsen var af økonomiske grunde tvunget til at sælge nu, og ejendommen var noget forsømt. Den nye ejer ville sætte ejendommen i god stand, men kreditforeningen krævede arbejdet udført i løbet af tre måneder, og på de vilkår blev et lån bevilget. Fra 1943 til 1953 udførtes en række forbedringer for 100.000 kr. Centralvarme blev indlagt for 10.000 kr., men den største udgift var 78.000 kr. til modernisering af bagerbutik og konditori i 1951. Den nye bagermester havde tydeligt genskabt det gamle bageris kvaliteter i både bageri og konditori.

Viggo E. Krabbe var som selvstændig bagermester begyndt i Hansted ved Horsens i 1928 med en butik, som fru Jenny Krabbe passede. Det var også hende, der – vistnok med stor

Tagterrassen hos la Cour blev indviet i 1947. Den høje bygning til venstre er præstegården i Toftegade, der var bolig for sognepræsten 1859-1971.

myndighed – styrede konditoriet i Nykøbing. Det var ikke skoleelever, der ekspederede hos Krabbe. Jeg husker tydeligt damerne, der ekspederede iført sorte kjoler og med pyntelige hvide forklæder og kapper. Og Krabbes og hans svendes kager og andet bagværk var ypperligt håndværk, der ikke kunne undgå at friste kunderne. Et rigt udvalg af små lækre kager, der fint kunne hævde sig mod f.eks. de mange store konditorier i Århus, der lå mellem Banegårdspladsen og Store Torv. Kvalitet i en lille provinsby!

I sommeren 1965 var der tre 25-års jubilarer i Algade 6. Viggo Krabbe og to svende Søren Kjærulff og Arne Jørgensen. Da Krabbe åbnede sit konditori i 1940, havde han en svend, to lærlinge og en bydreng, i 1965 var det en stor virksomhed med fire svende, tre lærlinge og ni damer. Krabbe var

formand for Nykøbing bagermesterforening, og Arne Jørgensen var formand for bagernes fagforening! Stærkt medvirkende til den solide arbejdsstyrke var uden tvivl, at forretningen var lukket om søndagen. Så betød det ikke noget, at to svende måtte møde kl. 4 og 6. Omsætningen steg fra 54.000 kr. til 600.000 kr. på de 25 år, og i gennemsnit blev der fremstillet 400 flødekager pr. dag!

For at øge omsætningen indrettede Krabbe førstesalen til en restauration med adgang ad en trappe fra butikken. Krabbe var imidlertid ikke alene om at drive konditori i Nykøbing, og i 1970 solgte han hele ejendommen til Sten Andersen, der i en kort periode drev konditoriet videre. Han gennemførte de største forandringer af ejerforholdene siden 1890, idet han udstykkede både de to store butikker, Ejler Cort-

sens guldsmedeforretning og Schous Sæbehus samt lejlighederne. Konditor Krabbe flyttede til Refshammer, hvor han døde i 1974, fru Jenny Krabbe døde på Riis' Minde i 1991 i en alder af 83 år. Ældre morsingboere vil måske huske, at der også i Thisted fandtes et "Krabbes Konditori". Det ejedes af Viggo Krabbes broder Christian fra 1931 til 1969.

En syngende bager

Morsø Avis havde den 2. juni 1904 denne annonce: "I Morgen aabnes min nye Butik i Algade 10. Fr. Jensen, Bager". Året før havde Frederik Jensen købt Brinkmann-familiens store ejendom, men 29. november 1904 døde hans hustru Else, født Poulsen. Hun havde den 22. født en pige, som ved dåben 25. december fik navnet Else Jensen. I et nyt ægteskab i 1906

Julestemning i Conditori Heinrich 1958.

blev Frederik Jensen gift med Anette Kjeldsen, datter af sadelmager Anton Kjeldsen. Frederik Jensen var i forvejen knyttet til byens borgerskab, idet hans søster Anna var gift med isenkræmmer Jørgen Brandt.

Frederik Jensen var født i 1866 og lærte faget af sin far, der havde butik i kælderens under Bendix Hotel. Denne butik overtog sønnen i 1891, og det forklarer hans første byggeri i Algade. I en skildring af det meget store byggeri i Nykøbing i 1890'erne skrev Morsø Avis 21. april 1899: -- "og op mellem Hotelhavens Træer dukker Skorstenen til den af Hr. Fr. Jensen nyopførte Sukkervarefabrik". Frederik Jensen solgte Algade 10 i 1918. En søstersøn konditor Hugo Rode overtog bageriet, og Jensen flyttede

til en villa på Strandvejen. Da Rode solgte i 1923, skiftede bagermestrene hyppigt.

Et par annoncer viser, at det var hårdt at være konditor: "Jeg anbefaler mine hyggelige Serveringslokaler, som er aabne til Kl. 11 Aften" (1925) og 9. marts 1926 en tospaltet annonce: "Varmt Wienerbrød, Stænger og Kringler faas hele Dagen, Algade 10. Th. Petersens Konditori, Tlf. 64. Husk de varme Hveder fra 5-7". Trods lange arbejdsdage hørte Petersen til blandt de mindre skatteydere. En senere konditor Harald Schmidt solgte i 1946 bageriet til konditor Egon Hvidberg fra Ringkøbing, som allerede året efter solgte "Conditori Centrum", som det nu hed. Konkurrencen fra Krabbes konditori var for

hård. Konditoriet lå i den ende af Algade 10, som lå op til porten mellem nr. 10 og 12 (Bendix). Boghandler Kai Nielsen kan stadig udpege den del af hans butik, hvor gæsterne nød deres kaffe eftermiddag eller aften. Selve bageriet lå ude i gården.

Konditoriet i Algade 10 havde kun Frederik Jensen som indehaver i en længere periode. Han var i øvrigt meget aktiv i Håndværkerforeningens sangkor, "hvor hans storartede Basstemme gjorde god Fyldest". Datteren Else Jenas karriere som koncertsanger glædede ham meget, og det var naturligt, at hun sang ved faderens begravelse i 1937. Mange læsere af denne artikel vil mindes hendes store popularitet i Giro 413 med klassikeren "Kun en dag et øjeblik ad gangen". Else Jena døde i 1993.

Byens tredje konditori

De to behandlede konditorier lå i to af Nykøbings fineste ejendomme. Det var ikke tilfældigt, for hovedstrøget i Algade gik fra Rådhusstorvet til Kirketorv. Først i årene før 1900 kom der udvikling i den vestlige del af gaden op til Lilletorv. Den havde været præget af små huse i een etage, som beboedes af især småhandlende. I nr. 25 lå fra 1880'erne et bageri, men en tilflytter fra Randers ændrede bybilledet her. Det var Peter la Cour Jensen, født i 1875, som i 1906 opførte en helt ny ejendom i to etager mod Algade og i tre etager mod gården. Højden var dels 12, dels 14½ alen, det gamle hus havde kun været 5¾ alen højt.

I øst blev indrettet en stor bagerbutik med stor spejlglasrude, mod vest en butik med to spejlglasruder. I et baghus mod Toftegade lå bageriet forsynet med "en dobbeltovn af P. Nielsens patent" og en skorsten på 23 alen. I maj 1935 udvidede la Cour med et konditori, og man kan let forstå, at det blev en alvorlig konkurrent for konditorierne i nr. 6 og 10. La Cour reklamerede nemlig med det bedste blad-

Har De en Time fri om Eftermiddagen, saa nyd den ved et af vore 6 store Vinduer til Strøget.

Musik fra Kl. 3 Eftm.

200 Siddepladser.
Provinsens største Conditori.

Annonce fra Morsø Folkeblad 10. juli 1939.

hold, et B&O koncertanlæg og måske det allerbedste: Ingen drikkepenge!

Det gik så godt, at la Cour i 1947 foretog en gennemgribende ombygning af ejendommen. Hovedbygningen mod Algade blev indtil 1. sals højde belagt med svensk marmor (Folkebladets udtryk), men den helt store ændring bestod i opførelsen af et sidehus i tre etager ibygget forhuset og med gavl mod Toftegade. Her indrettedes en stor tagterrasse på 83 m², dækket af asfalt, og nedenunder selskabslokaler på samme størrelse. Det var efter kreditforeningens vurdering "et førsteklasses konditori med konditioneringsanlæg for luftfornyelse i alle lokaler". En elevator lettede betjeningen i alle lokaler, inklusiv terrassen. En ny elektrisk bageovn blev installeret ved samme lejlighed. Det var en stor dag for la Cour, da friluftsterrassen blev indviet 19. juni 1947.

La Cour var en flittig annoncør i Morsø Folkeblad. Her er nogle eksempler af mange, og de var altid i to spalter! "Glæd Deres Sommergæster med en hyggelig Aften. En god Kop Kaffe. Ingen Drikkepenge! 200 Pladser. Provinsens største Conditori" (9. juli 1937). Og: "Efter Teatertid en god Kop Kaffe, hurtig Servering, og saa er der ingen Drikkepenge" (1. juli 1939).

La Cour adskilte sig fra de fleste andre annoncører ved konstant at ændre teksten, så hans annoncer er læseværdige, som det f.eks. ses herover.

Heinrich

La Cour døde af en hjerneblødning i 1952, men havde solgt ejendom og bageri i 1951 til Heinrich Christensen fra Svejlbæk. Ifølge salgskontrakten måtte den nye ejer ikke bruge navnet la Cour. Heinrich Christensen udskrev derfor en konkurrence om et nyt navn, der skulle være "kort og fyndigt". 2000 deltog i konkurrencen, hvor "Heinrich" sejrede stort, "Perlen" blev nr. 2.

I forbindelse med en lånesag i 1958 skrev vurderingsmanden arkitekt Seiersen: "Ejendommen der på grund af særlige omstændigheder blev overtaget til en pris væsentlig under værdien, er nu færdigmonteret". Vi er nu nået til fjernsynets tidsalder, og det var lettere og billigere at drikke aftenkaffen hjemme foran fjernsynet. Ligesom la Cour havde fået installeret et B&O koncertanlæg, fulgte også Heinrich Christensen med udviklingen, og i maj 1956 opstillede han som den første restauratør på Mors et fjernsyn i konditoriet. Alt tyder dog på, at konditoriernes tid var forbi, og

ejendommen og konditoriet blev solgt til Alfred Andersen, der drev konditoriet videre under navnet "la Glace".

De nye tider ses bl.a. af det forhold, at den næste ejer af Algade 25 ikke var konditor, men tandlæge. Sven Sjørsløv havde i 1961 åbnet klinik på 1. sal og købte ejendommen i 1967 og ombyggede de øvre etager til lejligheder. Bageriet blev videreført under navnet "Lises Conditori", der havde navn efter Sjørsløvs kone. Der er ikke tvivl om, at det var af afgørende betydning, hvem der var bagermester. Men uden dygtige og pligtopfyldende bagere gik det ikke. Søren Kjærulff var en af mange, for de fleste, ukendte bagere. Han blev udlært hos Krabbe og fortsatte som svend i firmaet. Han oplevede 30-års jubilæum hos Krabbe og var 10 år i Lises Conditori, hvor det nok var ham, der stod for driften af bageriet.

Det daglige brød

Da arbejderbevægelsen opstod omkring 1880-90, var brødpriserne af stor betydning for den jævne befolkning. Det var derfor et vigtigt mål for arbejderbevægelsen at oprette fabrikker, der kunne fremstille rugbrød og sigtebrød billigere end de private bagermestre. Franskbrød var ren luksus.

Algade 6 i 1962 med de tre store butikker. I stedet for en kringle har Krabbe et skilt med en konditor med hat og kransekage. Bemærk, at ordet konditori på facaden skrives med både K og C.

I Nykøbing stiftedes Arbejdernes Fællesbageri i 1900 og Andelsbageriet i 1906. Begge bagerier udbetalte en del af overskuddet til kunderne.

I dag er der kun to rugbrødsfabrikker i Danmark med det resultat, at stort set al rugbrød køres land og rige rundt. Det giver trafik! Og for længst har fabrikker overtaget produktionen

af kager og de fleste former for andet brød, og som i den øvrige detailhandel køber de større virksomheder de mindre. Koncentrationen fremmes også ved øget brug af kemikalier og fabriksfremstillede ingredienser.

I Nykøbing findes i dette øjeblik fire bagerier: To supermarkeder og to private bagerier. Der er nu ca. 950 bage-

rier i Danmark, for fem år siden var der 200 flere. Brancheorganisationen "Bager- og Konditormestre i Danmark" forventer, at 35-40 bagerier vil lukke hvert år i de kommende år, indtil der er 600 bagerier tilbage, som vil være det bæredygtige antal. Hvis vi derfor sætter pris på lækkert og godt bagværk, bliver vi nødt til selv at bage det.

DFDS-passagerskib ved Dampskibskajen, Nykøbing Havn, 1936.

Mors i det jyske forsvar under 1. Verdenskrig

Af Michael H. Clemmesen

Forsvarsforberedelserne i Jylland var meget langt fremme i begyndelsen af november 1918. Alt var gennemtænkt og planlagt. Regeringen skulle blot mobilisere hæren, så kunne man hurtigt afslutte klargøringsarbejdet:

De mange værnepligtige, der ikke allerede gjorde tjeneste i hærens og flådens "sikringsstyrke", ville blive indkaldt og organiseret i enheder.

De ældste soldater, folk midt i 30'erne, ville derefter blive placeret i "brohovederne" på sydsiden af Limfjorden med deres gamle kanoner og maskingeværer. De endnu lidt ældre ville blive placeret langs jernbanerne mod syd for at sikre disse. På den

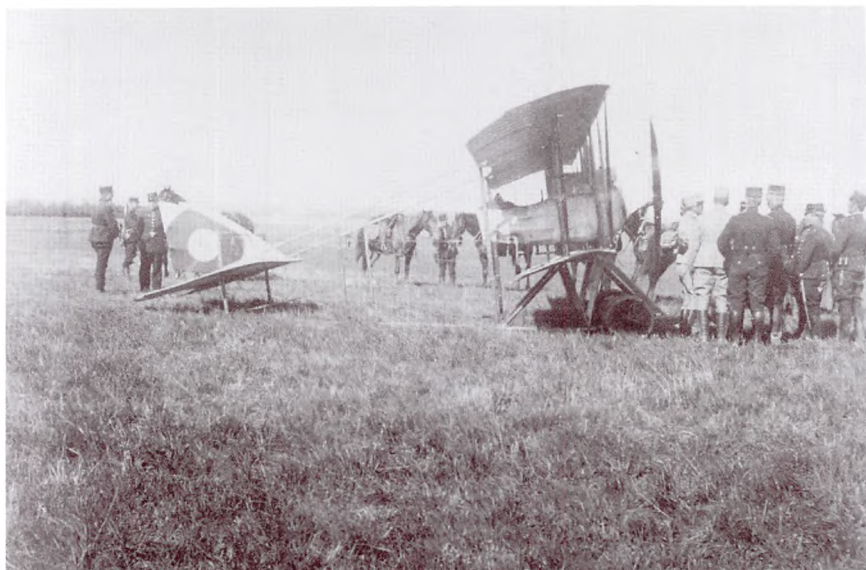
måde kunne man hjælpe de mobile jyske hærstyrker i "felthæren" tilbage nordenfjords, når det blev nødvendigt.

Den såkaldte Civile Efterretnings-tjeneste ville blive aktiveret. Dens medlemmer – gode, frivillige, danske, patriotiske mænd – ville sende rapporter fra tyskbesatte dele af landet. Andre oplysninger om fjendens bevægelser ville man få fra Kystudkigstjenesten, der bemandede de mange fyrtårne langs de danske kyster. Endvidere fra flådens 2. Eskadre i Storebælt og inspektionsskibet i Lillebælt samt fra den lille enhed med rekognosceringsfly, som hæren havde placeret i Jylland.

Skals- og Nørreådalene ville blive oversvømmet og indsejlingen til Randers og Mariager Fjorde spærret ved sænkning af skibe, så den lille jyske felthær fik de bedst mulige vilkår for at vinde tid til forberedelserne ved Limfjorden ved en kamp i Himmerland mellem fjordene og de oversvømmede enge.

Adgangen til Limfjorden og specielt dens vestlige halvdel ville blive spærret ved at fjerne afmærkningen ved Thyborøn og ved sænkning af ældre skibe ved Hals, lige øst for Aalborg ved Østre og Vestre Laden samt ud for Løgstør. Man ville hurtigt udbygge skyttegravsanlæggene i brohovedstillingerne på sydsiden af fjorden med det arbejde, som krigsminister Peter Munch havde udskudt til efter mobilisering. Man ville hurtigt trække de sidste dampere fra hærens lille flotille af fire bevæbnede statsskibe tilbage fra Vesterhavet til fjorden til deres hovedbase i Nykøbing Havn. Hæren ville organisere støtteelementer og samle forråd til den samlede jyske hærstyrke i Thy og specielt på Mors. Der ville blive gravet en østvendt forsvarsstilling ved Vust Tange for at bremse en fjendtlig fremtrængen fra Vendsyssel ind i Thy.

Mens alt dette fandt sted, var det forudsat og forberedt, at de "detachementer" fra sikringsstyrken, der fra starten

Et af den jyske felthærs rekognosceringsfly (Esbjerg Byhistoriske Arkiv)

af krigen havde været fremskudt til grænsen ved Fredericia og Esbjerg, skulle trække sig hurtigt mod nord til felthærens hovedstyrke. Der ventede togstammer til transporten på stationer tæt bag detachementerne. Hovedstyrken mobiliserede i garnisonsbyerne Viborg, Randers og Aalborg og samlede sig derefter i kantonnement, dvs. lokal indkvartering, i området mellem disse tre byer, og gjorde her klar til kampen mod de fremtrængende tyske styrker.

Kun grænsedetachmenternes rytterenheder fra de to dragonregimenter skulle observere den tyske fremrykning. Under rytternes tilbagegang skulle vejbroer og jernbanebroer og –stationer ødelægges. Så ville den tyske fremrykning blive sinket og vanskeliggjort yderligere, fordi der skulle nybygges broer og repareres skiftespor. Ødelæggelserne af jernbanen blev gennemført af specialuddannede DSB-personale.

Man forventede, at den jyske felthærs hovedstyrke efter at have sinket fjenden i Himmerland ville komme tilbage over Limfjorden ved Aalborg og Løgstør-Aggersund.

Derefter skulle felthæren fortsætte kampen sammen med Limfjordsstyrken, der havde hjulpet den tilbage over fjorden. Hvis det blev nødvendigt, fordi fjenden fortsatte over fjorden, skulle fjenden midlertidigt standses i Vust-stillingen. Hvis fjenden så angreb mod vest ind i Thy, skulle denne del af den jyske hærstyrke gå over Mors og med alle midler forsvare den nordlige del af øen.

Dele af felthæren kunne dog også blive presset op i Salling eller langs vej- og jernbanen i Vestjylland over Varde og Holstebro mod Struer. Her ville Limfjordsstyrken i brohovedstillingerne i Salling ved Glyngøre og Pinen samt ved Oddesund beskytte deres passage til Mors, enten direkte eller via Thyholm. Den vestlige Lim-

fjordsstyrke ville derefter forsvare den sydlige del af Mors.

Dette skete alt mens langt den største del af den danske hær på Sjælland, der efter mobiliseringen var blevet yderligere forstærket med hovedparten af de fynske styrker, forberedte sin tilbagegang mod Nordøstsjælland og ind i Københavns Fæstning. Uanset størrelsen af styrkerne var der ingen tro på, at man kunne kæmpe uden støtte fra befæstninger. Uanset i hvilken landsdel, havde hæren forberedt sin endelige ”reduit” – sit tilbagetrækningspunkt. På Sjælland København, i Jylland Mors. Den lille bornholmske styrke planlagde om nødvendigt at trække sig til Jomfrubjerget i Almindingen og herfra gennemføre en mini-guerilla mod de landsatte tyske styrker.

I de tre stillinger kunne man så kun håbe på miraklet, en rettidig hjælp fra Tysklands fjender, der jo efter hærens mening var blevet Danmarks allierede i det øjeblik tyske krigsskibe bombarderede København, gik i land på Sjælland eller angreb over landegrænsen. Og da de danske stræder havde så stor strategisk betydning, måtte de da i egeninteresse sende hjælp ...

Efterfølgende generationer af danskere blev overbeviste af Viggo Hørup og senere Peter Munch. De opfattede en sådan militær optræden som ulogisk, meningsløs, en skadelig symbolsk offerhandling uden ’nytte’. Langtidsvirkningen af nederlaget i 1864 kombineret med held - vennenes sejr i 1918 og 1945 – har skabt en udbredt opfattelse af, at det var den bedste politik. Vi var jo lidt heldigere i valget af besættelsesmagt end Balterne. Nationen måtte overleve gennem styrken i sin homogene kultur, indtil bedre tider med international sund fornuft gav os selvstændigheden og fremtiden tilbage. Man kan udtrykke det som, at det, som må-

ske var beundringsværdigt og logisk for finner, ville være meningsløst for danskere.

Men datidens danske officerer og den forsvarsvenlige del af befolkningen kendte ikke fremtiden og opfattede modstanden mod det ventede tyske angreb som afgørende for nationens fremtidige eksistens. Man kæmpede for Danmarks ære og respekten i det udland, der efter krigen ville afgøre, om land og nation fortjente en selvstændig fremtid. Man ville kæmpe så længe som muligt, uanset om modstanden logisk set var udsigtsløs, uanset, at hovedparten af landet blev udsat for brandskatning af fjenden.

Den nyudnævnte kaptajn fra 2. Bataljon, Arnold Kühnel, der godt tyve år senere skulle blive skaberen af 1. Verdenskrigs danske hær, udtrykte sin holdning i digtform i tidsskriftet Vort Forsvar i juli 1883 – her to vers fra digtet:

**”Hvad skulle jeg bruge min manddom til,
når fjenden først landet har inde?
at danse til fremmedes fløjtespil,
deri vil jeg aldrig mig finde.”**

Så svarede drengen: **”Nej, bliver jeg mand,
vil alt jeg for Danmark hengive,
men først vil jeg bringe vort forsvar i stand,
at her jeg kan være og blive.”**

Rødderne til hærens forberedelser i alle landsdele var de erfaringer, man uddrog af Danmarks historie samt erfaringerne fra fronterne under Verdenskrigen. Tiden var i langt højere end nu en periode, hvor man argumenterede med historiske eksempler, gennem udlægning af historiske erfaringer.

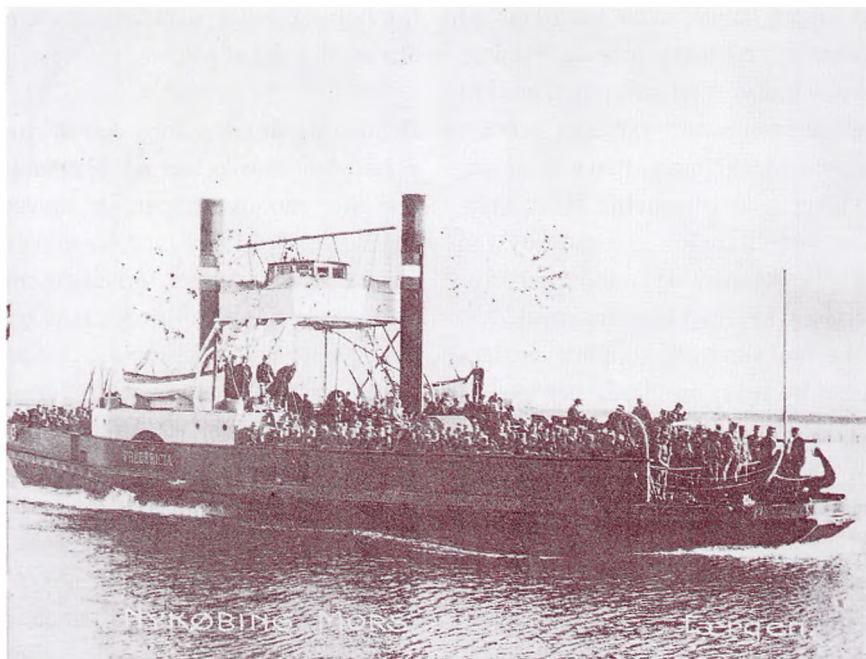
Alle huskede det succesrige forsvar af hovedstaden under svenskekrigene 1659, der skabte tid til den internationale hjælp, som sikrede landets fortsatte eksistens. De omfattende ødelæggelser, der var resultatet af Englands ødelæggende og i tiden

enestående brutale bombardement af det neutrale Danmarks hovedstad 1807, var ikke glemt. I 1864, kun 50 år tidligere, blev det klart, hvor vanskeligt det var at kæmpe uden støtte af befæstninger mod den regulære prøjsiske hær. Man måtte evakuere Dannevirke, fordi oversvømmelserne frøs til, så stillingen kunne passeres. Dybbøl kunne holdes i mange uger på grund af feltbefæstningerne, skanserne, her.

Det kompromis, der i 1867 skabte hærens organisation, kunne med sin korte uddannelsestid på først 6 og fra 1909 kun 5½ måneder ikke give sammenhængende enheder og rutinerede førere, der med udsigt til succes kunne møde tyske enheder i åben kamp, uanset grundtvigiansk åndelig national vækkelse. Sammenhængende og effektive enheder kunne kun skabes ved efteruddannelse og øvelse efter mobilisering, hvis denne blev iværksat i god tid. Fordi man ikke troede på sine muligheder i åben kamp, havde hæren ønsket bygningen af Københavns Fæstning.

Kühnel som generalstabchef og generalmajor i 1905 (Rigsarkivet)

Fra efterårsøvelsen 1906 (Morsø Lokalhistoriske Arkiv)

Den blev bygget med en varig forgiftning af den politiske debat om forsvaret som resultatet. Da fæstningsmodstanderne havde været ved magten i 8 år, var der derfor blevet sat politisk punktum for bygning af permanente landbefæstninger. Men nu, under krigen, viste rapporterne fra fronterne, hvor stærke befæstninger kunne være, selvom de kun omfattede simple jordarbejder, pigtråd og maskingeværer.

De forsvarslove fra 1909, som dannede rammen for forsvaret under 1. Verdenskrig, opfattede Storebælt som mest truet af alvorlige neutralitetskrænkelser. Med koncentrationen af hovedparten af værnene ved og på Sjælland, ville det måske blive muligt at forebygge alvorlige krænkelser og holde Danmark udenfor den truende europæiske krig. Men situationen betød, at også de fleste af de jyske og fynske værnepligtige måtte sendes til Sjælland tidligst muligt – før den tyske flåde afbrød trafikken mellem landsdelene.

Landegrænsen ved Kongeåen var umuligt at dække. Lige nord for græn-

sen blev halvøen så bred, at selv hele den mobiliserede danske felthær ville være for lille til at etablere et sammenhængende forsvar.

Ledelsen af den styrke af lidt og meget ældre mandskab, hæren og politikerne med tidens opfattelse af truslen mod landet kunne afse til forsvar af landsdelene vest for Storebælt, måtte derfor overveje, hvilke opgaver, man kunne løse, og hvor. Man måtte finde den del af landsdelen, som det var muligt at holde med de tildelte mobiliserede styrker.

Var det muligt at forsvare hele området nord for Limfjorden?, kun Vendsyssel?, kun Thy?, kun Mors? eller måske kun Thyholm? Det var disse overvejelser, der dannede rammen for hærens diskussioner op mod og under krigen. Valget blev, at man skulle holde mest muligt, men i sidste instans kunne blive tvunget til at koncentrere den jyske hær på Mors.

Ideerne til Limfjordsforsvaret og til Morsøs rolle som det endelige tilflugtssted blev første gang formuleret af Arnold Kühnel i januar 1905, nu hærens tilfornede i Forsvarskom-

missionen af 1902, generalmajor og chef for Generalstaben, hærens krigsplanlægningsstab. Adgangen til fjorden skulle spærres med søminer og dækkes af mindre fæstningsanlæg. Der skulle etableres en lille egnet maritim styrke, en brohovedstilling ved Glyngøre og kystforsvarsstillinger på Mors ved Feggesund og Vildsund. Allerede det følgende år indeholdt den jyske hærs efterårsøvelse en transport af hærstyrker til Mors.

I august 1908 havde Generalstaben udarbejdet en rapport om rekognosceringer ved Glyngøre og på Mors. Ud over de stillinger, som Kühnel havde anbefalet, foreslog man batteristillinger på Mors vestkyst.

Ingen af disse ideer eller rekognosceringer påvirkede teksten og investeringsplanerne i forsvarslovene i 1909, men det grundlæggende koncept levede videre. I maj 1910 meddelte den kommanderende general i 2. Generalkommandodistrikt, generaløjtnant Maurits Leschly (chefen for hærstyrker vest for Storebælt) til Generalstaben, at Mors-Thy ville blive hans basis, med Mors som det sted, hvor den jyske hærs reservebeholdninger ville blive oplagt. Vendsyssel ville kun blive "hjælpebasis", som man ville anvende for indledningsvis at spare Mors. Leschly anbefalede, at en del af søværnets transportbådmateriel blev flyttet til Limfjorden. Det skete, idet seks af søværnets gamle transportbåde i 1912 blev flyttet fra Århus og fordelt mellem Nykøbing Havn og Frederik d. VII Kanal ved Løgstør, med tre hvert sted. Han anbefalede også, at noget af søværnets udrangerede fartøjsmateriel blev placeret i Limfjorden.

Leschly faldt i efteråret 1911 for 70-års aldersgrænsen og blev afløst af generaløjtnant August Tuxen, som beholdt stillingen som kommanderende gene-

ral, indtil han i efteråret 1917 af regeringen blev beordret til at flytte til København som Overgeneral, dvs. chef for hæren. Det var således Tuxen, der kom til at føre Kühnels tanker ud i livet. I oktober 1912 havde han afsluttet formuleringen af sine konkrete ideer i studien "Forsvaret af Jylland". Den kom til at danne grundlaget for næsten alle elementer i den efterfølgende opbygning af Limfjordsforsvaret.

Allerede i vinteren og foråret samme år var 2. Generalkommando og Krigsministeriet blevet enige om at etablere et arbejds- og ingeniørkommando af ældre værnepligtige, der ved mobilisering sammen med civile entreprenører skulle etablere feltbefæstede stillinger langs fjorden. De skulle placeres ved Aalborg-Nørre Sundby, Løgstør-Aggersborg, Aggersund nord og syd, Glyngøre-Nykøbing samt Oddesund nord og syd samt ved Odby på Thyholm. Man regnede med, at der ville gå fem dage til at bygge de planlagte befæstninger, den samme tid, som man regnede med, at mobiliseringen ville vare. I maj 1913 blev det fastlagt, at man gerne måtte påbegynde arbejdet på stillingerne før mobilisering, men kun med militære eller frivillige kræfter og på statens eller privat grund, hvor det kunne ske uden erstatning. Man kunne kun gå videre end disse rammer efter særlig bemyndigelse. Disse spilleregler for den fysiske forberedelse af Limfjordsforsvaret kom til at gælde resten af perioden.

Limfjordstillingerne skulle bemandedes af værnepligtige fra fodfolksregimenterne, der var for gamle til at indgå i felthærens "linie-" eller "reservebataljoner", dvs. som nævnt mænd i den solide ende af 30'erne. De stod i mobiliseringsstyrken i regimenternes "depot", der var beregnet til at levere erstatning for tab blandt de yngre år-gange.

Tuxen som generaløjtnant og kommanderende general i 2. Generalkommandodistrikt ca. 1914 (Rigsarkivet)

I 1912 kunne man afse op til 900 mand til stillingerne ved Aalborg-Nørre Sundby, 800 til Glyngøre-Nykøbing og 400 til hver af de to andre stillinger. Man havde ganske vist efter Krigsministeriets anbefaling indledt rekrutteringen af frivillige korps til brohovederne. "Morsø Værn" opnåede dog kun at samle omkring 40 frivillige, mens "Aalborg Amts Rekyllkorps" nåede det dobbelte. Korpsene dækkede således kun en meget lille del af behovet, og man var således helt afhængige af de gamle værnepligtige.

I februar 1913 lod 2. Generalkommando gennemføre en "instruktionsøvelse" som en ramme for diskussionen om, hvordan Limfjordsforsvaret kunne indrettes. Ansvar for dette blev herefter lagt på "Jyske Generalmajor". Både den kommanderende general på Sjælland og i Jylland-Fyn havde med hærloven fået stillet en ekstra, yngre general til rådighed. Hvor han på Sjælland blev anvendt som Kommandant i Københavns Fæstningsby, fik han vest for Storebælt ansvaret for

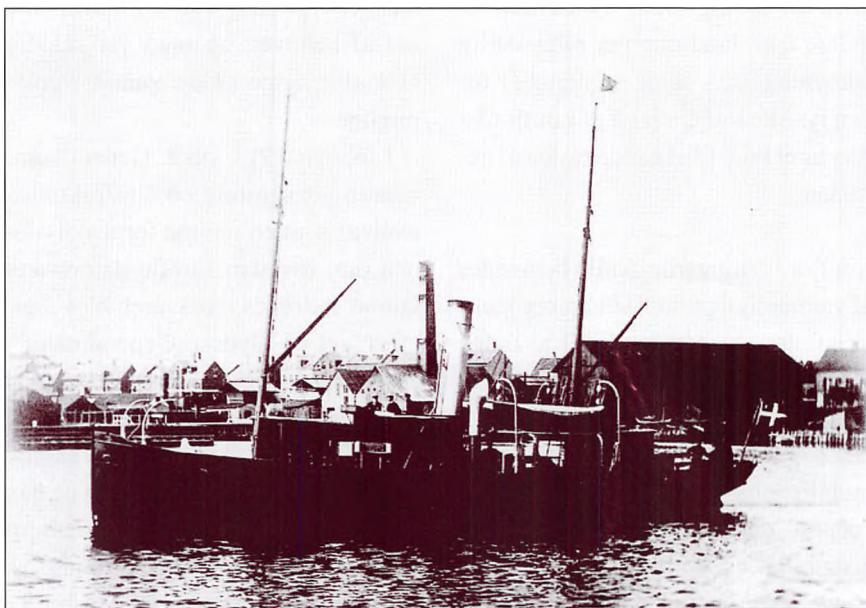
Transportbåd nr. 11 i Nykøbing Havn. Officeren til venstre – en artillerist – er sandsynligvis fra Artillerikommandoen (Morsø Lokalhistoriske Arkiv).

at forberede den jyske "basis", dvs. Limfjordsforsvaret. Tuxen var i modsætning til mange af sine samtidige parat til at delegere ikke alene ansvar til sine undergivne, men også myndighed. Derfor fik både generalmajor Erik Krabbe, der havde stillingen i 1913, og Krabbes efterfølgere frie hænder til at kompensere gennem kreativitet for de meget be-

grænsede ressourcer, man i København kunne tildele den jyske hær.

Allerede som en reaktion på Le-schlys anbefaling var hæren i sommeren 1912 begyndt at opstille en "Artillerikommando på Mors" med 10 stk. ældre 9 cm feltkanoner. Kanonerne, ammunitionen og det øvrige materiel til dette kommando blev sammen med

Fiskerikontrol damperen "Falken" (Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg)

materiellet til Ingeniørkommandoen opmagasinet i de tre transportbåde i Nykøbings havn.

For at undgå, at fjendens flådestyrker kunne skaffe sig kontrol over Limfjorden, skulle den spærres ved Thyborøn, Hals, Beistrup-løbet ved Løgstør og eventuelt ud for Nibe som en reserve for Hals. Allerede Kühnel havde understreget behovet for bevæbnede skibe til at kontrollere den nu spærrede Limfjord, så tyskerne ikke kunne gå over til Mors ligeså let, som det i 1864 havde været at passere Allsund, efter flådens panserbatteri "Rolf Krake" havde trukket sig tilbage på grund af rygter om søminer. Det blev hurtigt klart, at det ikke var muligt at få flåden til at holde liv i ældre panserskibe til denne opgave. Det var simpelthen for dyrt og personelkrævende. Derfor blev løsningen, at man ville bevæbne og anvende de to små fiskerikontrol dampere "Havørnen" og "Falken" samt de to noget større redningsdampere "Vesterhavet" og "Vestkysten" Man forventede, at en kommende europæiske krig ville blive kort og voldsom, så fiskeriet ville alligevel næppe kunne fortsætte, mens den blev udkæmpet.

Hver damper skulle bevæbnes med to stk. 37 mm "revolverkanoner" fra flådens beholdninger, der også skulle stille med den nødvendige ekspertise. De otte kanoner blev sent 1913 anbragt i transportbådene i havnen som også artillerikommandoets kanoner var blevet det. Ammunitionen blev anbragt i magasin i Viborg. Når skibene var blevet udrustet med kanoner og bemanded, skulle de have hovedbase i Nykøbing. Alle de fire skibsførere var reserveofficerer i marinen.

Ved krigsudbruddet i begyndelsen af august 1914 var regeringens, hærens og flådens opmærksomhed koncentreret om situationen i Storebælt og ved København. Da man kendte den tyske nervøsitet for en engelsk landsætning

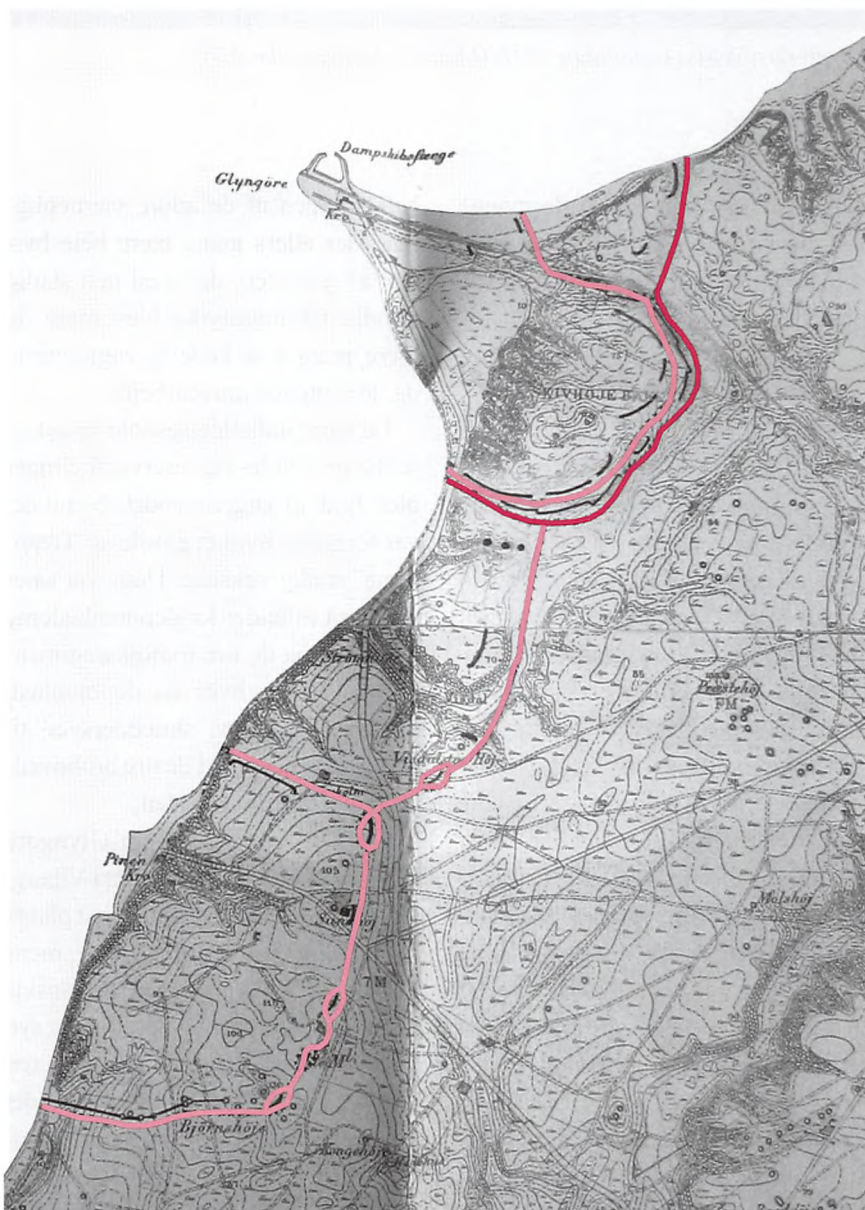
Foto af redningsdamperen "Vesterhavet" med besætningen af marineuniformer og den 37 mm revolverkanon ved rælingen, kaptajnen (th.) er Hans Peter Svarrer, styrmanden Hans Christian Christensen og den tredje officer enten maskinmesteren Johan Carlsen eller dennes assistent Henrik Rasmussen (Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg. Navnene er fra Flådens Overkommandos Arkiv, Kopibog, dato 4/8 1914)

ved Esbjerg, så man det som nødvendigt at placere en mindre styrke i byen og i øvrigt etablere en observations-skærm langs landegrænsen bag Grænsegendarmeriet. Men under krisen var den jyske fredsstyrke blevet forøget så meget, til over 10.000 mand, at man havde ressourcer til at forberede det planlagte forsvar, herunder også Limfjordsforsvaret. Man gennemførte de sidste forberedelser til at aktivere og bevæbne de fire små dampere, og den 6. august blev de aktiveret. Skibene kom til Nykøbing og fik monteret kanonerne, besætningen blev iklædt søværnets uniform, bevæbnet og blev suppleret med kanonbesætning, og skibsofficererne om nødvendigt udnævnt til reserveløjtnanter eller reservemaskinmestre.

De fire dampere blev dog liggende i Nykøbing under hele Sikringsperioden. Fiskeriet fortsatte og skulle stadig kontrolleres, og der var behov for redningsstøtte i Nordsøen. Efter nogen tid var redningsdamperne sjældent længere inde i fjorden end Lemvig havn, og den ene damper løste sine opgaver fra Thyborøn. Kanonerne forblev på skibene. Redningsdamperne anvendte

Brohovedstillingen ved Glyngøre-Pinen juni 1916. Stillinger med fuld streg, pigtrådsspærringer med kryds. Rødt eksisterende, lyserødt forberedt for mobilisering (Rigsarkivet).

Fra efterårsøvelsen september 1918 (Morsø Lokalhistoriske Arkiv)

dem til at sænke nogle af de mange drivminer i Nordsøen, og fiskerikontrol dampernes kaptajner fandt, at de øgede fiskernes respekt.

De planlagte stillinger langs fjorden blev straks påbegyndt med militær og frivillig arbejdskraft, og forstærket med pigtrådsspærringer. Da arbejdet i Aalborg også fandt sted i villahaver langs sydkanten af byen, blev patriotismen efter nogen tid overvundet af irritation, og stillingerne dér sløjfede. Men i de andre brohoveder fandt arbejde sted med at vedligeholde og forstærke stillingerne under hele Sikringsperioden, og man forberedte i 1916 en yderligere udbygning, der dog først ville finde sted ved mobilisering. Blandt de således planlagte feltbefæstninger var en stærk stilling på højdepartiet ved Pinen, hvorfra en fjende kunne beskyde transporter mellem Glyngøre og Nykøbing.

Under krigen indkaldte man langt flere værnepligtige, end hærloven foreskrev. Dette skete for at mindske

belastningen af de ældre værnepligtige, der ellers måtte bære hele byrden af tjenesten, der med den stadig mindre sikringsstyrke blev mere og mere præget af kedelig vagttjeneste og udmattende gravearbejde.

De store indkaldelseshold betød, at felthærens linie- og reserveafdelinger blev fyldt af yngre mandskab end det var forudsat, hvilket gjorde at "Depoterne" stadig voksede. Dette var således også tilfældet for depotenhederne i Jylland, og de fire fodfolksregimenter etablerede hver en depotenhed, der blev bl.a. blev "skræddersyet" til at forsvare hver ét af de fire brohovedstillinger ved Limfjorden.

Styrken ved Nykøbing-Glyngøre kom fra 9. Fodfolksregiment i Viborg. Heraf var 1750-2000 mand fast placeret i stillingen fra mobilisering, mens yderligere 1000 mand indledningsvis sikrede jernbanenettet i Salling og syd for denne halvø. Som resten af hæren modtog man lette maskingeværer, det danskproducerede "Madsen Rekylgevær". De blev opstillet, så de også kunne beskyde lavtflyvende fly. Fra

flådens overskudsbeholdninger fik man flere 37 mm revolverkanoner af den type, der stod på damperne, samt tunge, vandkølede maskingeværer. I brohovedet syd for Nykøbing skulle der ud over otte kanoner fra artillerikommandoet også placeres fem revolverkanoner og fem maskingeværer.

Den voksende mængde våben, materiel, udrustning og ammunition til de mange enheder medførte, at behovet for depotplads hurtigt voksede ud over, hvad der kunne placeres i de tre transportbåde. Hæren lejede derfor oplagsplads i havneområdet.

Limfjordsforsvaret voksede i løbet af krigen så meget, at "Jydske Generalmajor" måtte fordele ansvaret på et "Østre" og et "Vestre Distrikt", der ud over forsvaret af Limfjordslinien havde ansvaret for at sikre jernbanerne mellem felthæren og Limfjorden mod at blive afskåret af fjendtlige agenter samt rytter- og automobilpatruljer og for det stigende antal støtteelementer som krigsfangelejre, lazaretter, ammunitionskolonner og samlinger af kvæg og anden forplejning, der skulle etableres ved mobilisering.

Forberedelserne fortsatte til det sidste. I august blev Limfjordsforsvarets befalingsmænd indkaldt for at blive instrueret i skydning mod "luftmål" samt i sikring af egne skyttegravsstillinger mod kampen fra disse.

Den jyske hærstyrkes efterårsøvelse i september blev placeret på Mors og forberedte reelt felthærens forsvar af øen, som det var forudset som afslutning af modstanden mod en tysk invasion. Nykøbing modtog i forbindelse med øvelsen kongebesøg.

Det er naturligt til sidst at vurdere realismen i disse omfattende forsvarsforberedelser. Kernepunktet er, at det netop kun var forberedelser. Virkeliggørelsen afhang af mobilisering. Indtil denne fandt sted, var hærstyrken på Mors kun

70, hvoraf de 49 var knyttet til de fire dampere, som var fordelt på fjorden og i Nordsøen. Resten var placeret med tre på hærens radiostation og resten som vagtstyrke på transportbådene.

Dette skal ses sammen med, at Danmark havde en radikal regering, der opfattede en egentlig forsvarsindsats mod et tysk angreb som en ulykke, der skulle undgås. Man kunne måske ikke hindre en tysk indmarch. Men da initiativet til mobilisering skulle tages af regeringen, kunne man hindre en ødelæggende eksistenskamp ved ikke at mobilisere. Regeringen administrerede loyalt de gældende forsvarslove, men den rene, loyale administration er noget fundamentalt andet end at have viljen til at anvende styrkerne til noget, man følte med al magt at skulle hindre.

Kun, hvis kongen udskiftede ministeriet, var det reelt sandsynligt, at en dansk regering ville søge at svare på et tysk ultimatum med den mobilisering, der var en forudsætning for at aktivere Limfjordsforsvaret. Kongen havde ganske vist i krigens første år overvejet et ministerieskift, og i 1920 afskedigede han faktisk regeringen. Men der er ikke tegn på, at han i 1917 og 1918 fortsat seriøst overvejede denne mulighed. Hans forhold til ministeriet Zahle var som krigen gik blevet præget af rutine og en vis modvillig respekt. Det var trods alt en af de dygtigste regeringer, vort land nogensinde har haft.

Udenrigsminister Erik Scavenius blev i 1917 via den tyske gesandt involveret i diskrete forhandlinger med

Berlin om Tysklands planlagte ultimatum til Danmark ved en etablering af vestmagtsbaser i Sydnorge eller truende britiske landsætninger i Jylland. Her blev det klart, at tyskerne ville kræve, at Jylland i disse situationer skulle rømmes for danske styrker og overlades til det tyske militær for resten af krigen. Den danske hær og flåde kunne få lov til selv at forsvare Sjælland mod englænderne.

Limfjordsforsvaret fra 1913 til 1918 var derfor politisk set næsten ligeså irrelevant, som hærens forsvarsplanlægning blev i slutningen af 1930'erne. Styrkerne skulle hverken i Nordjylland eller andetsteds anvendes til et egentligt forsvar. Danmark skulle ikke i krig.

Christian X's besøg på Mors ved efterårsøvelsen i september 1918. Modtagelsen i Nykøbing (Morsø Lokalhistoriske Arkiv)

Fersk vand

Af Susanne Overgaard

I dette land som er så vandrigt, omgivet af hav og fjord og givet mange regnvejrskage, er det let at fortrænge, hvor dyrebar og vigtig denne ressource er, hvor mange steder vand er en mangelvare. Mens tre fjerdedele af kloden er dækket af hav, kniber det med ferskvand. Det udgør 3% af jordens vand, og heraf er ¾ bundet i is og hovedparten af det tilgængelige vand findes som grundvand. Ferskvand, siger leksikonet, er vand i naturen med lav saltholdighed (0,2-1 gram/liter), der stammer fra nedbøren og forekommer i vandløb, søer og grundvand. Ordet fersk betyder ikke kun usaltet, det er i sin oprindelse det samme ord som frisk.

Mors er som resten af landet vel forsynet med ferskvand. I tidens løb er denne livsnødvendige ressource imidlertid blevet stadig hårdere belastet. Det fremgår klart nok af målingerne af vandkvaliteten – men det er måske lettere at se ved et tilbageblik.

I Caspar Schades Beskrivelse af Øen Mors fra 1811 handler et af kapitlerne om "Landets ferske Vande". De bestod af nogle søer, hvoraf de fleste dog var "ubetydelige". Den største var Hundsø på Nordmors. Til søerne kom en del mølledamme. Der var omkring en snes små åer og bække med udspring af kildevæld. Kilderne var mange og rigelige. Mange steder behøvede man blot "at nedsætte en Tønde, enten bundløs eller med Huller i Bunden, og Vandet vælder over alle Bredder". Mange landboere

kunne nøjes med det. Boede man under bakker var det let nok at lede vandet fra kilde til hus. Alligevel havde de fleste gårde enten af nødvendighed eller bekvemmelighed en brønd – en kjeld. Den blev anlagt af kjeldkasteren, brøndgraveren, der fandt til vandåren med en kløftet pilegren, og derefter gravede brønd for fri kost og 3 mark pr. alen, når den blev sat med planker, 4 mark hvis den skulle sættes med sten. Brøndene var af meget forskellig dybde, fra 8-16 fod helt indtil 50 fod eller mere.

Vandet i mange brønde var ringe – i Nykøbing gjaldt det vist nærmest hovedparten. Årsagen skriver Schade ikke noget om, men senere skribenter er ikke i tvivl om, at årsagen lå i brøndenes naboskab til møddingerne. I Nykøbing gav det anledning til hyppige epidemier med mange dødsfald til følge: Tyfus, kolera, difteritis ... Og det blev et af de væsentlige argumenter for de borgere, især yngre læger, der i slutningen af 1800-tallet ønskede at få bygget et vandværk før en ny kirke. Vandværket ved Gasværksvej blev anlagt i 1886.

Også på landet var brøndvandet vel ofte sundhedsfarligt – men det var egentlig ikke et problem i sig selv. For det var netop af den grund, at man aldrig drak vand! Den almindelige dagligdrik var det hjemmebryggede øl, og det er jo kogt og konserveret vand. Problemer med vandforsyningerne til øllet bestod nærmere i, at brøndvandet kunne være for hårdt. Nogle steder brugte man derfor vandet fra

gadekæret, hvor køerne blev vandet og adskillige møddinger var i nærheden, andre steder hentede man vand fra kildevældene.

Schade kan fortælle, at de der har evne til det bestræber sig på at lave godt øl. Det er for det meste kraftigt, "men da det sjelden koges efter at det er gaaet fra Tappen, er det just ikke tjenligt for enhver Mave".

Kunne det være så som så med brøndvandet, så var det øvrige ferskvand, især kildevældene, meget godt, både dømt ud fra syn, lugt og smag. Mens den daglige drik var øl, så var kildevandet fra meget gammel tid "kurlvand". På Mors har der været adskillige helligkilder, bl.a. Margrethe kilde ved Flade, Maria Magdalene ved Dragstrup, Skt. Hans kilde på Mollerup Hede og en anden Skt. Hans kilde under Skjelholm ved Nykøbing. Hertil søgte man endnu i 1800-tallet for at finde helbredelse for alskens sygdomme ved at drikke kildevand, der ikke kun smagte godt, men var undergørende, helligt vand.

De ferske vande myldrede af liv, nok til at skaffe flere husmænd og landarbejdere en ekstra indtægt eller blot variation i den ellers ret salte og ensformige kost. Schade nævner bl.a. odder i mølledamme og søer og flodkreb i bl.a. Dueholm Å. Hertil naturligvis en mængde ferskvandsfisk, bl.a. gedder og karper, samt fugle, padder og insekter. Et mål på denne rigdom kan læses ud af storkenes antal. Det var alene i Nykøbing o. 50 par, der

yngelede og opfostrede 2-4 unger pr. par. Til et par hundrede storke var der føde nok i engene og kærerne omkring byen, varieret kost: Fisk, frøer, snegle, firben, andre fugles unger, hugorm, mus – og endda rotter.

Langt ind i 1900-tallet var der jagt-udbytte at hente i kær, enge og åer. Frederik Krogh, Erslev, har fortalt om sine brødres jagtudbytte i Erslev kær o. 1900: Odder, ænder, gedder, ål, ørred, ræv og honning af mosebier. Og Chr. Madsen, Solbjerg, har fortalt om jagt, fangst og ægsamling i Solbjerg kær, ved Dragstrup å, i kæret mellem Lødderup og Dueholm Mark: F.eks. hvordan der blev sat saks for odder og om odderjægere, der brugte harpun om vinteren. (Beretningerne findes i Jul på Mors 1996 og 1998).

Vådmarkerne var ikke bare gode jagtmarker, de var i høj grad også en del af landbruget, ikke mindst til græsning og høavl, endda med overrislingsanlæg som i Erslev Kær. Hertil kom tørveskær, får- og gåsheold. Alt sammen ud fra gammel erfaring for mulighederne og balancen i brugen af et vanskeligt og følsomt naturområde.

Også småsøer, vandhuller og mølledamme blev brugt mere bevidst i fødevare-forsyningen. Fra 15- og 1600-tallet havde hovedparten af herregårdene på øen karpedamme, og også mølledammene blev brugt til fiskeopdræt. Ved at sætte karper i søen kunne man ikke blot få fersk fisk – det var også et middel til at holde myg o.l. insekter nede. En særlig mølle var græsmøllen, hvor man kun havde vand i dammen i vinterhalvåret. Her var dels energi til at drive mølleværket, dels fiskeopdræt. Om sommeren, hvor vandforsyningerne alligevel var for knappe, lå dammen hen som græsningsareal og høslet, gødet også af fiskeholdet.

Brøndgraver Niels Lauersen, Øster Assels. Fotograferet ca. 1916 af Mette Pedersen.

Også landsbyerne hentede ferskvandsfisk i gadekær o.l. Schade oplyser, at der er grundling, på Mors kaldet rounbutt, i bl.a. Legind Sø, og aborre og suder adskillige steder. Især var der karusser i flere damme, de var særlig gode i smag og størrelse i en dam på Ørding Gade. Her var de imidlertid mængdemæssigt i aftagende, fordi nogen enten af misundelse eller uvidenhed havde sat gedder i dammen, hvor der desuden var gæs og ænder. De har heller ikke haft godt af udsivningen fra møddingerne. Faktisk mente man, at ”Uddunstningen af Sviin dræber

Karusser” – bare det at et svin gik under en vogn med karusser i tønne var nok til at fiskene straks ville dø!

Det mangfoldige liv i vandløb og søer er siden provst Schades tid sørgeligt forsvundet. Beretningerne om brugen af vådområderne er skrevet omkring 1960, og da var forholdene allerede under stærk forandring. Frederik Krogh skrev netop om Erslev Kær i anledning af, at det kom under tørlægning. Dræning, udretning af åløb, spildevand fra husholdninger og industri, råstofdudvinding, nedsivning af

Karen Marie Lilleris henter vand. På mange gamle fotografier kan man se pumpen eller brøndhuset i gården – men det er sjældent, at det som her ses i brug. Foto fra Redsted, 1920'erne.

gødning og pesticider har ikke virket gavnligt. Flere af hinanden uafhængige undersøgelser har for de senere år fortalt os om vandløbenes tilstand på Mors. De har det værre end i resten af amtet. Kun hvert femte vandløb lever op til målsætningen, og der er ikke sket nogen bedring fra 1997 til 2001. Der berettes om, at bestemmelser, der skal beskytte vandet, ikke overholdes (f.eks. m.h.t. bræmmer), at oprensningen af vandløbene er ødelæggende, og at tilsynet med vandløbene har svigtet. Der er ingen lystfiskere, der finder grund til at sætte fisk ud.

Den adfærd, der truer åløb og søer, truer os nu oven i købet – ikke på brødet – men på drikkevandet. Mors har haft, og har endnu, drikkevand, ikke blot i tilstrækkelig mængde, men også af høj kvalitet og rigtig god smag. Vi behøver ikke rejse uden-

lands for at sammenligne. I perioden 1987 til 1998 blev der lukket 500 boringer på almene værker i Danmark p.g.a. forurening. I 1998 25 boringer alene p.g.a. forhøjet indhold af pesticidrester.

Det er ellers ikke, fordi vi ikke er blevet advaret. Den, der er så heldig at have adgang til flere udgaver af Salmonsens Konversationsleksikon og sammenligner dem, kan se, at artiklen om vandforurening ikke findes i 1907, men er kommet til i 1928. Her står bl.a.:

”Først i de senere Aar er alvorlige Forureninger blevet almindelige hos os, og dette er formodentlig Grunden til, at der endnu er gjort saa forholdsvis lidt derimod, skønt vi har Udlandets Erfaringer at bygge paa. De senere Aars stærke Klager fra flere Sider (Ferskvandsfiskeri-

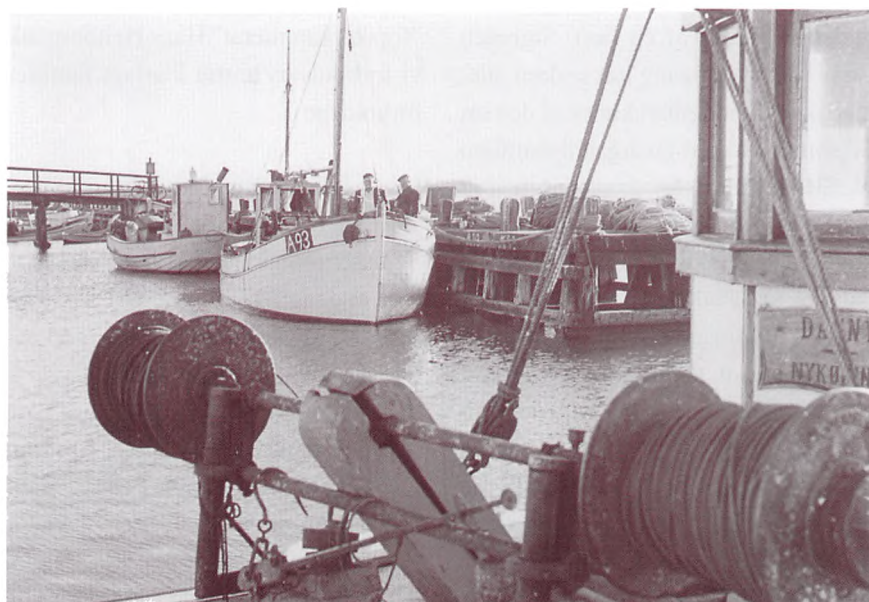
foreningen, Naturfredningsforeningen, Købstadsforeningen) over den mangelfulde Rensning vil antagelig efterhaanden sætte Frugt; ligesom visse Steder i Udlandet vil Forureningerne rimeligvis skabe en Følelse af, at Vandene er et Fællesgode, som den enkelte – Privatmand, industrielt Aktieselskab eller Kommune – ikke bør kunne forurene til Skade for Almenheden”.

I dag deles den følelse vist af de fleste. Vi ved udmærket hvad og hvem forureningen skyldes, vi ved hvordan den kan undgås og hvordan skaderne kan udbedres – om end det for en del vil vare lang tid. Vi ved, det er vigtigt. Hvad nøler vi efter?

Denne artikel har tidligere været bragt i Morsø Landbrugsskoles Årsskrift 2001.

Fra Nykøbing Havn.
Fiskerihavnen på nordsiden med
højbro.
I baggrunden brændstoflageret på
"Djævløen" og foran dette Sejlklub-
bens ældste klubhus.

Oversvømmelse på havnen.

Dyrlæge Poulsen

Af Niels Vestergaard Larsen

I 2006 blev Morslands Historiske Museum af Agnes Mark, Solbjerg, testamenteret en del genstande med tilknytning til Overgaard-familien og Skarregaard. Blandt disse var en signet eller segl, som bar den spejlvendte indskrift: M. P. S. Dyrlæge, og nedenunder et billede af en hest. Signeten vakte i første omgang lidt undren, idet man ikke umiddelbart kunne få den sat i forbindelse med Overgaard-familien på Skarregaard. En dag spurgte Per Noe mig om denne indskrift, og jeg kunne da fortælle ham, at der i første halvdel af 1800-tallet boede en dyrlæge og gårdmand i Solbjerg, som hed Mads Poulsen, som jeg forøvrigt kort tid forinden havde stiftet bekendtskab med på landsarkivet i Viborg. I Thisted Amts Journalsager først i 1840'erne havde der været en brevveksling amtet og Mads Poulsen imellem angående hans søn, Poul, der efter ansøgning var

blevet indstillet til en plads på Veterinærskolen i København. Jeg tillod mig at gætte på, at dyrlæge Mads Poulsens gård i Solbjerg måske var den Agnes og Carl Mark senere kom til at eje. - Nysgerrigheden var nu vakt, og ved at alliere mig med min gode ven og "forskerkammerat" Hans Heltborg, fik vi forholdsvis hurtigt klarlagt familieforholdene.

Mads Poulsen var født 1791 i Villerlev Sogn i Thy, søn af Poul Iversen og hustru Johanne Olesdatter. De flyttede engang i 1790'erne til Fredsø på Mors som gårdmandsfolk, hvor de, udover Mads, der var født i Thy, fik flere andre børn.

Mads Poulsen blev gift i Hørдум Kirke 1817 med Karen Pedersdatter, født i Hørдум 1792, datter af Peder Poulsen Møller og hustru Else Nielsdatter. Ved indførelsen i Hørдум kir-

kebog af dette pars bryllup benævnes Mads Poulsen som ungarl og dyrlæge. Det er lidt af en sjældenhed at se en dyrlæge bosat ude på landet så tidlig som 1817. De fleste dyrlæger var på dette tidspunkt som regel ansat ved militæret.

Om dyrlægeuddannelsen berettes følgende i Dansk kulturhistorisk Opslagsværk:

"Kvægpesten hærgede Europa og gennem 1700-tallet og interessen for veterinærvæsenet opstod. Veterinærskolen på Christianshavn oprettedes 1773 og den første eksamen fandt sted 1779, hvor de, der havde bestået eksamen, måtte nedsætte sig som "Kursmede". Skolens elever, "lærlinge", var i de første år mest underofficerer og militære smedesvende. Fra 1792 fastsattes, at der fra hvert stift i Danmark, og på dettes bekostning, skulle holdes en lærling ved Veterinærskolen til 3 års uddannelse. Efter eksamen skulle disse "Kursmede" nedsætte sig i stiftet og for betaling stå til tjeneste, når øvrigheden forlangte, at de skulle udføre forretninger inden for deres fag. Nogle af disse fik senere titel af "Stiftsdyrlæge". Nogle lærlinge var indsendte af godsejere, og enkelte andre betalte selv deres uddannelse. Efter eksamen modtog disse Kursmede et "Testemonium" og fra 1805 skulle de underskrive en "Edsformular". Det var først i begyndelsen af 1800-tallet, at betegnelsen "dyrlæge" blev almindelig brugt. Ved Veterinærskolens oprettelse var det ganske små uddannel-

Dyrlægens signet.

Dyrlægens instrumenter, fotograferet på museet. Disse instrumenter har ikke tilhørt Mads Poulsen, men er fra samme periode som han praktiserede. En del har tilhørt dyrlæge Breiner i Sillerslev.

sesmæssige krav, der stilledes for at påbegynde veterinærstudiet. Eleven skulle kunne læse og skrive og måtte helst have lært at smede. I 1838 indførtes ved Universitetet en almindelig forberedelseksamen, der var beregnet for dem, der uden at være studenter agtede at indstille sig til visse eksaminer, herunder veterinæreksamen. Det tilrådedes de unge at underkaste sig denne forberedelseksamen før begyndelsen på veterinærstudiet. Veterinærskolen afløstes 1856 af den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole. På den gamle Veterinærskole var undervisningen præget af, at smedehåndværket indgik i den. I øvrigt omfattede den grundfagene (fysik, kemi, botanik og zoologi) og de veterinære fag (anatomi, fysiologi, farmakologi, husdyravl og -brug, patologi, kirurgi og klinik) og flere af disse fag var med tilhørende øvelser.”

Mads Poulsen var startet på Veterinærskolen inden han kom på session, idet der i Hovedlægsrullen 1808 for Lødderup Sogn står: ”Poul Iversens

søn, Mads, født i Villerslev, 17 år, - er afgået til Veterinærskolen - forlangt en Emissionsbevis, - fremlægges næste Session, da han nylig var afgået.”

Om Mads Poulsen var indstillet af amtet til studiet på Veterinærskolen, eller familien måske selv bekostede uddannelsen, er endnu ikke opklaret, men han blev tilsyneladende senere brugt af Thisted Amt i sin praksis på Mors.

Mads Poulsen og hustru bosatte sig efter deres vielse 1817 i Solbjerg på Mors, hvor han havde købt en gård på 2 tønder hartkorn, 7 skæpper og 1 fjerdingkar, som han fik auktionsskøde på 25de juni 1817. Denne gård fik ved matrikuleringen 1844 nr. 13a, – og det er netop den gård, som Agnes og Carl Mark ejede og beboede fra 1941 til 1969, hvorefter den blev overtaget af Kirsten og Finn Ove Larsen. Gården er sikkert på et tidspunkt flyttet noget ud på marken og kaldes idag ”Nygård”, og er beliggende på Rebslagervej 10 i Solbjerg.

Undersøgelserne har endvidere vist, at Carl Mark var direkte ef-

terkommer og oldebarn af dyrlæge Mads Poulsen, og gården har således vandret fra generation til generation op til ham. Dyrlæge Mads Poulsens søn, Ole Peter Poulsen, der var gift med Maren Jensen Hanggaard, overtog 1857 gården efter faderen. Deres datter Cathrine Marie Poulsen og hendes mand, Christen Jepsen Christensen (Mark) fra Lødderup, overtog derefter gården i 1902. Og deres søn Carl Mark og hustru Agnes Overgård fik gården 1941.

Mads Poulsens dyrlægesignet har således fulgt med gården i Solbjerg fra slægtled til slægtled. Den er nu registreret og opbevares for eftertiden på Morslands Historiske Museum, som et minde og bevis fra en svunden tid. Jeg har på Landsarkivet i Viborg, i Thisted Amts og Morsø Herredsfogeds arkiver, stødt på attester og breve udstedt af Mads Poulsen, men har endnu ikke fundet et, som er forseglet, og hvor aftrykket af den gamle signet kan bevise, at den har været brugt i embeds medfør.

Spejlbilleder – glarmester Langbein

Af Carl Langbein Toft

Følgende artikel blev skrevet til Glarmestertidende nr. 11, 1953. Glarmester Carl Friedrich Daniel Langbein var håndværker i Nykøbing i 1800-tallet, hvor han udførte traditionelt glarmesterarbejde. Han var imidlertid også meget kunstnerisk begavet, og flere af hans smukke arbejder har overlevet og findes i dag, bl.a. på Morslands Historiske Museum. Artiklens forfatter, kunstmaler og pastor Carl Langbein Toft var barnebarn af glarmesteren. Han voksede op i bedsteforældrenes hus og har fastholdt de indtryk, det gav. Han værnede også om de arbejder og om dokumenter, bl.a. dagbog og skitsebøger, som glarmesteren efterlod, som det ses af artiklen.

Morslands Historiske Museum og museumskonsulent Finn Rindom Madsen, Aalborg, der er en direkte efterkommer af glarmester Langbein, vil meget gerne i kontakt med efterkommere og bekendte af C. L. Toft, der har viden om, hvor disse arbejder og dokumenter måtte befinde sig i dag. C. L. Toft boede og arbejdede på Roskilde og Hillerød-egnen til sin død i 1958.

Det har glædet mig at få lejlighed til at berette om denne dygtige glarmester og kunsthåndværkers liv fra hans triste barndomstid i Mecklenborg – hans vandreår i Nordtyskland og Holsten, til han til slut når op gennem Jylland

til Limfjordsbyen og kæmper sig frem til en agtet borgers stilling i Nykøbing, hvor han levede som en dygtig og stræbsom glarmester i 58 år til sin død i 1891.

Det har sikkert stor betydning også for nutidens håndværkere at kende denne mands liv og de vilkår, han arbejdede under både som glarmester og kunsthåndværker.

Han havde absolut kunstneriske evner uden at have fået en særlig uddannelse – han førte sin kunstneriske opfattelse ind i de arbejder, som han med enestående flid skabte, og som vakte beundring både hos mennesker i den lille by og ud over øen Mors. Man kunne mange steder i gårde og herregårde finde hans fine spejle, hvor rammen var udført i glas med dekorationer på baggrund af ægte guld. Hans smukke arbejder i glasmosaik findes endnu i mange hjem og i Nykøbing museum i det gamle Dueholm Kloster.

Mange af de velhavende gårdejere eller godsejere på øen købte gerne disse fine spejle, som han har lavet mange af – og alle var de forskellige. I Blidstrup kirke på Mors hænges endnu (såvidt jeg véd) en nydelig stjerne lavet af en mængde glasstykker indfattet i bly. For arbejdet i bly interesserede ham, og han præsterede fint arbejde i dette materiale.

I min forstue hænger en smuk, ret stor lygte lavet af forskelligt farvede glasstykker. Den er firkantet og hver side er en smuk glasmosaik i gult,

Glarmester Langbeins hus på hjørnet af Algade og Majorens Gyde. Glarmesteren står i døren. Herover hænger gadeskiltet, og i vinduet anes modellen af Nykøbing gamle kirke, der i dag findes på Morslands Historiske Museum.

blåt, grønt og rødt glas. Når den elektriske pære er tændt i lygten, lyser mosaikkerne så smukt – et nydeligt stjernemotiv! Da han lavede den for ca. 90 år siden, var den beregnet til 4 lys.

Men også en anden form for glasets anvendelse brugte han. I musæet i Dueholm findes et fint portræt af Frederik den 6te, som besøgte byen i sin regeringstid. Det er malet på bagsiden af glasset i olie og fint i sine farver og streg. Skizzen til det findes i hans skizzebog, som er i mit eje. Så vidt jeg husker, fik han lejlighed til at møde kongen.

Han var en from mand. Hans forståelse af menneskelivet var den, at gudsfrygt og nøjsomhed skulle præge livet. Om morgenen meget tidlig, inden han begyndte på sit værksted, sang han sin morgensalme og læste et stykke i bibelen. Da vort børneværelse var lige ovenover værkstedet, hørte jeg så ofte i den tidlige morgentime hans sang – og det indtryk, det gjorde i mit følsomme sind, blev siddende livet igennem.

Når jeg nu skal prøve her i bladet at give nogle glimt fra hans liv, er det muligt, da jeg har i mit eje hans dagbog og et hefte med hans erindringer, som han har skrevet i Nykøbing på næsten helt fejlfrit dansk med de fine gotiske bogstaver. Jeg tænker, de er nedskrevet for 100 år siden, efter at han – grundig som han var – har tilgnet sig det danske sprog, som han allerede på sine rejser og sit 2-årige ophold i Flensborg og Slesvig var fortrolig med. Thi han blev en god dansk mand, der ved sin færd og sit dygtige arbejde vandt sine medborgeres agtelse og respekt.

Men ikke blot har jeg hans skrevne erindringer, men har selv et klart billede af ham, da jeg med min mor og søster boede hos denne min gode bedstefar og bedstemor i hjemmet i Ny-

Koret i Blidstrup kirke. I loftet hænger den flotte glarmesterstjerne lavet af Langbein. Langbeins hustru, Jensine Bonne, var datter af Edild Marie Riis og styrmand Chr. H. Bonne. Familien var altså på hendes side knyttet til Blidstrup og Lund. Carl og Jensine blev viet i Nykøbing kirke den 10. november 1840. Hun havde da i nogle år været husjomfru på Dueholm. Foto af Mette Pedersen, Ø. Assels, o. 1915-20.

købing fra jeg var ganske lille til hans død, da jeg var 14 år.

Han betød så meget for os, efter at min mor var blevet ene – og hans evne til at gøre os delagtige i sine egne erfaringer og gang på gang fortælle os om sit liv i Küstrin og de svære ungdomsår på vandring gjorde, at det kom til at stå levende for os – også hvad tillid til Gud havde betydet for ham, når han kom ud for svære sorger og lidelser allerede i sin tidlige ungdom.

Han kom til Nykøbing ca. 1833 – og fik sit borgerbrev udstedt i byen 21. maj 1836.

Måske kan disse betragtninger og mine egne minder fra barndomshjemmet og fra hans arbejde som den omhyggelige håndværker og mester, være til nytte og glæde for mange af dem, der er af samme fag som han – selv om det var under helt andre og mere primitive forhold, at han havde sit virke.

Glarmesterens gadeskilt hænger i dag i Museets Nykøbing-stue, skænket til Museet af C. L. Toft. Under skiltet ses en stjerne, som Museet fik foræret af Nikoline Hansen, Villa Godthaab, Fruevej. Hun var barnebarn af glarmesteren og Tofts kusine.

Carl Friedrich Daniel Langbein blev født i den lille by, Neudamm, i nærheden af fæstningen Küstrin, den 10. september 1806.

Hans fader var nålemagemester Carl Wilhelm Langbein gift med Dorothea Vitalis. Allerede da han var 6 år døde hans moder i 1813 – og da hans fødeby blev bombarderet af Napoleons hær, der rykkede frem mod Berlin, blev han sendt til Landsbyen Blumberg, 2 mil fra Neudamm, hvor hans onkel var skolemester. Hans fader blev tilbage i byen, men levede

kun 2 år efter moderens død. Han døde i 1814, og nu stod den lille 8 års dreng alene i verden overladt til onklens omsorg.

Onklen var god ved ham, og han omtaler ham altid med taknemmelighed i sine erindringer. Men alligevel blev den tid i onklens hjem drøj for den lille følsomme dreng, fordi tanten var hård imod ham og tilsidesatte ham og kun begunstigede sine egne børn. Han var en meget flittig og opvakt dreng med betydelige evner. Han lærte at skrive smukt. I hans dagbø-

ger, som er i mit eje, må man beundre hans sirlige skrift med de fine gotiske initialer ved hvert nyt afsnit – og de dekorative slyngninger, som han ofte begyndte og sluttede afsnittene med. I den tid han var i onklens hjem, hjalp han ofte onklen som ”forskriver” for børnene og underviste i regning.

Han havde lyst til at studere, og det blev stillet ham i udsigt, at han skulle komme på gymnasiet. Men der var ingen midler til det. Så lovede man ham en læreruddannelse på et seminarium, men også dette håb blev brudt, da pengene skulle bruges til hans fætters uddannelse. Så var der ingen anden udvej, end at han måtte lære et håndværk og ernære sig ved det. Han vandrede alene til Küstrin for at finde en mester, der ville tage ham i lære.

Først var han en tid hos en snedker, men denne var så hård og ond ved ham, at han flygtede derfra. Dog er det nok kommet ham til gode, at han lærte at bruge høvl og sav og stemmejernet. Så vidt jeg véd, har han selv samlet de rammer om den beklædning, som var bagside i hans smukke spejle, og som var støtte for disse arbejder, når glasfladerne skulle lægges på. Det er godt arbejde.

Da han ikke kunne være hjemme, søgte han på ny plads i Küstrin. Her havde han en broder, der stod i lære hos en sømsmed. Broderen fulgte ham hen til en dygtig glarmester Lischke, hvor han blev antaget som lærling, og efter en prøvetid stod han her i lære i 5 år og blev en dygtig svend. Han var da 21 år – og svendebrevet blev udstedt maj 1827 efter et vel udført svendestykke.

Da det sikkert har interesse at høre hans egne meddelelser om denne periode, lader vi ham selv fortælle – sådan som han gør det i sine erindringer, skrevet ca. 1850 på dansk – og fortalt sådan, som han ofte gjorde det, når han en mørkningsstund i dagligstuen i hjemmet i Nykøbing tog mig op på sine knæ og fortalte også om dette afsnit af sit liv.

Udtog af hans håndskrevne erindringer

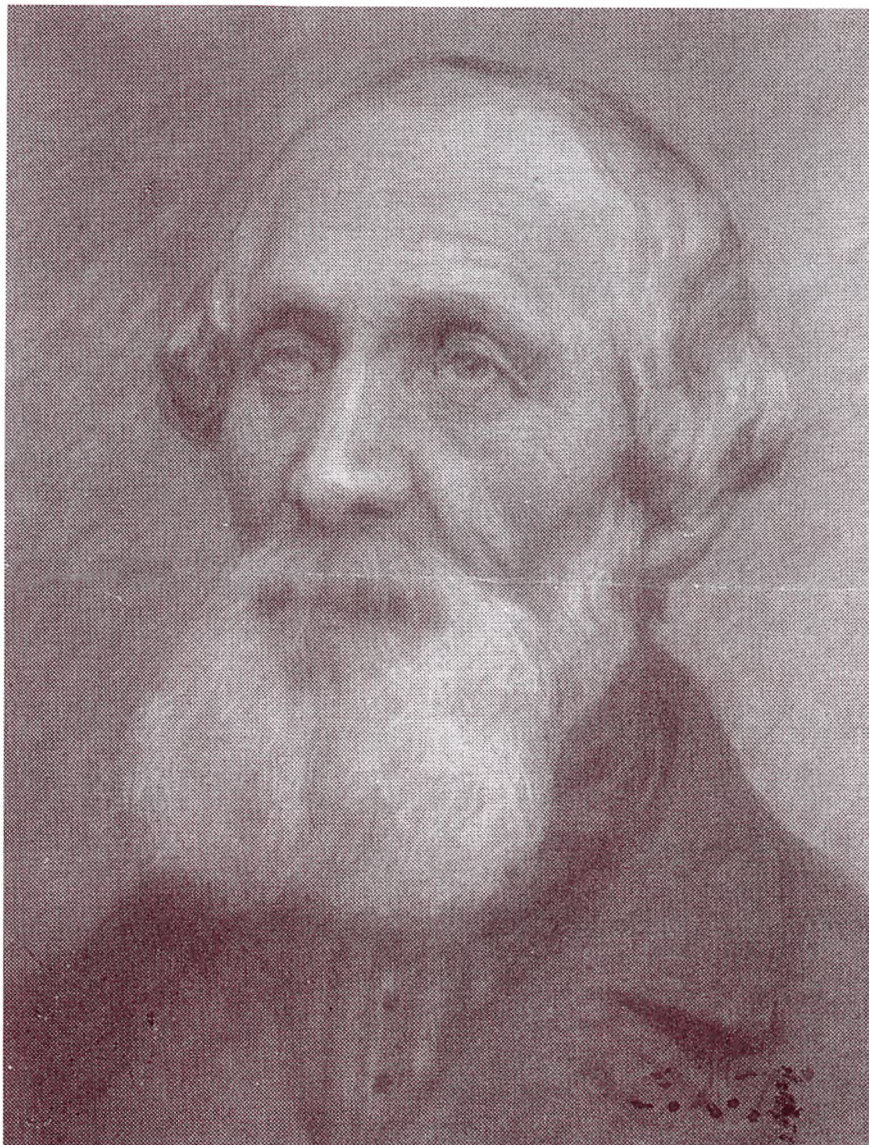
”Min Broder gik med mig til en Glarmester ved Navn Lischke – han forestillede mig for Mesteren og spurgte, om han ikke kunde bruge en Dreng, da jeg nok havde Lyst til at lære Professionen. – Han saa paa mig fra Hoved til Fødderne, hvorpaa han sagde: ”Jeg synes, det er en flink, lille Dreng – skal vi beholde ham?” Saa vendte han sig til mig med Spørgsmaal, om jeg havde Lyst til at lære denne Profession, hvorpaa jeg med Glæde svarede ja, thi jeg var glad ved at faa et Sted – ligegyldig, hvad jeg lærte.

Jeg blev med det samme hos min nye Læremester efter at have faaet noget at spise, og saa sagde han, at han vilde have mig paa Prøve i ½ Aar – ”og dernæst skal du lære i 5 Aar, men jeg skal klæde dig med alt fornødent og give dig Svendeklæder;” hvorpaa jeg med en dyb Kompliment takkede for den Besked.

Nu fik jeg en gammel Diamant og nogle smaa Glasstykker med Bemærkning om, at jeg skulde øve mig i at lære at skjære Glas. – Efter 4 Ugers Tid kunde jeg gaa i Byen at sætte Ruder ind. Og da Mesteren lærte mig at kende og saa, at jeg skrev en god Haand, maatte jeg ofte hjælpe ham at føre Regnskaber.”

Så fortæller han i sine erindringer, at han ofte kom ud på landet at sætte ruder ind, da der ikke var så meget arbejde på værkstedet. Han skriver: ”Da jeg var kendt paa Landet især paa den Egn, hvor min Onkel boede, fik jeg altid meget at bestille – thi de gemte det til mit komme, og da der engang var en stor Ildebrand derude, havde jeg betydeligt Arbejde, thi der var brændt 14 store Gaarde, og havde jeg derved et ret lykkeligt og glædeligt Aar.”

Så fortæller han om den dag, da han blev svend, da han kom ind i salen, hvor stedets mestre var samlet og hans svendestykke bedømtes.

Glarmester Langbeins portræt, tegnet af barnebarnet C. L. Toft, efter et fotografi af Chr. Pedersen, ca. 1890.

- ”Jeg kom i min tarvelige Pynt. Døren luktes – jeg måtte ind i den store Sal – aldrig havde jeg været i en saadan Forsamling. Jeg tabte næsten Modet. Mit Svendestykke laa paa Bordet og nu skulde det bedømmes af alle de tilstedeværende Mestre. Jeg var ikke bange – kun bange for den Magt, som vilde rive ned paa mig – jeg tænkte paa, hvad min Lærefar, som tillige var Raadsformand og Bisidder for hele Glarmesterlauget vilde sige. Han stod op med disse Ord:

”C. Langbein, i Dag er vi forsamlet her, da den Tid er kommet, at du skal

udskrives og være Svend – alt hvad jeg saa vil sige dig er, bliv ved at være, som du har været hos mig, thi din Bestræbelse, Flid og Retskaffenhed, som du har vist imod mig som din Lærefar, kan jeg ikke bemærke andet, end hvis du bliver ved at være saaledes, vil det gaa dig vel allevegne, og haaber jeg, at ingen kan faa noget imod saadan et Menneske.”

Hvem der var glad, det var jeg, og jeg sagde, at dette Formaal skal være mit, hvis Gud bliver min Ledsager igennem Livet. Herpaa gav jeg efter Skik og Brug enhver af Mestrene Haanden, begyndende med Bisidderen, som

Tobaksdåse og "kinesisk æske" – en æske med stadig mindre æsker indeni – fremstillet af Langbein. I privat eje.

var min Læremester – derpaa blev jeg af Svenden hentet til Herberget.”

Så fortæller han videre om begyndelsen til sit vandreliv.

”Jeg arbejdede saa fjorten Dage hos min Mester, men da jeg altid havde stor Lyst til at rejse, og forsøge, hvad Verden giver, tog jeg Afsked med Mesteren og begyndte min Vandring. I den første skov jeg kom til, skar jeg mig en Stok, thi han havde ingen – og min Smule Tøj bestod af Benklæder, 1 Skjorte, 1 Par Støvler, 2 Par Sokker – Forklæde – en lille Pose med Sy- og Stoppesager o.a., men hvad jeg havde mindst af, var Penge. Jeg kom til en lille By, hvor jeg mødte en Svend, som stod og arbejdede. Da han saa, at jeg var paa Rejse, bød han mig et Glas Øl – og da han forstod, at jeg ingen Penge havde, tømte han sin Pung til mig med 6 Stk. Rigsmønt. – Det var i Maj Maaned 1827, at jeg begyndte min Vandring.” Han var da 21 år.

Så besøger han sin onkel, der boede på landet udenfor Küstrin – for at tage afsked med ham. Hans afskedsord til den unge brodersøn lød: ”Rejs med Gud, så vil det gå godt.” Så tog den unge glarmestersvend sin randsel på ryggen og forlod sin onkels hus – ung,

uerfaren og uden penge. Han kom til Lansberg og fik lidt arbejde – tjente lidt og sparede omhyggeligt – rejste videre over Postdam – Magdeburg – Hildesheim til Hamburg. Ofte led han nød på sine vandringer – men fik da imellem arbejde for en eller anden mester, som ofte sendte ham ud på landet til de større gårde med glaskassen på nakken for at sætte ruder ind.

Engang blev han sendt ud på et større gods for at udføre et stort arbejde. Men godsets inspektør opdagede snart den unge svends enestående flid og dygtighed – og da han havde erfaret, at mesteren ville misbruge ham og selv tage den store fortjeneste, aftalte han med Langbein, at han skulle have hele arbejdet og fortjenesten. Langbein sled hele dagen og ofte nattetimer, og i løbet af 14 dage havde han tjent 36 rd. courant.

Så kom han på sin vandring til en by, der hed Möllen i Lauenborg og fik arbejde hos en glarmester Schumacher. Nu fortæller Langbein selv om opholdet her: ”Mesteren spurgte mig, om jeg forstod mig paa Blyarbejde – Jeg svarede, at vi Svende rejser ogsaa for at lære, hvad vi ikke tilfulde kan – hvorpaa han svarede, at det kunde

han lide og derfor kunde han bruge mig. Dagen efter viste han mig al Behandlingsmaade i Blyarbejde, - alt gik godt, thi jeg havde ingen darlig Nemme til at lære noget. Efter 14 Dages Forløb kaldte Mesteren mig ind og tiltalte mig efter Haandværkerskik med Forespørgsel om, hvad Løn jeg forlangte – jeg tænkte, at det var bedst at lade ham raade for Lønnen – jeg sagde, at da han havde lært mig Blyarbejde, hvad jeg, hvis jeg havde Raad, skulde betale Dem for, finder jeg det rigtigst ikke at forlange noget, - men dette Tilbud afslog den brave Mand og sagde, at jeg fortjente saa meget mere Løn, da jeg var villig til at tage ved Lære. De skal faa samme Løn som mine bedste Svende – thi jeg er særdeles tilfreds med Dem. – Nu takkede jeg ham for alt og modtog min Løn med godt Haab om mit fremtidige Vel.” Efter en god tid hos denne mester gik rejsen videre.

For Langbein var disse vandreår ofte svære. Megen modgang mødte han – men hvor han kom og fik arbejde, holdt mestre og svende af denne pligttopfyldende og dygtige mand, som levede et hæderligt liv i tillid til Guds styrelse og omsorg. – Han spa-

rede efterhånden en del penge sammen, så da han efter nogle vandreår nåede op til Flensborg, der den gang var dansk, var han ikke den helt fattige ungersvend, som da han begyndte sin vandring.

I Flensborg arbejdede han hos en mester Friederik v. Hallen, hvor han mest blev sendt ud til arbejde på landet. Her var han i 2 år – og lærte dansk sprog. Han skriver selv om denne tid: ”Mester kunde bruge mig til Landarbejde, - saa fik jeg en Kasse pakket med Glas, Haandværkertøj og øvrige Tilbehør og rejste ud paa Landet. Det lykkedes for mig, saa jeg tjente Penge og skyede ingen Ulejlighed. Arbejdet gaar let, naar man ser det som en Velsignelse. Dag og Nat arbejdede jeg saa flittig, som mine Kræfter formaede.”

Så gik efter en tids forløb rejsen til Slesvig, hvor han blev en tid og i sin fritid søgte undervisning i tegning. Han blev en dygtig tegner, som hans arbejder senere var præget af. Han havde nu i disse år sammensparet 150 specier, som var mange penge den gang. Han var også en tid i Lübeck og arbejdede hos Johann Frick. Jeg har liggende en anbefalingsskrivelse fra denne mester – fint skrevet på pergamentpapir med 4 røde laksegl og dateret Lübeck 10. juni 1829. Hvorledes det nu gik til, at han drog nordpå ad den gamle hærvej gennem Jylland og satte kursen gennem Salling, véd jeg ikke, men ca. 1832-33 kom han over færgestedet ved Sallingsund og vandrede langs de skønne lyngbakker til Nykøbing Mors. Her fik han selvstændigt arbejde og i løbet af nogle år borgerbrev udstedt 21. maj 1836. Han købte hus på hjørnet af Algade og ”Majorens gyde” og begyndte her sit stræbsomme liv som glarmester og kunsthåndværker. Da jeg er opvokset fra min tidligste barndom i dette hjem, har jeg et levende indtryk af, hvorledes et liv som hans formede sig i de dage.

Lygte under trappen på Dueholm, indkom til Museet i 1924. Fremstillet af glarmester Langbein.

Fra tidlig morgen arbejdede han på sit værksted med små besøg ud i butikken, når der kom folk, der skulle have ruder sat ind eller et billede indrammet – eller måske købe for 2 skilling kit. Jeg ser endnu for mig den store træblok med det hjemmelavede og omhyggeligt forarbejdede kit, lavet af kridt og fernis – og den store trækølle, som brugtes til at blødgøre materialet.

Ofte var han på ture – til fods – ude til de store herregårde for at sætte ruder ind. Og da gik han hjemmefra ved solopgang. Det kunne ofte blive til en

spadseretur på 2 mil, men det var han vant til fra sine lange vandringer. – Når folk kom for at få et stykke glas til en rude, havde de næsten altid en pind med 2 mærker nedskåret i træet. Det var målet på rudens højde og bredde.

Da han samtidig udførte blikkenslagerarbejde, stod der til salg de nydeligste lygter til stalde eller forstue. Alt lavede han selv og fandt på de nydeligste former til en lygte. Jeg ser ham endnu, når han skar glassene til med sin fine diamant – ”demanten” – kaldte han den. Den lå i et fint læderhylster. I butikken var

Høje spejle og vase fremstillet af glarmester Langbein. Spejlene stammer fra Nørregård i Solbjerg, hvor de var i familien Nøhrs eje i to generationer. Foræret til museet i 1943. Vasen er ikke af støbegods, som det kunne se ud til. Den er et fantastisk arbejde udført helt i pap og sortmalet. Langbein lavede flere af disse vaser og i 1872 deltog han i Industriudstillingen i København med forskellige paparbejder. Museets to eksemplarer stammer fra Hans Petersens familie, Villa Skrænten, samt fra Nikoline Hansen.

oven over selve glasset et fint billede af den flyvende Merkur. Han står på sin tohjulede vogn med spydet i den ene hånd – med hjælm på hovedet og i den anden hånd tømmerne, der skal tumle forspandet, to vældige heste. Det er hans egen komposition, og den er smuk – malet i brunt på guld.

Måske det kan interessere fagfolk at vide fremgangsmåden med malingen af glasset – sådan som han tit anvendte det også til smukke ottekantede glasvaser. Han tegnede først ornamentet eller billedet på svært papir. Så blev glasstykkerne – nøjagtig afskåret – lagt ovenpå. Med en fin spids pensel malede han så (med tegningen nedenunder) billedet på glasset med tynde følsomme konturer – ofte i brunt. Farven revet fint i olie og tyndet med terpentint muligt tilsat damerlak. Når dette var tørt, blev guldet lagt på – ægte bladguld, der stod som baggrund bag maleriet. Det blev nydeligt – og spejlene er lige så smukke som for 100 år siden, da de blev til.

De indtryk, som man får i barndomstiden og den første ungdomstid, bliver siddende i ens sind livet igennem – og mine indtryk af barndomshjemmet og den kære gamle bedstefar har været med til at forme også i mig noget, der blev bestemmende for mit menneske-

udstillet smukke spejle og smukke store vaser, lavet af glas i hans fritid. Rundt om på øen findes endnu mange steder disse spejle og lygter. Han var kunstner samtidig med, at han var håndværker. Disse to ting gik hånd i hånd. – Og alt lavede han selv.

I min forstue hænger et meget smukt spejl, lavet ca. 1850. Der hæn-

ger 2 omtrent mage til i musæet i Nykøbing. Det kan måske interessere at høre, hvorledes det er lavet, som er i mit eje. Spejlet er aflangt. I den øverste del af selve rammen er der et dekorativt parti med fine slyngninger på guldbund. Siderne af rammen er guld med 2 lodrette blå linier – og af slutningen forneden et parti med hans kendte dekorative slyngninger. Men

liv og mine kunstneriske interesser, der vågnede meget tidligt. Når jeg som lille dreng begyndte at tegne og male, var bedstefar en god vejleder. Hvis jeg skyndte mig for meget, kunne han ofte sige: ”Gør det med akkuratesse”. For sådan var alt hans arbejde fra det mindste til det betydeligste. En sjælden omhu prægede alt.

Han fik 11 børnebørn, og i sin fritid lavede han nydelige små æsker af spejlglas på godt en kvadrattommestørrelse. Æsken var kantet med guldpapir og i hver æske lå en guldtikrone til konfirmationstiden til hver af dem. Selv de små billige spejle, der solgtes i butikken, var omhyggeligt lavede.

Men jeg må hellere prøve at tegne billedet af barndomshjemmet – af hans værksted og butik – så man forstår de forhold, som en glarmester den gang levede og arbejdede under. Nykøbing var den gang en lille hyggelig by – med morsomme, krogede gader og mange ejendommelige huse. I nærheden lå det gamle Johanniterkloster Dueholm, hvis munke i det 13de og 14de århundrede havde megen indflydelse (med den mægtige prior i spidsen) på byens liv. Klosterets jordgods omgav byen, der var vokset op i ly af klosteret.

På byens torv lå den gamle smukke kirke – bygget i det 12te århundrede – med sine tykke kampestensmure og det ejendommelige tårn. Min bedstefar holdt så meget af denne kirke, så han i sin fritid lavede en smuk model af den – ca. 1 meter lang – i meget tykt pap. Han havde målt den nøjagtig op og lavet et helt mesterværk i gengivelsen, som blev skænket efter hans død til byens musæum.

Det hus, som blev hans hjem, lå midt i den gamle bys hovedgade – en hjørnejendom ved den lille gyde, kaldet ”Majorens gyde”. Her levede han sit liv fra ca. 1836 til 1891 - med sin hustru, Jensine, født Bonne. Han kom til at kende hende,

når han kom til Dueholm, hvor hun var husjomfru. De havde tre døtre – den ældste blev mor til billedhuggeren Carl Johan Bonnesen, som ofte tilbragte sommerferien hos os og allerede som dreng lavede de fineste dyr formet i ler. Så hentede han leret til sine arbejder ude på Julsgaard teglværk. Også han blev inspireret af bedstefars kunst. Min mor var den yngste datter, der blev i hjemmet, og da mine bedsteforældre blev gamle, passede hun dem med en rørende omhu og kærlighed.

Hjemmet lignede meget den tids borgerhjem. Den morsomt formede gadedør med murede pilastre ved siden vendte ud mod hovedgaden med de toppede brosten. Det var gadernes belægning i den tid – og vi børn måtte jo vænne os til at færdes i vore træsko (med de spidse snuder) på de toppede sten. Over gadedøren hang hans smukke glarmesterskilt – et smukt arbejde i farvet glas indfattet i bly – og med et stort L i midten. Det hænger også nu på byens musæum.

Man kom ind i ”butikken” først. For han havde endda en ret god butik med to vinduer. I butikken fandtes et stort skab med mange af de forarbejdede småspejle, glasvarer, lygter, kedler o.s.v. I det ene vindue var der udstillet to lygter – brugbare til en port eller forstue. Alt efter hans egen tegning og præget af stor opfindsomhed. Midt gennem butikken stod en disk, som vel var 2 alen lang, og bag disken under det ene vindue stod hans skrivepult – høj (man stod op, når man skrev). Her lå regnskabsbøgerne og her stod blækkuset med fjederpenne. Han skar selv sine penne af gåsefjer og lavede selv sit blæk. På væggene hang de større spejle og indrammede billeder.

Fra butikken gik døren ind til hans værksted, der havde to vinduer ud mod gården og haven med stengær-

det. Arbejdsbordet fyldte hele pladsen under vinduerne. Her lå hans redskaber – på væggen hang værktøjet – i hjørnet blokken med kit og den store trækølle til at forarbejde det med. En lille ambolt og alt værktøj til lodning og blyarbejde ved den ene side. En ret høj, fast polstret læderstol (uden ryg) stod foran bordet. Her i dette værksted levede han den største del af sin tid, når han ikke var ude på landet at indsætte ruder. Her lød hans sang om morgenen tidlig og her tegnede han sine udkast til de fine kunstarbejder – og i skufferne i reolen gemtes dagbøger – tegninger og bøger.

Jeg kiggede tit ind til ham for at se ham arbejde og ganske ubevidst gled hans opfattelse og arbejdsmåde i mit sind, så jeg tidlig fik lyst til at efterligne hans arbejder, både de fine ting, han lavede i pap, og hans malede ting. Trangen til at blive kunstner fik næring og vejledning hos ham, så det var ganske naturligt for mig senere i min ungdom, da han var død, at søge og få optagelse på kunstakademiet i København, hvor min fætter J. C. Bonnesen havde sit atelier i det samme gamle smukke Charlottenborg på Kongens Nytorv.

Min bedstefar oplevede sit guldbryllup 1890, og da jeg var 13 år gammel ved denne fest, står den levende i min erindring. Der sad de kære to gamle i deres børns og børnebørns kreds med de gyldne ax fæstet på brystet. Det blev en smuk fest som en afslutning på et rigt og arbejdsomt liv for dem begge. Bedstefar døde 4 måneder efter. Men når han sad i vor kreds ved en festlig lejlighed, enten ved en fælles julefest eller som denne, var det ham magtpåliggende at indskærpe os ærefrygt for Gud og tillid til hans hjælp, den han selv så rigt havde erfaret i sit omskiftelige men rige liv på rejse eller indenfor hjemmets og værkstedets dør.

Nykøbing Bombebøsse blev oprettet 17. februar 1857. Siden har Fastelavnsbåden ofte været på togt i byens gader for at samle ind til "trængende søfolk og deres enker". Billederne her er fra 100-års jubilæet i 1957.

På vej gennem Grønnegade.

På Holmen udenfor Skaarups Bogbinderi.

Ved Ting- og Arresthuset. På trappen politimester Anton Frederiksen og i vinduet Else Klingberg.

*Ved Tennisklubben
på Emilievej.*

Om Jølby Nor 1788-2003

Af Margrethe Johansson

Da Martin Worms bo i 1997 skulle gøres op, var der et særligt anliggende, som krævede en undersøgelse; det var fastlæggelsen af ejendommens skel. Der lå nogle kort og optegnelser, men hvor skellene gik for ejendommen, og hvem der ejede forskellige lodder i Jølby Nor – det var vanskeligt at kortlægge. Tingbogen var ikke særlig meddelssom. Flere lodder hørte til andre hovedejendomme, og enkelte småparcellers ejerskab var ikke sikre. Som familiemedlem og arving til Jølbyholm, og dermed sælger af ejendommen, måtte jeg bringe de væsentligste forhold på det rene. Hertil kom at ingen ville byde på gården under salget i 1997, hvis usikkerhederne omkring skel var for store. Jeg gik derfor i gang. Det blev en lang – og interessant historie.

Det var min morfar, Martins far, der den 31. juli 1905 i en ”Kjøbekontrakt” erhvervede Jølbyholm. Morfar Niels Worm skulle giftes med mormor Marie Kudsk fra Vester Jølby den 14. september 1905 – og Jølbyholm skulle være deres hjem. Dengang skrev man så i dokumenterne, at arealerne udgjorde: 6 Tønder – 1 Skæppe – 0 Fjerdingkar – 1½ Album, for de matrikelnumre min morfar købte, nemlig: Matr. nr. 14a, 15a, 7c m. fl. med Kirke- Korn og Kvægtiende. I dagens hektarangivelse var det vel omkring 50 hektar.

Købesummen var 49.000 kr, det der i dag svarer til omkring 2.8 mio. kr. Man har fortalt, at min oldefar Mads Kudsk, Maries far, bidrog til de kontante udbetalinger, og at han igen i

20’erne da det store nye stuehus kom til, løftede midler op af tegnebogen, til glæde for familien på engdraget i Vester Jølby.

I 1997 var opgaven at få skel fastlagt. Der var ingen kort, som kunne bruges umiddelbart, men det lykkedes at sammenstykke Jølbyholms jorder. Jølby Nor måtte jeg lade ligge. Det viste sig blandt andet, at i alderstid havde Jølbyholm udøvet en ejers rettigheder over en del af Jølby Nor samt en fælles grusgrav. Det var nærmest blevet en del af ejendommen. Hverken kort eller tingbog kunne hjælpe her. Beretningen om Jølby Nor begynder dog langt tidligere. Fra udskiftningen 1788, hvor man havde arealerne til fælles græsning af kreaturer, kom der i 1859 et behov for at lade hver mand råde over sin eget lod. Derom vidner en beslutning truffet mellem lodsejerne, nedskrevet af Herredsfogden og derefter efterlevet i årene derefter, frem til 1873.

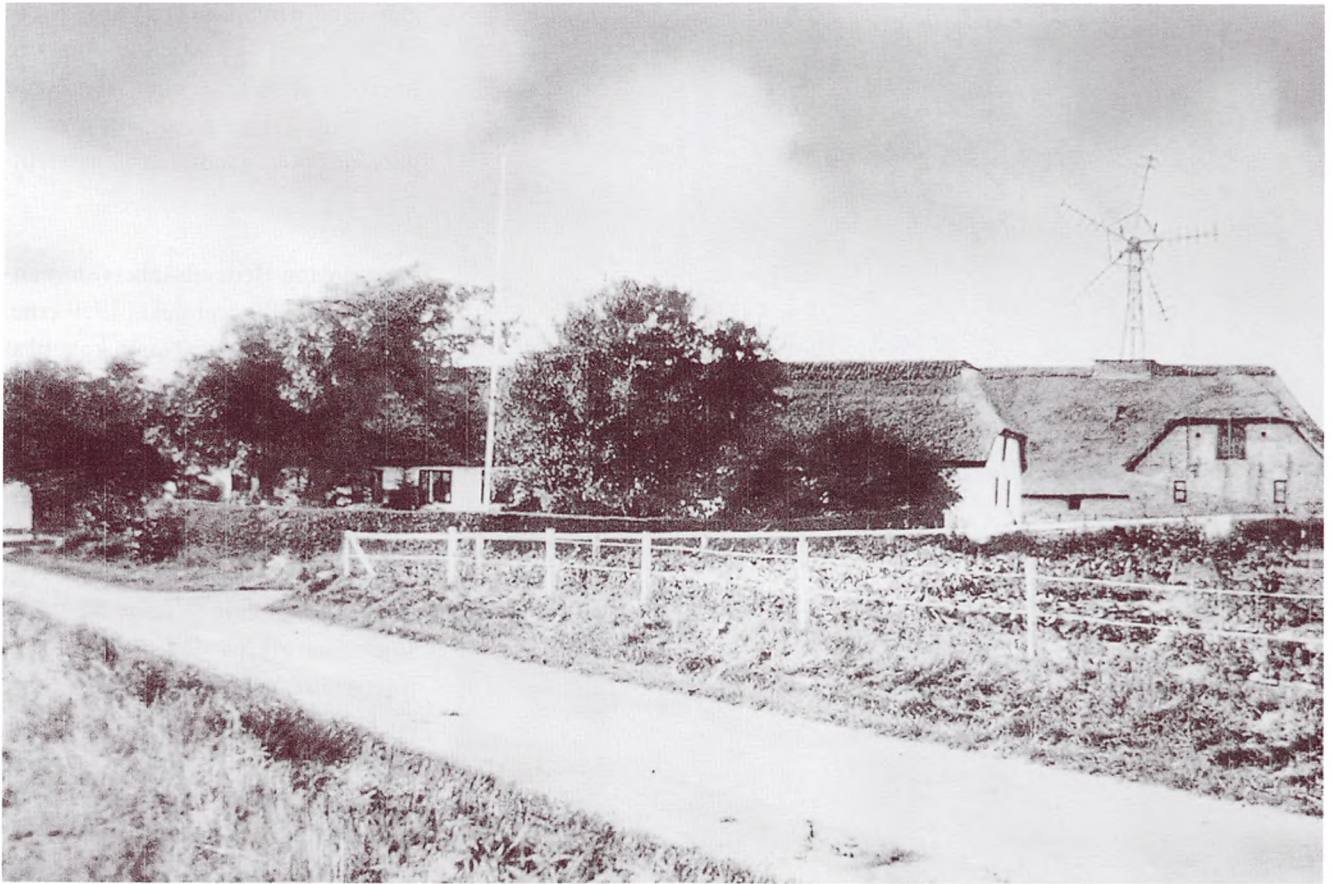
Lokalhistorieforskeren Niels Vestergaard Larsen, Sdr. Draaby, har fra de gamle protokoller fastlagt mange værdifulde oplysninger vedrørende Dragstrup Vandmølle via Matriklerne 1664, 1688, 1712 og 1735 samt Hartkornspecifikationen fra 1787. De fortæller alle om Dragstrup Mølle. Den var beliggende lige nord for Lyngbro Bæks gamle åløb. Møllen ejedes fra 1700-tallet af Aarhus Skole; en præsteskole som erhvervede en vis indtjening fra Dragstrup Møllens virksomhed. En særlig sag fra 1713 i justitsprotokollen for Morsø Herre-

der har Niels Vestergaard også fundet. Mølleren havde vanskeligheder med de omkringboende herremænd og fæstere, og Aarhus-ejeren var jo langt væk. Der skulle erfaring og behændighed til, for at mølleren fik klaret de kontroverser, der måtte dukke op i forbindelse med møllens drift. Ikke mindst i hensynet til og i samarbejdet med det omgivende lokalområdes landbrugsinteresser. Vand er nyttigt, men vand kan også skade, især i en høstperiode, hvor skal markerne skal holdes tørre.

Syd for møllen og dermed også syd for Lyngbro Bæk ligger imidlertid Vester Jølby Nor. Her var et helt andet driftsformål, nemlig alle ejendomsbesiddernes andel i det varierede areal: Dels var der gode græsningsmuligheder, dels fiske- og jagtmulighed; der kunne skæres rør og tages mønningstørv til tagdækningen. Alle lodsejere i byen fik en parcel i Jølby Nor.

Den 11. marts 1873 mødtes lodsejerne, denne gang med Landvæsenkommissionen under forsæde af Kancelliraad, Herredsfoged Seydewitz. Her fremførtes ønsket om tilladelse til udtørring af Vester Jølby Nor. Kommissionen tiltrådte ”foretagendets iværksættelse”. Noret kunne dermed udtørres.

Den 20. marts 1873 fandt det møde sted som så indstiftede ”Interessentskabet for Udtørringen af Vester Jølby Nor”. Erklæringen er underskrevet af 16 lodsejere under matr. nr. 26 Vester Jølby ejerlav, Dragstrup sogn. Over-

Jølbyholm, fotografi fra ca. 1920.

skriften på det gamle papir er: "Den af lodsejerne i Fælleslodden "Noret" i Vester Jølby indgaaede overenskomst, angaaende "Norets" Tørlægning".

Underskriverne erklærer sig forpligtede over for hinanden, samt over for Retten, idet det beskrives, at man vil forsøge at lægge Noret tørt. Det beskrives ligeledes, at dæmninger, sluser, møller og andre bygningsværker skal etableres, og at man er fælles om omkostningerne. Der tages også stilling til, hvorledes en strid skal afgøres. Dette bestemmes at skulle ske ved voldgift. "Alle lodsejerne efter denne overenskomst forpligter sig for fremtiden – hver efter sit hartkorn – at deltage i udgifterne omkring vedligeholdelse af arealet", står der.

Fællesskabets erhvervelser til projektet, kan man dernæst følge ved at læse skøde af 18. juli 1874, hvor gårdejer Søren Jensen Kjær til Halkjærgaard

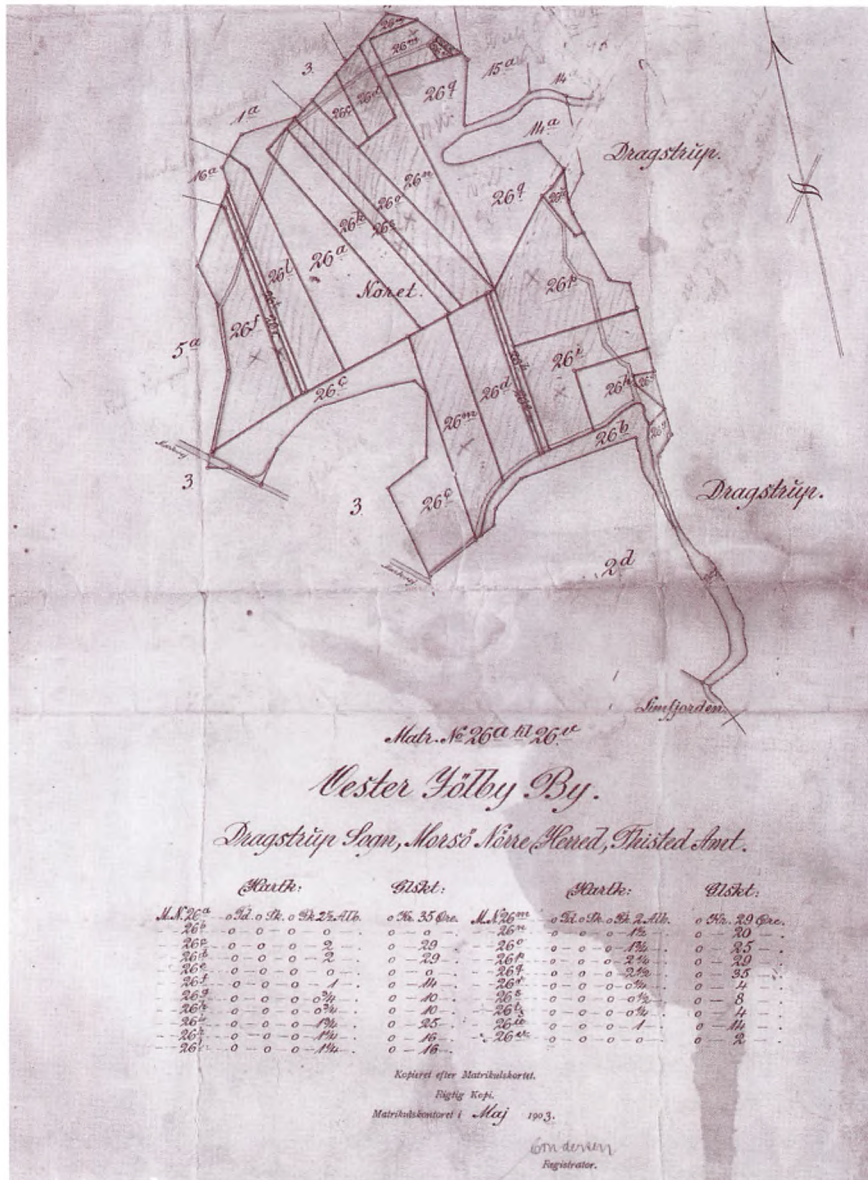
sælger et areal fra matr. Nr 4a Dragstrup til "Interessentskabet for Udtørringen af Vester Jølby Nor". Købesummen er 800 Rigsdaler. Det udgør matr. nr. 4d og er den lange dæmning øst for Norets vandområde. Et dige som strækker sig fra Dragstrup Kirke til Dragstrup Vig. Den vandresti har siden da eksisteret, i 130 år.

Den 9. december 1876 solgte Søren Kjær endnu et jordstykke, det ganske lille matr. nr. 26u. Lodden ligger umiddelbart vest for åudløbet. Købesummen var her 10 kr. Og senest – den 24. juni 1893 solgte Chr. Christensen Broe et areal ned mod Dragstrup Vig, matr. nr. 1c Dragstrup til "Interessentskabet for Udtørringen af Vester Jølby Nor". Købesummen for dette stykke udgjorde 300 kr. I dagens mønt vil disse tre beløb beløbe sig til omkring 105.000 kr. Alle tre matr.nr. er nu I/S Vester Jølby Nors ejendom, og udgør ca. 5 hektar land.

Dette jord- eller snarere strandstykke har strandfredningslinie og fredskovspligt. Der er for lokalfolk en hævdvunden ret til at færdes nedover dæmningen til Dragstrup Vig.

Gårdejer Jens Worm fra Dissing (1906 – 2002), ejer af matr. nr. 3a m. fl. har berettet: "Dæmningen skulle i sin tid dæmme op for vandet, således at selve Noret blev tørlagt. Ved højvande skulle en mølle drive en pumpe, og føre vandet ud i fjorden. Men i stille vejr, når møllens vinger ikke gik i gang, blev der ikke pumpet. Vandet pressedes så kraftigt under dæmningen og ind i Noret. Den allerede tilsæede eng blev dermed oversvømmet – afgrøderne gik tabt. Udtørringen lykkedes ikke i Jølby Nor".

Man har rent matrikulært intet foretaget siden 1873, det vil sige i 130 år. Vedrørende Interessentskabets fællesarealer 4d, 1c og 26u er der ikke

Kort fra maj 1903. Jølby Nor udgøres først og fremmest af matrikelnr. 26.

i forhold til det 5 hektar store areal foretaget overdragelser i ejerforholdene før end i 2001: Matr. nr. 3a fik ejendomsdom på de 5 hektar. Dommen hvilede på en fortolkning af, at forvaltningen af fælles-interesserne, der lå hos formanden, ejeren af matr. nr 3a, skulle føre til at ejerskabet lå hos denne forvalter. En konklusion de gamle lodsejere lod passere. Da området omfattes af en hævdvunden færdselsret, og digekonstruktionen ikke må fjernes, så er der ikke meget den nye ejendomserhverver kan bruge sin ejendomsret til i fremtiden.

Det der gik forud var følgende:

Gennem de 130 år fik de tre matr.nr 4d, 26u og 1c lov at ligge. Da der opstod jagt- og fiskeriinteresser i Noret i begyndelsen af 1900-tallet, ja så fortsatte lodsejerne i Interessentskabet med at føre (jagt)indtægter og (offentlige) udgifter i et samlet regnskab. Det var beskedne beløb, der skulle udredes som "underbalance". Enkelte års overskud lod man ligge til de efterfølgende år. I det store og hele var der tale om, at Interessentskabet rent økonomisk hvilede i sig selv.

Lokalbefolkning og turister og campinggæster kunne frit gå på dæmning

gen, vandre turen fra Dragstrup Kirke til Dragstrup Vig, uden at forstyrre hverken lodsejere eller dyrelivet. Dæmningen ligger højt, og giver et godt udsyn – vandreren generer ingen.

Ikke engang Hedeselskabets stort anlagte landvindingsprojekt i 1950'erne, som kom til at præge Noret, kom til at forrykke ejerforholdene omkring 4d, 1c og 26u. Den meget jagtinteresserede dyrlæge fra Thisted, Johannes Kjeldbjerg, skrev tunge indsigelser vedrørende denne omlægning af Lyngbro Bæk, som var et indgreb i det fredelige jagtområde Jølby Nor. Indsigelserne gik på den naturmæssige forstyrrelse ved landvindingen, ikke på fællesadgangen til de tre matrikler. Senere blev dyrlægen ejer af flere matrikler i Noret – og som jagtherre var hans udgangspunkt, at andre måtte spørge "om lov". Disse udmeldinger kom dog ikke langt – højst en bøde for et ikke-gyldigt jagttegn.

I 1950'erne blev lodsejerne også indkaldt, og mange møder holdt. Det nye projekt langs Lyngbro Bæk, skulle nå helt ind til Andrup by. Det var et af den tids allerstørste projekter fra Hedeselskabets projektafdeling. Kendelsen vedrørende dette projekt som bl.a. er lyst på ejendommen Jølbyholm er fra 1971. Kendelsen er en nyttig oplysningskilde. Alle lodsejere er på listen – alle fik udregnet arealer – og blev pålagt bidrag til vedligeholdelsen. Kendelsen er et digert værk på over hundrede sider og indeholder kort over det meste af Midtorms.

Det der i dag, i form af beskedne beløb, opkræves over skattebilletten, som "Bidrag til landvindingslag" er det der minder én om, at Lyngbro Bæk præger hele området, og dermed også Dragstrup og Vester Jølby.

Hele perioden 1888–1967 har der været ført fælles lodsejeregnskab i "Interessentskabet for udtørringen af

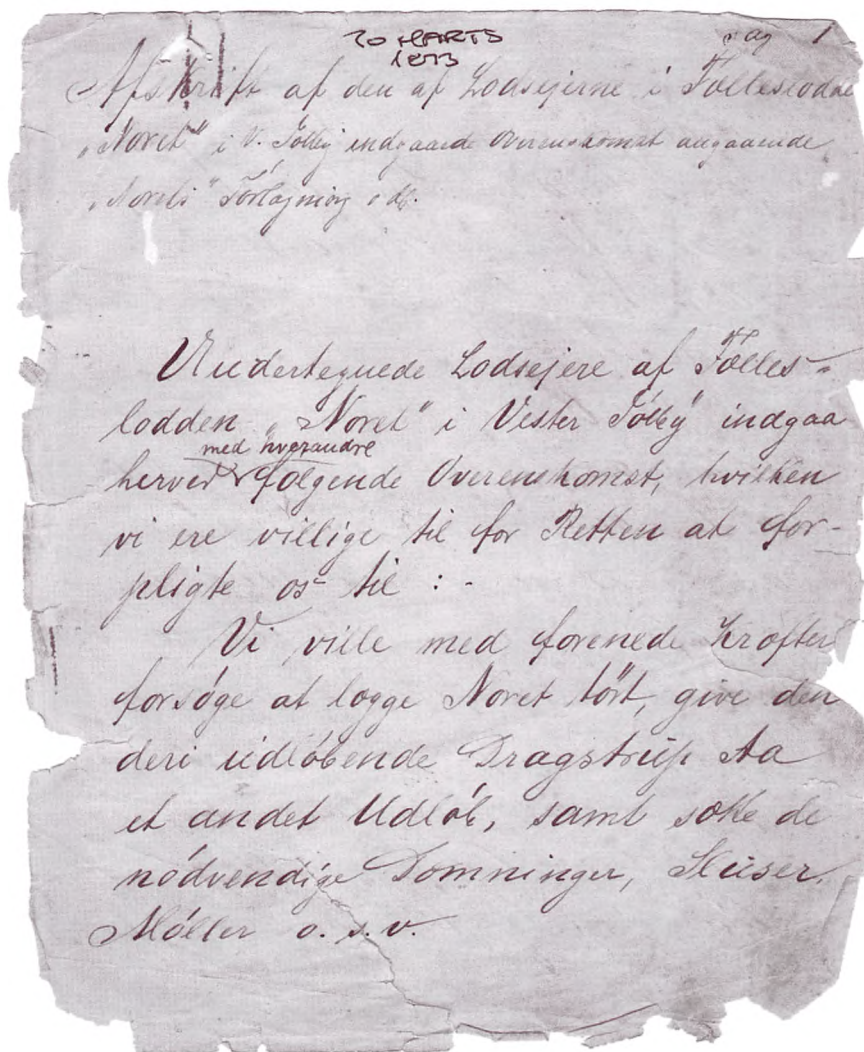
Jølby Nor" med fordeling af over- og underbalance efter ens lod ejerskabet. Der har været valgt forskellige kasserere eller administratorer: Disse administratorer og bestyrelsesmedlemmer har bl.a. været:

Poul Kristensen
Mikkel Kjærgaard
Thomas Sandal
Niels Kudsk
Jens Pedersen
Jens Kristensen
Kristen Degn
Kristian Brandhøj
Peter Overgaard
Martin Kudsk
Peder Kr. Kristensen
Chr. Larsen Pedersen
Johs. Kjeldbjerg
Aksel Mikkelsen
Søren Bro
Einar Hansen
Jens Kudsk Worm

Noret er fortsat et særdeles attråværdigt natur-område. Om end indsigelserne i 50'erne havde til formål at lade Noret helt uberørt, lykkedes det ikke, men helheden er bevaret. Det kan man takke de jagtinteresserede, der fremsagde indsigelserne i 50'erne over for myndighederne, for.

Det var en stor overraskelse, at der i september 2001 blev afsagt en ejendomsdom til fordel for ejeren af matr. nr. 3a, Vester Jølby. Herfra er der ført regnskab og formandskab, men Interessentskabet er ikke nogensinde ophævet.

Mere subsidiært skal påpeges, at Staten har tinglyst forkøbsret på alle tre matrikler, som ikke mindst omfatter dæmningen. Der er altså ingen som helst sikker begrundelse for, at disse tre matr. nr. 4d, 1c og 26u alene skal være en enkelt mands ejendom. Matr. nr. 4d, 1c og 26 u tilhører lodsejerne under matr. nr. 26, Vester Jølby, Dragstrup sogn, hvilket byretsdommer og tinglysningsdommer burde have læst af det juridiske grundlag.

Første side af 1873-aftalen mellem lodsejerne om Noret.

Men folk har stadig adgang – og det er nok det væsentligste for os der besøger Jølby Nor.

Tømremester Ernst Sørensen fra Dragstrup beretter, at han i 1967-69 var årsag til en dom i forbindelse med en tvist om jagtområderne i Noret: I denne dom blev det fastslået, at der ikke er nogen enkelt person, som kan hævde en ejendomsret – eller brugsret – til matr. nr. 4d, 1c og 26u. Årsagen til denne retsstrid, der som sin stærkeste præmis for afgørelsen anførte, var, at 4d – 1c – 26u var et fællesområde, som ejedes af alle lodsejerne i Jølby Nor, nemlig "Interessentskabet for Udtørringen af Vester Jølby Nor". Dette betød, at nu mente de lokale

folk, at have vished for, at ingen nogensinde skulle kunne hævde en isoleret ejendomsret over de tre matrikler i Jølby Nor.

Matr.nr. 4d må ikke ændres eller beplantes ifølge Amtets miljøbeskyttelsesplaner, og staten har herudover i 1983 fået den omtalte forkøbsret. Dette er ligeledes tinglyst på alle tre matrikelnumre. Det var administrator og kasserer Jens Worm, som signerede dokumentet på Interessentskabets vegne.

Ser man på kort over Mors og studerer Jølby Nors beliggenhed, vegetation – og i virkeligheden: Norets dyre- og planteliv, og giver man sig på en vandring ned over dæmningen til Lim-

fjorden og Dragstrup Vig, er man ikke i tvivl om bevaringsværdigheden af denne unikke natur.

Udsigten er mageløs, og årstiderne giver den vandrende et indtryk af en rigt varieret og ren natur.

Et stort rekreativt areal ligger tilgængeligt for nabolodsejere i Jølby Nor, da "Interessentskabet for Udtørringen af Jølby Nor" ikke nogensinde er blevet ophævet. De relativt beskedne beløb, der betales i afgift for arealer, opkræves på matr. nr. 3a, er alene et udtryk for en administrativ løsning af et fællesanliggende. Glemmes må ikke, at der også er indtægter ved at tillade jagt og fiskeri. Over- eller underbalancen skal så deles mellem lodsejerne under matr. nr. 26 Vester Jølby Dragstrup Nor. Faktum er formentlig i dag, at der er balance i udgifterne, måske endog overskud i Noret.

Der kunne tinglyses hævde på matr. nr. 4d og 1c, så adgangen til fjorden kunne opretholdes. Dette kunne beboerne i Vester Jølby gennemføre uden større krav om bevisbyrder – 100 år er forløbet!

Billedet af min morfar, Niels Worm, stående i soveværelsesvinduet i stuehuset på Jølbyholm en sommerdag dengang i 40'erne, ligger forsat på nethinden. Det var morfars foretrukne udkigsplads i middagsstunden, mens mormor Marie sov. Man kunne mærke, at han lod tankerne gå, og at han funderede. Det var nemlig ikke altid, han reagerede, når vi børn vinkede fra vejen eller haven. Morfar var tabt – som vi, alle elskede udsigten ned over Noret. Udsigten er fortsat den samme. Der er mageløst dejligt i Jølby Nor.

Matr. nr. på hovedejendom	Ejer	Matr. nr 26 i Noret	Areal Alb.	Hovedejendommens Hartkorn Tdr — Skp — Fjk - Alb
1	Præsteembedet	a	2 1/2	6-7-2-1 1/4
2	Degneembedet	b	-	0-6-1-2 3/4
3	DISSING Niels Mark (1888 Mads Kudsk — M's oldefar)	c	2	5-6-2-1 3/4
4a (4c & 4d)	Henrik Kibsgaard	d	2	5-3-2-2
4b	Skolelærer Bjømdahl (privat ejendom!)	e	0	
5 (5a)	Anders Kjærgaard	f	1	2-6-1-1
6a	AARHØJGAARD Peder Larsen (AM's tip-oldefar)	g	3/4	2-2-1-0
6b	Iver Pedersen (bror til AM's oldefar)	h	3/4	2-1-2-1 3/4
7 (15d)	Jens Henriksen Kudsk (M's tip-oldefar)	i	1 3/4	4-7-1-1 1/4
8	Søren Kudsk	k	1 1/4	3-6-1-1 1/2
9	Christen Poulsen	l	1 1/4	3-4-1-2 3/4
10 (16d)	Jeppe Larsen	m	2	5-6-3-1 3/4
11 (13b, 15c, 19b & 21)	FJORDKÆR Søren Søndergaard	n	1 1/2	4-0-1-3/4
12	Jens Christensen	o	1 3/4	4-4-3-1 1/2
13	Mikkel Søndergaard	p	2 1/4	6-0-0-2
14 (14a)	Niels Kudsk (Jølbyholm)	q	2 1/2	6-6-2-2 3/4
15a				2-2-1-1 1/4
16a	Christen Mikkelsen	r	1/4	0-6-1-1 1/4
16b	Søren Christensen	s	1/2	1-5-3-1 3/4
17	Husmænd (& Fattiggården)	t	1/4	0-0-0-2
18	Niels Christian Skomager			0-0-3-1
22	Niels Jensen Skræder			0-0-3-3/4
23	Lars Knudsen Post			0-0-0-2
26		v	0	0-0-1- 1/4
Dragstrup	Søren Kjær Dragstrup by og sogn	u	1	3-0-0-0

Udskiftningen af Vester Jølby Nor — tinglyst 17 marts 1866 — omfatter samtlige jordejere i Vester Jølby (24 november 1865)

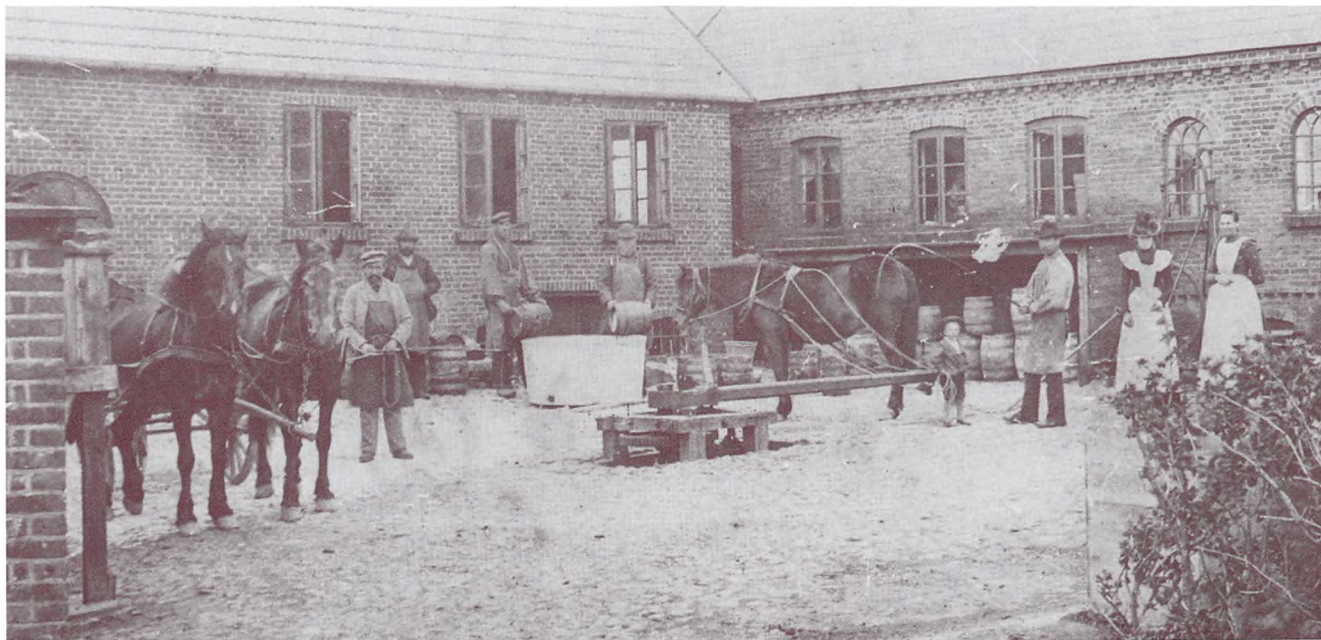
Morsø Bryghus i Østergade, gade- og gårdside, fotograferet 1962.

På sognegrænsen:
Erslev Bryggeri ved
Præstbrovej, ca. 1909.
Fra venstre: Maren Sø-
gaard, Skyum, Marianne,
Peter og Folmer Bjerrega-
ard, Andreas Nørgaard,
Elsø, Rasmus H. Krogh,
Ø. Jølby, Elisabeth, Ane,
P. Chr. og Kr. Riis Bjer-
regaard.

Rosenholm, set fra Jernbanevej, 1908-09. Som de øvrige bryggerier på øen var det først og fremmest fremstilling af sodavand og hvidtøl, der blev fabrikeret her. Men familien Larsen havde også depot for Carlsberg.

Bryggeriets folk fotograferet omkring hestegangen. Vils Bryggeri, ca. 1901.

Julebryg? I midten Anders Chr. Andersen (1873-1941), der havde et lille bryggeri i Karby.
Morsø Lokalhistoriske Arkiv søger oplysning om navnene på resten af selskabet.

Træer – levende kulturarv

Fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv

Bøgetræ i Højris skov, tegnet af Søren Abildgaard, 1767. Abildgaard, født i Flekkefjord, 1718, blev 1755 udnævnt som arkivtegnemester og berejste fra 1756 Danmark for at afbilde mindesmærker. Han studerede desuden national-økonomi og geologi.

Hultræer som dette blev brugt til kur. Patienten krøb gennem hullet, og blev "genfødt" til ny sundhed. Træet er forlængst fældet.

En af de forhuggede ege i Nykøbing Plantage, nær Skovvej. Mindepladen opsat af Forskønnelsesforeningen, ved Fr. Bang. Fotograferet af Johan Sick, foråret 2004.

Karby præstegård blev nedrevet 1924 – men de to asketræer for indgangen blev stående. Derimod blev to store lindetræer på havesiden fældet for at give plads til den ny bygning. På nederste billede ses pastor Markvorsen med sit første konfirmandhold.

I gammel tid blev to træer plantet ved bygnings indgang som vænetræer. Asketræer blev plantet som beskyttelse mod brand.

En skiden historie

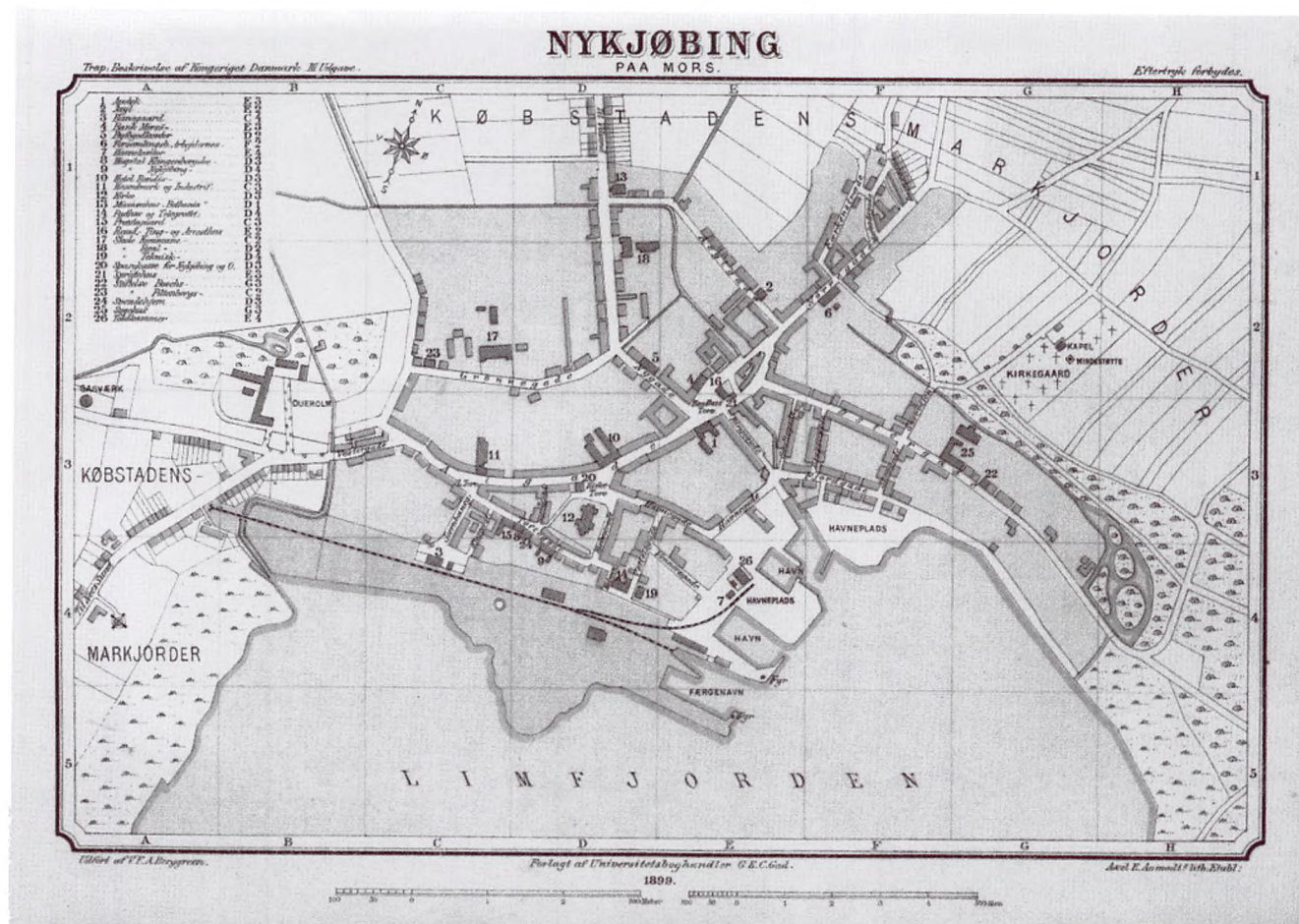
Af Anne Heide

Der er med stor sandsynlighed blevet rynknet mere end normalt på sarte næser, den morgen i slutningen af august 1892, hvor renovationsarbejdere i al hast gav sig i kast med at tømme alle Nykøbings møddinger. Det skyldtes ikke overdreven behov for gødning til byens marker eller en årligt tilbagevendende tradition, men i stedet det

farlige og uforudsigelige som nærmede sig fra syd, og henledte tankerne på 1853. Den frygtede kolera var igen på vej mod Danmark og lurede fra Tyskland.

Sygdommen vi her taler om, cholera morbus, den asiatiske eller indiske kolera, forekom ikke i Europa før tidligst 1830. Sygdommen udsprang

i Gangesdeltaet, og havde længe været kendt i Indien, men spredte sig, af ukendte årsager, først fra dette område omkring 1817. Herefter hærgede sygdommen via de gamle handelsveje mod Japan, Persien og Rusland. I 1830'erne fik også Europa besøg af den uvelkomne gæst, som dræbte store dele af befolkningen. Denne

Nykøbing, 1899. Kort fra J. P. Trap: Kongeriget Danmark – tredje udgave. Indbyggerantallet var i 1890: 3607 og i 1899: 4470. Antallet af huse var i 1890 376 og i 1899 489 heraf 390 på købstadsgrunden. I landdistriktet boede 9041 i Sdr. Herred, og i Nr. Herred 8372.

første europæiske epidemi gik dog udenom Danmark på trods af, at vore svenske naboer blev ramt med 12.600 dødsopfre. Først i 1853 sneg koleraen sig for alvor indover de danske grænser. Den startede hos en ung tømmer-svend i København, og spredte sig med lynets hast på trods af diverse beredskabsplaner, som var blevet opgraderet, så de ikke længere kun fandt anvendelse mod pestepidemier.

Spredningen skyldtes først og fremmest, at man var gået væk fra at sætte smitteramte byer i karantæne, og sygdommen kunne derfor sprede sig frit fra hovedstaden. Til købstæderne kom koleraen oftest med handelsskibe, og det var da også derfor, at det hovedsageligt var de store købstæder med forbindelse til København, som fik smitten. I det hele taget foretrak koleraen byerne, hvor 90% af de kolera-smittede var bosiddende. Baggrunden for koleraens forkærlighed for byerne skyldtes det tætte byggeri med mange små boliger, hvor folk levede virkelig tæt. Dette var konsekvensen af byernes store befolkningstilvækst. Både i og udenfor de små, fugtige lejligheder og huse ophobedes skidt, snavs og ekskrementer fra dyr og mennesker, og de kloge ord om renlighed havde trange kår. Landdistrikterne derimod blev stort set forskånet, da man her havde mere af både lys og luft, samt ikke mindst plads.

I dag ved man, at kolera skyldes den såkaldte kommabacille eller koleravibrione, at den kan findes i forurenede vand, og at den kan smitte fra person til person – også gennem raske smittebærere. Man behandler i dag med indsprøjtninger af store mængder saltvand plus eventuelt glukose. Den tyske læge Robert Koch fandt koleravibronen i 1883, men der skulle gå mange år, før man fandt den rette behandlingsform og blev enige om, hvorledes sygdommen bredte sig. Der fandtes således to teorier, hvor

den ene, hvis tilhængere gik under betegnelsen contagionister, var overbeviste om, at smitten overførtes fra menneske til menneske ved berøring, og smitten var noget substantielt. Deres løsning på smitteproblemet var derfor karantæne af de syge. Deres modstandere, miasmatikerne, var i stedet af den overbevisning, at smitten var luftbåren og blev ført ind over landet af østenvinden. Det var så de enkelte steders forhold, som bestemte om smitten skulle udvikle sig til en epidemi, eller fortsætte sin vej over landet. Forhold som kunne få smitten til at blive til epidemi var eksempelvis urenheder hos dyr og mennesker, og yderligere skulle smitten ramme mennesker hvor immunforsvaret var svækket. Miasmatikernes forsøg på at bekæmpe sygdommen gik derfor først og fremmest ud på at prædike renlighed, så smittens mulighed for at udvikle sig ikke var til stede. Disse teorier kan være svære at adskille, men den afgørende forskel ligger i karantænen hos contagionisterne. Denne karantæne kunne nemlig være en bekostelig affære for personer med tilknytning til handel via søvejen og var derfor meget lidt populær.

På Mors fik man i 1853 en kort visit af den dødbringende kolerabacille. En pige fra Karby tjente i København og havde der set koleraen brede sig. Det forskrækkede hende naturligvis, og hun tog derfor damperen til Næssund. Her overnattede hun hos en søster, hvorefter hun dagen efter tog til forældrene i Karby. Her blev hun dog hurtigt meget syg, og en læge diagnosticerede sygdommen som kolera. Også søsteren ved Næssund, en bror og en moster blev ramt og døde, men ellers er der ikke tegn på, at sygdommen skulle have bredt sig yderligere. Det skyldtes nok, at egnens andre beboere gik i store buer uden om de smittedes huse, således havde sogne-

fogden store problemer med at finde folk, som ville passe de syge, endelig lægge de døde i kisten. Endnu var viden om sygdommens smitteveje begrænset, og folk veg derfor tilbage for enhver kontakt.

Sporene fra 1853 sad med stor sandsynlighed stadig i morsingboerne, da den sjette europæiske koleraepidemi nåede Hamborg i sommeren 1892. Hamborg er naturligvis ikke Danmark, og ved flere af de andre pandemier var Danmark også sluppet nådigt eller helt udenom, men arene fra 1853 lyste stadig rødt. Dengang blev i København alene 7200 ramt (5-6% af befolkningen), ca. 4700 døde, og myndighederne var hunderædde for igen at få den frygtede sygdom indenfor landets grænser. I 1892 var Hamborg og kvægmarkederne der storftagere af dansk kvæg, som blev drevet ned gennem det jyske. I Hamborg var priserne på velnæret dansk kvæg betydeligt højere, og derfor var handlen i det tyske attraktivt også for landmændene på Mors, hvilket pludselig bragte sygdommen tættere på. I 1892 blev o. 17.000 syge i Hamborg – halvdelen døde.

Epidemiens gang og angsten for, at den skulle sprede sig til Danmark og vor lille Limfjordsø, kan følges indgående gennem Morsø Folkeblad, hvor redaktør Henrik Fog tildelte koleraen store mængder af spalteplass og opmærksomhed. Allerede inden koleraen var nået til Hamborg havde man nøje fulgt dens fremmarch i Rusland og Frankrig, og af og til var både den lokale redaktør og skribenterne i de citerede aviser yderst utilfredse med regeringens, efter deres mening, mangelfulde restriktioner mod skibe og personer fra de smittede områder. Endnu skulle skibe derfra ikke i karantæne, før passagerer eller besætning gik i land, eneste restriktion var, at alt snavset linned og andet rejsegods omhyggeligt skulle desinficeres.

Udsigt fra Nykøbing kirke, o. 1890 – over Majorens gyde mod vest.

I forbindelse med tidligere sygdomsepidemier havde man efterhånden fundet ud af, at hygiejne, desinfektion, kloakering, rent drikkevand og generel renlighed spillede en stor rolle i forhold til spredning af sygdomme og bakterier. Efter avisen at dømme var der imidlertid stadig langt fra teori til praksis, og man vandede sig ved beskidte rendestene og affald, der flød i gaderne.

På trods af større og større viden om sygdommen havde samme viden øjensynligt en smule svært ved at trænge ud til den brede befolkning, således citerer Morsø Folkeblad Nationaltidende for det faktum, at fyrrespåner skulle have en gavnlig virkning under koleraepidemi. En snedker, som under kolera epidemien i 1853 havde meget arbejde med kolerapatienterne, følte sig overbevist om, at både han og hans arbejdskammerater var gået igennem

epidemien uden at blive smittede netop på grund af daglig kontakt med fyrrespåner. Optegnelser fra dansk folkemindesamling fortæller, at folk i Øster Assels under koleraen i 1853 troede sig sikret mod kolera, hvis de tilsatte et par dråber pibesaft til deres dram.

Efterhånden tog sundhedsmyndighederne dog kolerafarene mere alvorligt, og snart var avisen fuld af påbud, om hvorledes befolkningen skulle forholde sig til smittefaren og hvilke foranstaltninger, der skulle sættes i værk for at holde kolerabacillerne stangen. Et af de vigtigste områder handlede om byens møddinger og latriner. Byens møddinger skulle tømmes mindst en gang om måneden, og dette skulle foregå inden klokken otte om morgenen. Ligeledes opfordredes man til at sørge for tømning af private latri-

ner og at desinficere disse ofte med klorkalk. Kloaknedløbene og rendestene skulle også hver morgen gennemskylles, så skidt og snavs ikke ophobede sig og gav bacillerne egnede steder at slå sig ned og formere sig. Dette var alt sammen forebyggende foranstaltninger, da koleraen endnu ikke var kommet ind i landet, men de foregående epidemier havde lært myndighederne, at tingene skulle sættes i værk inden eventuelle udbrud – ellers var det for sent.

Sidst i august tog man så i Nykøbing fat på at få muget ud. Det var ifølge Morsø Folkeblad, ikke noget man havde for vane. En lørdag aften tog man derfor, med møgvogne og hvad man ellers kunne opdrive, fat på at tømme byens møddinger og grundigt rense skarnkasser og andre ubehagelige opbevaringssteder for ilde lugtende affald. Møddingerne havde,

efter avisen at dømme, ikke været tømt hele sommeren. Der skal ikke stor fantasi til at forestille sig, hvilken stank og hvilket svineri udkørslen medførte – nogle af vognene var utætte og skidtet lå derfor tykt på gader og stræder. Beboerne i Nykøbing var dog så heldige at blive velsignet med en tordenbyge, så skidtet med vandet kunne flyde ud i kloakken. Efter dette store arbejde, som åbenbart har taget flere dage, var Nykøbingborgerne mere fortrøstningsfulde: ”Nu kan Kolera gjerne komme; den skal ikke finde gamle Gødningsgruber at brede sig i”.

Problemet med møddingerne i byerne og de overfyldte latriner var helt klart mærkbare. Før 1886 havde Nykøbing intet vandværk, og man var derfor nødsaget til at hente sit vand fra byens brønde, hvor alskens ubehageligheder svømmede rundt – gerne sammen med skidt fra de åbne møddinger, hvilket hvert år før 1886 havde ført mangt en sygdomspestidemi rundt i byen. Således bredte sygdommene sig igen i byen omkring 1891, hvor vandværket en kort overgang måtte lukke, da boringen og rørene skulle fornyes og repareres. Problemet med latrinerne var ofte den manglende tømning, utæthed og placeringen under trappen eller op ad huset, så uhumskheder, fugt og dunst trak ind i husene. Naturligvis taler vi her stadig 1892-standard, men så sent som i 1937 havde kun 868 af 2375 lejligheder i Nykøbing indlagt vandkloset, de resterende måtte stadig anvende gårdens latriner.

Det var dog kun en stakket frist med den nyvundne overlegenhed mod sygdommen. Allerede 30. august hørte man grumt nyt om koleraen. Således kom det frem, at en mand fra Rakkeby var død af kolera i Hamborg og hans ven fra Thy havde taget afsked med ham der. At samme ven derefter var rejst tilbage til Danmark vakte stor

Nykøbing Sygehus, Østergade, blev oprettet 1873. Her ses afd. B, Epidemiafdelingen, bygget 1885, med 24 senge. Det kunne selvfølgelig ikke slå til ved en alvorlig epidemi. Byen tog derfor også det ældre epidemihus ved stranden nord for byen ind i planlægningen.

bestyrtelse – smittefaren var her overhængende. Ligeså havde folkebladet talt med en kvæghandler, som to dage før havde været i Hamborg med sit kvæg. Han havde i første omgang villet blive i byen for at sælge kvæget, men da han hørte om koleraen og den store smittefare drog han straks hjem. Kun to timer opholdt han sig i byen, men alligevel var ængstelsen stor for, at denne mand nu skulle udsætte samtlige morsingboer for smitten: ”Det er Livet man vover. Og ikke blot sit eget Liv sætter man i Vove ved at besøge kolerasmittede Steder. Smitten kan bringes hjem til Hustru og Børn, til Slægtninge og Venner. Hvem tør påtage sig det Ansvar? - Hvem kunne roligt bære den Bevidsthed, at han ved Uforsigtighed havde bragt Smitten, Ulykken hjem til sin Egn?”. Således brugte avisen mange kræfter på at informere om den frygtelige sygdom, opfordrede til frivillig karantæne, hvis man havde besøgt kolerasmittede områder og opfordrede ligeledes befolkningen til at anmelde andre, som havde besøgt smittede egne, til byens sundhedskommission.

Også byrådet tog kolerafaren på dagsordenen på mødet d. 1. september 1892. De følte sig forpligtigede på trods af, at byrådet som sådan ikke skulle afholde nogle af udgifterne i forbindelse med diverse foranstaltninger, men alligevel var en art koordinator af arbejdet. På mødet blev man enige om, at koleraen nu skulle holdes fra døren med en aktiv indsats, byens epidemihus skulle ryddes for beboere og sættes i stand, en sygeplejerske til pasning af smittede, var blevet ansat, skure til lig opført og et større desinfektionsapparat fremskaffet. Ligeledes var der ved jernbanefærgen kontrol af samtlige indrejsende med tog, hvor politiet ville være til stedet og stoppe mistænkelige tilfælde. Byrådet havde også lejet et hus i byen, så man her kunne indlægge mennesker, som man frygtede var blevet smittet med sygdommen. Kommunen ville for fremtiden stå for tømningen og desinficeringen af byens latriner med kalkmel, og borgerne blive påbudt at anskaffe sig nye forbedrede tønder eller zinkspande til latrinerne, så disse var sikrede mod udsvivning. Et andet

Det første kapel på Nykøbings nuværende kirkegård. Indtil 1856 var der udelukkende kirkegård ved kirken midt i byen. Koleraepidemien 1853 var blandt årsagerne til oprettelsen af en hjælpe-kirkegård, Assistenskirkegården, på et hjørne af byens Indmark, hvor den ligger i dag.

punkt på dagsordenen var et ønske fra byrådet om at give politiet myndighed til at påbyde rejsende fra Hamborg om at holde sig hjemme. Mange borgere var således yderst harme over at have mødt en kreaturhandler, som netop havde været i Hamborg, til et stort bryllup med deltagelse af mange mennesker.

Yderligere blev det foreslået at byens sundhedskommission skulle suppleres, så der kunne udføres et større kontrolarbejde for at fjerne alle uhumskheder, som byrådet var sikre på fandtes, og man enedes om at vælge 10 gode borgere til at assistere sundhedskommissionen med at kontrollere møddinger, latriner og andre forhold. Et af byens problemer var, at ikke alle fik deres vand fra vandværket, men hentede det i en af byens brønde. Var kolerabakterien først løs i byen, var det især gennem urensset og temmelig sikkert bakteriefængt drikkevand, at sygdommen ville sprede sig, så man enedes hurtigt om at lukke samtlige brønde ved et eventuelt udbrud.

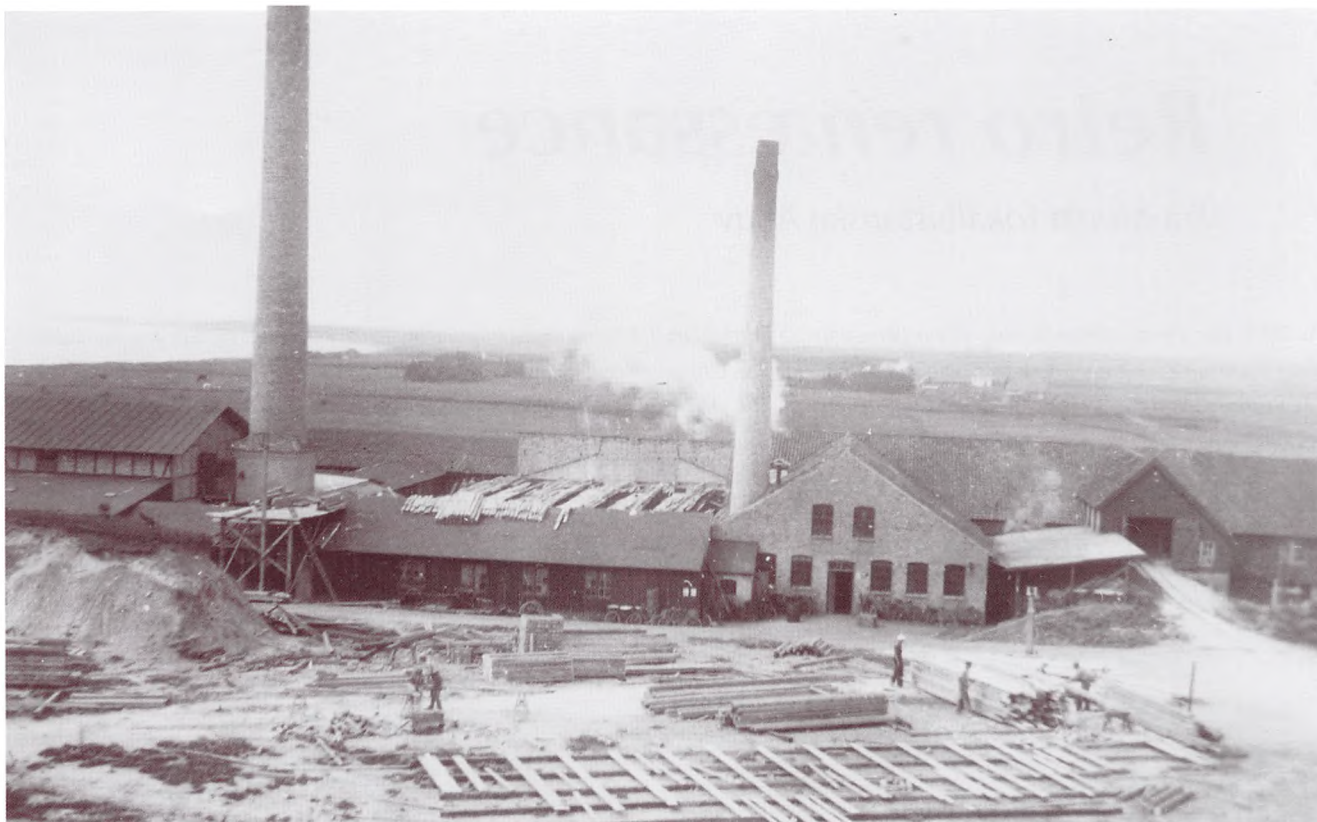
Et af de punkter, som gav en større diskussion, vedrørte det tilfælde, at koleraen kom til byen og bredte sig så voldsomt, at kolerahuset ikke kunne

rumme de syge. Der havde i sådanne tilfælde været tale om at tømme byen fattighus og anvende dette til epidemihospital, men man var aldrig kommet til enighed – for hvor skulle man gøre af husets beboere? Nogle foreslog skolen, så undervisningen i tilfælde af kolera måtte indstilles, og andre igen ville sprede de fattige rundt i øens andre fattiggårde – dette blev der dog ikke taget nogen endelig beslutning om.

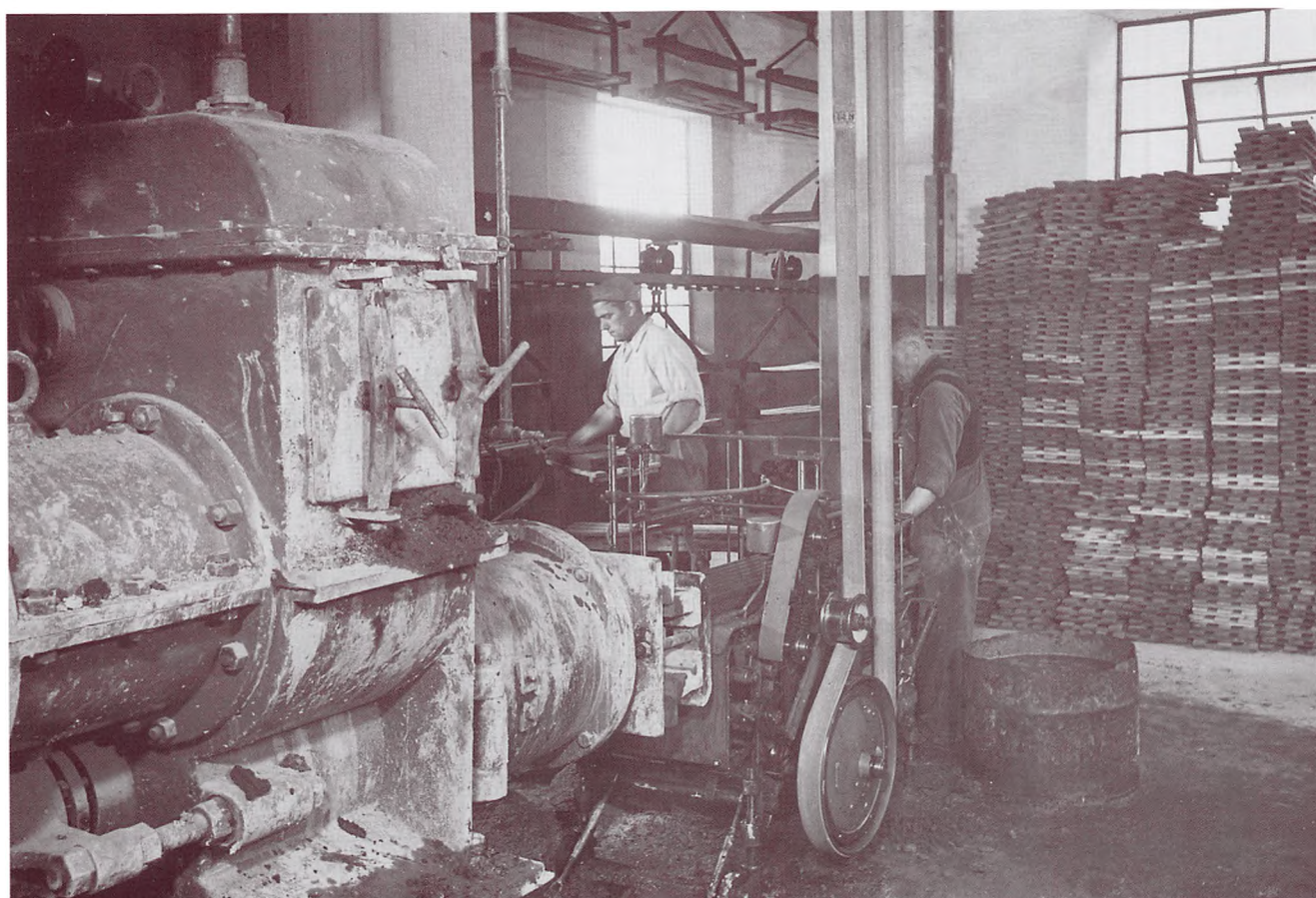
Mors og Nykøbing slap med skrækken, koleraens veje krydsede ikke Danmark i 1892, og folk kunne igen ånde lettede op. Avissskriverierne tynkede ud i løbet af september, og tilstandene blev igen normale. Men byen og øen blev også i årene efter ofte ramt af forskellige feberepidemier ganske givet grundet dårlig hygiejne og forurenset drikkevand. Den grundige information, de indtrængende appeller om omtanke samt beredskabsplanerne blev ikke forældede lige med det samme.

Bakkegården, Nykøbings fattiggård, blev opført 1873 et stykke udenfor byen, på markjorden ved det nuværende Nørrebro. Det havde plads til 40-50 "lemmer". Fattiggården blev langt senere brugt som vandrehjem, her fotograferet 1973.

Fra Ejerslev Molerværk. Årstal ukendt.

Strygemaskine, Søndre Værk, Skarrehage Molerværk, ca. 1953.

Retro renæssance

Fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv

År 2006 har været udnævnt som Renæssance-år på landsplan. På Mors er ikke bevaret større bygningsværker fra perioden, der i Danmark faldt ca. 1536 til sidste del af 1600-tallet. Christian den Fjerde brugte ikke penge på byggeri på disse kanter.

Omkring 1890 fik Renæssancen – og andre historiske stilarter – imidlertid en renæssance, også i Nykøbing. I andre provinsbyer, f.eks. Skive, ses byggeri i Rosenborgstil – den hollandsk-nordiske renæssancebyggestil. I Nykøbing var det den oprindelige italienske renæssance, der inspirerede.

Inspirationen er hentet fra en meget ældre historisk periode, men bygningerne er samtidig markante udsagn om det nyeste i deres egen tid: Industrialiseringen er slået igennem. De røde teglsten og præfabrikerede elementer som søjlerne mellem vinduerne vidner herom. Dermed leder byggeriet på billederne lige over i temaet for 2007, der er udnævnt som Industrialturens år.

Industri- og Håndværkerforeningen byggede nyt og stort i 1891. Bygningen ved Lilletorv er tegnet af arkitekterne Momme og Olesen, der også havde tegnet den ny kirke, der imidlertid er inspireret af en tidligere historisk periode, gotikken.

Man kan godt genkende stilen. Også M. C. Holms skole, den ny borgerskole, er tegnet af Momme og Olesen. Synes man den ser mærkelig lav ud er det korrekt – bygningen blev forhøjet med en etage i 1940-41, da Gymnasiet blev oprettet og rykkede ind her.

I marts 1891 købte bankdirektør Laurids Nielsen en byggegrund i Østergade ved siden af Kanalen af handelsgartner Erik Lassen. 2500 kvadratalen á 1,25 kr. pr. kvadratalen. Her lod han opføre en villa – arkitekten er endnu ukendt. Senere boede jernstøberiets direktør Messerschmidt her. Siden 1945 har Børnehaven haft til huse i bygningen.

Leg på Mors

Af Trine Lund Riis

Det er blevet et særsyn: At se børn lege i flokke på gaden. Der er også blevet langt imellem myldrende skolegårde og børn, der spiller bold i haver og gårde. Børnenes andel af befolkningen er faldet stærkt. Samtidig er børns dagligdag forandret voldsomt i løbet af de sidste 50 år, og er endda helt anderledes end for blot 20 år siden. Børns arbejdskraft bidrager ikke længere til husholdningen, de er ikke længere med til at skaffe familien til dagen og vejen. Skoletiden optager en større del af tiden, og de organiserede fritidstilbud i foreninger o.l.

er øget kraftigt. TV og computere er blevet fast inventar i de fleste hjem, og bruges flittigt af børnene. Leg og fritid har ændret karakter. Det er blevet et problem, at børn sidder for meget stille – hvor de før i tiden fik besked på at tie stille og holde sig i ro!

Af samme årsager får de gamle lege nu en renæssance. De giver megen god motion – og så er de sjove for alle aldre. På museet har vi været i arkivet, og vi har fået hjælp af folk, der kan huske de lege, der tidligere blev leget på Mors. Om sommeren er lege-

redskaberne fremme på Skarregaard og Dueholm til brug for gæsterne. I 2006 blev ”Store Legedag” søsat på Skarregaard, og det vil blive det vil vi gerne gøre til en tradition på stedet. Til vinter kommer de gamle jule-lege i brug igen, og der er desuden lavet en ”museumskasse” med udstyr og instruktioner til brug året rundt for børnehaver, skoler og fritidsordninger. En bog med gamle morsingbo-lege er undervejs. Herfra stammer følgende smagsprøver på ”So i hul” og ”Horeunge”. God fornøjelse!

So i hul

Oversat til morsingbomål:

”Gjæn sow i huel” = genne so i hul.

Hvor: Ude.

Antal deltagere: 8-12.

Alder: Fra ca. 7 år.

Til legen skal du bruge: En tennisbold, huller i jorden, der er 20 cm i diameter, og kæppe.

Pladsforhold: En åben plads.

Beskrivelse:

Vælg en sodriver (Z), som holdes udenfor.

De andre spillere (X) har hver et hul (O), som de holder deres kæp i.

Hullerne er lavet i en ring med 50 cm’s (2 fodlængders) mellemrum:

Spillerne står udenfor den ring, hullerne er lavet i.

Sodriveren starter fra midten og skubber med små slag af sin kæp bolden hen imod hullerne.

Sodriveren skal få bolden i et hul eller få sin kæp stukket i et tomt hul.

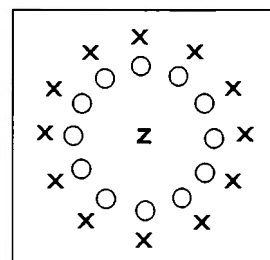
Et hul kan blive tomt, hvis en af de andre spillere tager sin kæp op, for at slå bolden væk.

De andre spillere skal nemlig sørge for, at bolden ikke kommer ned i deres hul – og de må gerne slå til bolden med deres kæppe.

Samtidig skal de passe på, at sodriveren så ikke stikker sin kæp i deres hul.

Den, som ejer det hul, som sodriveren tager, bliver sodriver i næste omgang af legen.

Baggrund: So i hul havde på Mors aldrig et midterhul. Det har spillet haft i andre egne af landet.

Horeunge

Hvor: Ude.

Alder: Fra ca. 9 år.

Du skal bruge: Et hul i jorden pr. deltager, en bold, småsten.

Pladsforhold: Banens bredde afhænger af antal deltagere.

Banens længde: 25 meter (25 skridt).

Beskrivelse:

Vælg 2 fløjmande (Z).

Hver deltager (X) laver sig et hul i jorden på en tekops størrelse. Hullerne skal være i en række med en håndsbredde mellem sig. De yderste huller viser banens bredde.

Fløjmandene skal stå i hver sin ende af rækken af huller.

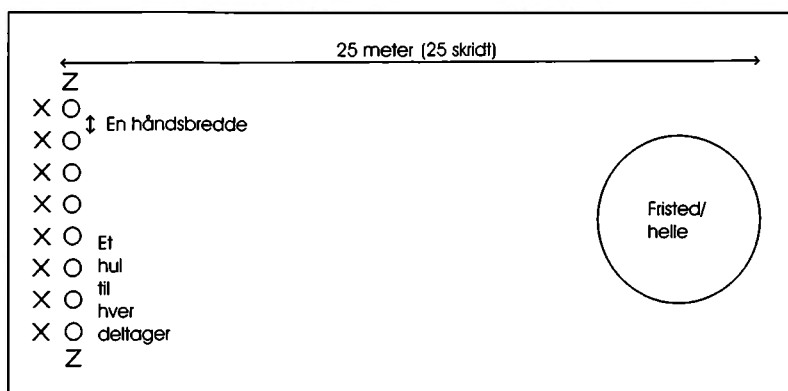
Fløjmandene triller efter tur bolden hen over hullerne, indtil den standser i et hul.

Så flygter alle, undtagen hullets ejermand. Han tager bolden og kaster den efter en af de flygtende. Der er et fristed (et helle) 25 skridt borte.

Hvis kasteren ikke rammer en af de flygtende med sit kast, får han en lille sten, en "Horeunge" i sit hul.

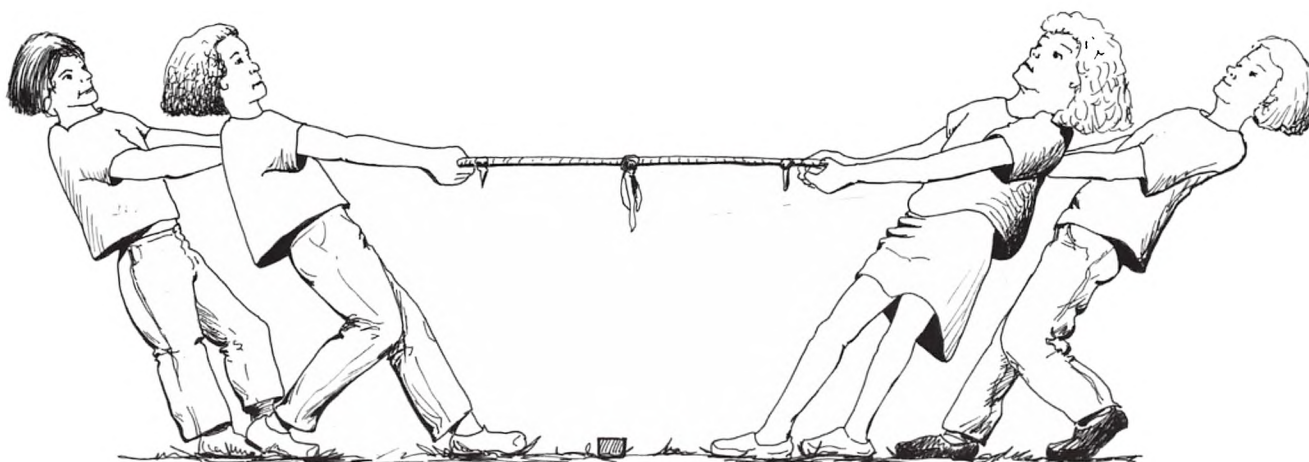
Rammes en af de flygtende bliver han fløjmand i næste omgang.

Fra fristedet (hellen) kan man frit gå tilbage, når runden er slut.

Når I stopper spillet, tæller I points: Den, der har flest horeunger i sit hul, har tabt.

Baggrund: I gamle dage blev børn, som ikke vidste, hvem deres far var, kaldt horeunger. Det var hverken rart at være en horeunge eller at være mor til en horeunge: Horeunger blev drillet.

Tovtrækkeri.

Tegninger af Helle Johansen.

Morsingboere og Alheden

Af Niels Vestergaard Larsen

For hen ved 300 år siden var der store hedestrækninger i Danmark. Således bestod det indre af Jylland for det meste af store øde lyngbegrøede områder, der kun blev gennemskåret af de såkaldte hær- og okseveje, der forbandt Nordjylland med Hertugdømmerne, samt enkelte tværgående spor mellem Østjylland og Vestjylland. Langs de større vandløb fandtes nogle mindre landsbysamfund og spredte gårde, hvor bønderne avlede hø og fandt føde til deres kreaturer på engarealerne, og oppe på de højere liggende lyngarealer kunne fårene finde føde. Kornavlens til disse ejendomme var meget ringe og bestod næsten udelukkende af rug, hvoraf det meste anvendtes til brødkorn og derfor blev behandlet med største omhu, - vi husker vel alle Jeppe Aakjærs dejlige høstsang: "Snart er det længe siden".

I begyndelsen af 1700-tallet voksede tanken frem hos den enevældige monark, Frederik d. 4 og hans embedsmænd, at disse enorme arealer burde udnyttes til forbedring af landets økonomi og en forøgelse af befolkningen. Det var dog ikke så ligetil at få folk til at bosætte sig i disse øde områder og derefter ved hård slid opdyrke de magre heder. Derfor måtte der lokkemidler til, og kongen udstedte en forordning af 23. maj 1723: "Om Frihed for dem, som ville bygge og sig nedsette i Heeden udi Jydland". Denne forordning tog især sigte på at få opdyrket de store hedearealer i Bøvling og Lundenæs Amter (det senere Ringkøbing Amt), men dog også andre hedearealer i Jyl-

land. Nybyggerne blev over en 20-årig periode lovet skattefrihed og frihed for udskrivning til militærtjeneste for sig og børn, samt frihed for at yde såvel konge- som sognekørseler m.m. Skulle een dø, som havde begyndt at opdyrke heden, kunne enken og børnene eller nærmeste arving overtage frihederne, når blot de løste et nyt fæstebrev hos vedkommende amtmand. Endvidere var det enhver ny beboer på heden tilladt at holde kro og brygge øl og brænde brændevin uden nogen afgift, såfremt de boede over to mil fra en privilegeret kro eller købstad.

Denne forordning havde tilsyneladende ikke den ønskede virkning, for 30. november 1751 udstedte den daværende Kong Frederik d. 5 en ny forordning med udvidelse af frihederne, specielt på Alheden. Nu kunne man også blive fritaget for at svare såvel korntiende som kvægtiende, og skulle der være en, som kunne tænke sig at opføre en kro ved Benslehøj (lidt nord for vejkrydset i Frederiks), så ville han efter ansøgning få privilegeret krobevilling, samt fritagelse for at svare afgift af den ølbrygning og brændevinsbrænding, han lod foretage. Denne nye forordning blev bekendtgjort af præsterne og oplæst fra alle landets prædikestole, og sandsynligvis også offentliggjort i det nærmeste udland.

Bekendtgørelsen gav anledning til megen snak og diskussion de lokale beboere imellem i Lødderup og El sø sogne her på Mors. Hvem var ikke interesseret i at slippe for skatter, af-

gifter og tiender og desuden modtage understøttelse i to år, samt blive fri for militærtjeneste og offentlige kørseler m.m., og måske også modtage penge til at bygge for, - det var næsten for godt til at være sandt. Der var dog ingen, der rigtig kunne huske præcist, hvad det var kapellanen, Hr. Omeis, havde oplæst for dem fra prædikestolen, men snakken gik, og frihederne og støtten voksede sig større og større. Der var dog ingen, som turde spørge præsten eller herredsfogden om, hvad der egentlig stod i forordningen, - tænk om det skulle komme deres husbonde for øre. Han kunne da tro, at de gik med planer om at løbe af deres fæstemål. De fleste af dem havde i forvejen svært ved at klare de årlige udgifter og skyldte husbonden for skatter, afgifter, sædekorn m.m. Hvis nu husbonden hørte om deres snak og planer, ville han måske smide dem ud af deres huse og ejendomme for at have forbrudt deres fæstemål. Man blev derfor enige om at sende Peder Sørensen ned til amtmand Müller, i hvis distrikt Alheden lå, for at få oplyst de nærmere betingelser for at bosætte sig på heden. Hos Müller fik Peder Sørensen dog blot at vide, at tilbudet ikke var noget for dem, og man i øvrigt skulle have 1000 Rigsdaler for at komme i betragtning.

De fleste mente dog, at de havde hørt kapellanen, Hr. Omeis, oplæse noget andet, og man valgte derefter at søge rådgivning hos Stephan Laursen i Tøving, som var en almindelig bonde, men skrivekyndig og bekendt for at have en vis indsigt i offentlige sager.

Han var ikke vellidt blandt amtets skrivere og prokuratorer, da de anså ham for at være til skade for deres næring. Efter rådslagning med Stephan Laursen blev man enige om at sende en underskrevet memorial direkte til kongen, for at få oplyst de faktiske betingelser for nybyggere på heden. Man undgik hermed den sædvanlige kommandovej, der normalt gik over den lokale amtmand, og man håbede dermed at kunne undgå at vække for megen opmærksomhed, såfremt kongens betingelser ikke var antagelige.

Den indsendte memorial lød således: "Stor Megtige Monarch Aller Nådigste Arve Herre og Konge! - I allerdybeste Ydmyghed nedfalder vi fattige Mænd, undertegnede Suenning Christensen af Løderup, Christen Jensen, Peder Christensen, Povel Jensen sammesteds og Peder Sørensen, Jens Nielsen, Peder Jensen af Elsøe, for vor Nådige Maystæts Fødders Skammel og beder allerydmygst, at vi måtte vorde ret oplyst om dend Bygning, som Voris Nådige Herre og Konge vil have opbygget på Ahlheede, thi vi har vel hørt en såkaldet Forordning oplæst af vores Predickestoel, som siuntes for os at være skreven, og siden kunde vi ey fåe dend at see. Nu siger een en Mening og en anden en anden, så vi veed ey, hvad vi skal troe. Jeg Peder Sørensen af Elsøe var hos Ampts Mand Müller, eftersom andre Folck rådede mig, men fick icke andet til Svar, at jeg kunde ey komme på Ahlheede at boe, uden jeg hafde en Tusind Daller, - og hvem der har så mange, de skal neppe komme der. Nu er voris ydmygste begiering at vide, om vi måe ubehindret flytte fra de Steder og Gårde, som vi beboer, hvem af os som har Gårde at bruge, med det lidet Fattighed som vi eier og haver. Dernæst om Maystæten vil hielpe os noget at bygge med og noget til Underholdning til os og vores Børn en Årstiid eller toe, til vi kand fåe Jorden dyrched og avlet noget til os selv

"Greven sidder højt på strå, bonden må med træsko gå."

og noget til vores Creatur. Så og om Maystæten vil med nogen, som har Forstand derpå, lade os forhielpe med at fåe Vand på dend tørre Heede. Så vil vi i Tiiden see til at bygge og forbedre Eyendommene såleedes, at vi ved Guds nådige Forsiun kand svare Kongen i Tiden den Deel, som hand kand være tient med, af samme Diel som vi nyder af Heeden, om det måe behage dend Almegtige Gud og vor nådige Konge, at vi måe komme der at boe. Der er vel mange fleere, som vilde gierne derud at være Kongens Tienere, men tør icke for Proprietairerne tale derom. I Håb om en nådig og goed Svar fra voris Allernådigste Arve Herre og Konge henlever vi hans fattige Under Såter i Forventning - og forbliver Vores Allernådigste Arve Herre og Konges Allerunderdanigste og Ydmygste Tienere og Undersåtter.

Elsøe og Løderup i Morsland d. 1ste Marti 1752

/ Suenning Christensen / Peder Christensen / Povel P.I.S Jensen / P.I.S / C.I.S / Jens Nielsen / P.S.S."

Da der efterhånden var gået hen ved to måneder, og man endnu ikke havde modtaget svar fra kongen, og interessen for at flytte til Alheden var bleven vakt andre steder uden for Lødderup-Elsø området, lod man udfærdige en ny memorial, næsten ligelydende med

den første, men med endnu flere underskrifter. For at være sikker på, at memorialen nåede sit mål, valgte man at lade Peder Sørensen Bondgaard af Elsø rejse til København og overbringe memorialen direkte til majestæten og hans nærmeste embedsmænd. Denne nye memorial var dateret 3. maj 1752 og til underskrivelse var kommet Jesper Christensen, Jens Madsen, Bertel Olufsen af Tøving, Niels Nielsen af Alsted og Niels Jespersen af Outrup.

Hvis ansøgerne og Stephan Laursen havde regnet med at kunne undgå at vække opmærksomhed ved at gå direkte til kongen, blev de skuffede. Da det Kgl. Kancelli modtog den første memorial, sendte man den efter sædvane til amtmanden for Dueholm, Ørum, Vestervig Amt, Hr. Verner Rosenkrantz, med ordre om at undersøge baggrunden for memorialens indsendelse, samt vejlede ansøgerne i fortolkningen af forordningen, og bagefter indsende en erklæring herom til kancelliet.

Amtmand Rosenkrantz sendte straks memorialen til herredsfogden på Mors, Henrich Wulf Klein, og beordrede ham til at undersøge sagen nærmere, efter kancelliets ordre, og herefter sende ham en erklæring. Herredsfogden kvitterede for modtagelsen af amtmandens brev således: "Høyædle og Velbårne Hr. Etatsråd

og Amptmand høye nådige Herre!
- Efter Deres Høyvelbårenheds høybydende Ordre af 19 May sidst, med derudi indlagte Suplique fra Endeel Løderup og Elsøe Beboere, skal jeg på det nøyeste foretage mig Examinationen. Men som jeg holder for rettest, lovligen at lade disse Suplicanter indkalde, og under et ordentlig Forhør at examinere Supliquens Indhold med derudi forefindende Urigtigheder og Urimeligheder, til hvilken Ende jeg ved Sognefogederne den 24de hujus skal lade dennem indcitere (indkalde). Så kand samme ikke med denne Post blive indsendt, men uforbiegiængelig med næste Post igien tillige med Supliquen underdanigst skal blive Remitteret (tilbagesendt). Imidlertid er det kiendelig nock af Skriften, som Supliquen er skreven med, at Stephen Laursen af Tøving er dend, der har værít Concipist.

Jeg lever med ald Soubmission
- Høyædle og Velbårne Hr. Etatsråd og Amptmand høye nådige Herres underdanige Tiener

*- Nyekiøbing den 23 May 1752 /
Henrich Wulf Klein"*

Hermed kan man vist rolig sige, at nu var det ikke en skjult sag længere, nu var opmærksomheden for alvor bleven vakt. Nu var det pludselig en offentlig sag, hvori såvel amtmænd, som herredsfoged og ansøgenes husbond m.fl. følte sig tilsidesatte og forbigåede. Amtmanden følte sig udstillet for kongen og kancelliet, som havde han ikke beboernes tillid. Herredsfogden ligeledes, da ansøgerne ikke havde spurgt ham om en fortolkning og forklaring af forordningen. Ansøgenes husbønder følte sig angivne som nogle hårde herremænd, der ikke varetog deres fæsteres interesser, så de nu ville søge væk.

Herredsfoged Kleins forhør over underskriverne af den første ansøgning fandt sted den 30. maj 1752. Først

lod han den udskrift af forordningen som sognepræsten i Nykøbing, Jens Halse, havde lavet sammenligne med den trykte forordning. Det var afskriften, der var oplæst i Løderup og Elsøe Menigheder – og de viste sig at være enslydende. Så blev ansøgerne udspurgt. Første spørgsmål lød: Om de siden forordningens oplæsning havde været enten hos herredsfogeden eller sognepræsten og bedt om at få forordningen til nærmere eftersyn? Nej, det havde de ikke. At de var gået til Kongen skyldtes den snak, der havde været bønderne imellem og hvorved de var blevet indbildt at Kongen ville give dem pengehjælp til opbygningen på Alheden. Det kunne de nu se var anderledes.

Andet spørgsmål: Hvem der havde rådet dem til at gå til amtmænd Müller istedet for Rosenkrantz? Det var der ingen, der havde. De havde blot søgt til den amtmænd Alheden hørte under, da de ikke vidste bedre.

Tredie spørgsmål: Hvem de andre var, som gerne ville bygge på Alheden, men ikke turde tale om det for deres proprietærer? Dem kunne de ikke navngive, lød svaret, for de kunne jo nu være kommet på andre tanker.

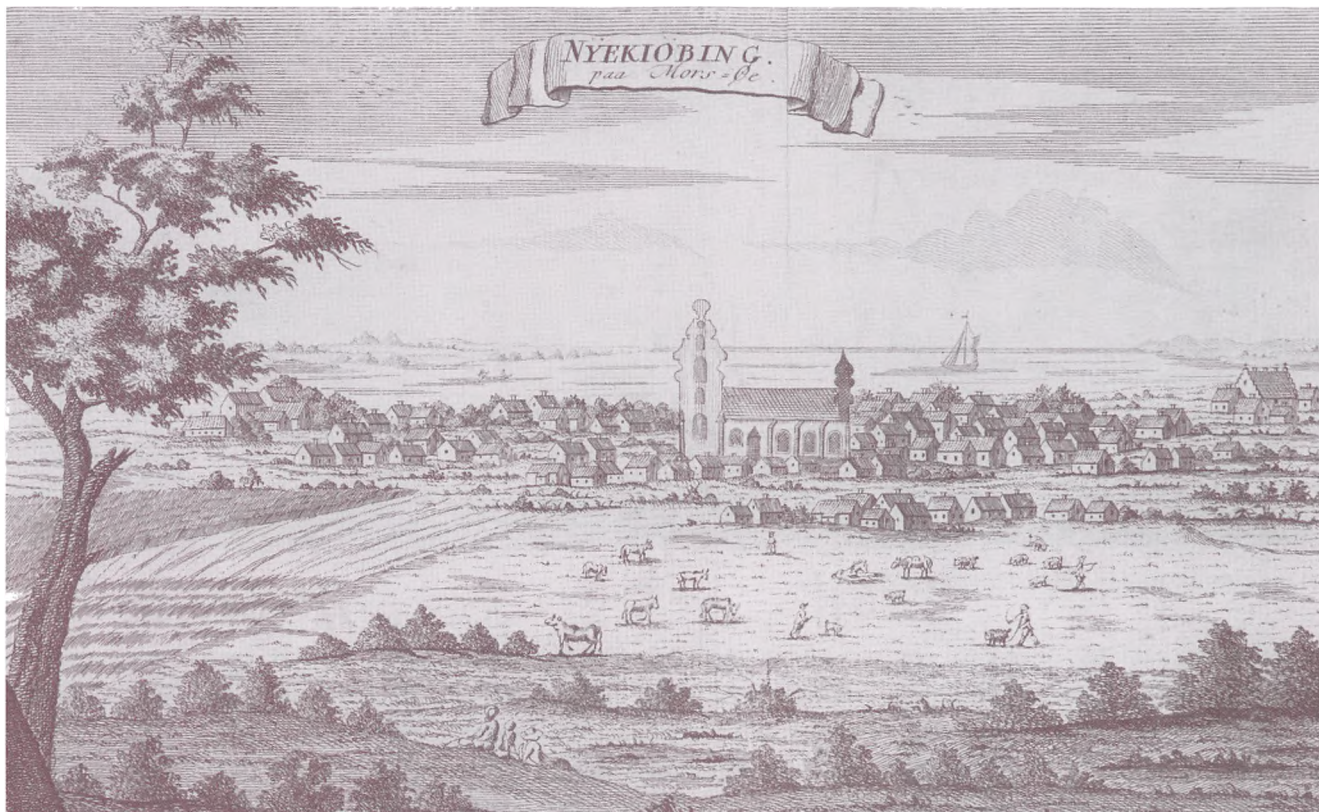
Fjerde spørgsmål: Hvad der havde givet dem anledning til at ville søge bort fra deres steder, om de var blevet forurettet på nogen måde af deres husbønder eller andre mod loven? Nej, de kunne ikke klage over nogen forurettelse, men ville blot indhente nærmere besked om vilkårene for denne bebyggelse af Alheden.

Femte spørgsmål: Hvem, der havde skrevet ansøgningen for dem og om de vedkendte sig indholdet, som det de havde forlangt opsat? Bonden Stephen Laursen, Tøving, havde skrevet for dem, det de selv ved hans hjælp havde sammensat. Svenning Christensen og Peder Christensen af Løderup kunne selv læse og skrive og havde selv skrevet under. Christen Jensen og Poul Jensen, Løderup kunne ikke

læse eller skrive, og havde ikke selv skrevet under, men vedkendte sig underskriften. Jens Nielsen og Peder Jensen af Elsøe kunne heller ikke læse og skrive. Førstnævnte vidste ikke hvem, der havde underskrevet for ham, mens Peder Jensen fortalte, at det havde samme mand, som havde skrevet ansøgningen.

Efter at disse forklaringer var afgivet, belærte herredsfogeden ansøgerne om, at det ingenlunde var Majestætens mening at fritage nogen godsejers fæstebonde, eller give dem nogen hjælp til bygningen. Det forsikrede ansøgerne, at de tog til efterretning. Ej heller forventede de mere af deres anden ansøgning. Forhøret var til ende.

Herredsfoged Kleins indsendte forhør til amtmænd den 1. juni 1752 og afgav i forbindelse hermed følgende erklæring: "Høyædle og Velbårne Hr. Etatsråd og Amptmand, høye nådige Herre! - Forhøret over de Løderup og Elsøe Mænd, som haver suppliceret om Ahlheedens Bebyggelse, sendes underdanigst tillige med deres Memorial. Det sees deraf udi Slutningen, at der er indløben en nye Memorial noget før Pintsehelligt, som der er mangfoldige om, både i Landet og uden Landet, og som en af Hans Kongl. Mayts. Bønder Peder Sørensen af Elsøe er afsendt med. De som haver været om at indgive den første Memorial ere meesten nogle Stoddere og Prackere, som intet haver og ere i megen Giæld både til deres Hosbønder og andre. Så det er ventelig, at deres Hensigt under deres Ansøgning meest har været, at de kunde komme bort og derved undgåe at betale deres Giæld her og igien komme på andre Steder, hvor de på lige Måde kunde fåe meere at bruge. I visse Poster er deres Svar og Forklaring under Forhøret gandske stridig imod deres Memorials Indfald, som Deres Høyvelbårenhed selv kan erfahre; Hvorfor de med Billighed

Fra Pontoppidans Danske Atlas 1768. Kirken er blevet spejlvendt.

tillige med deres brugte Concipist og Vinkelskriver burde drages under Tiltale. Og når deres nye indløbne Memorial engang kommer for Lyset, bliver derudi vel flere Vrangforestillinger igien at udfinde.”

Præsten Jens Halse i Nykøbing følte sig også hængt ud og forbigået og klagede til amtmanden: ”Høyædle og Velbårne Hr. Etatsråd of Amptmand gunstige Herre! - Siden nogle iblandt Bønderne af Lødderup og Elsø Sogne har været så importiun at giøre Klage-mål til Hans Majestæt over Forordningens Oplæselse af Prædickestoelen i Henseende, at den var skreven og ikke trøgt, så nødis jeg til herved at erklære mig, hvorfor dend på Skrift blev oplæst af min Medtiener Hr. Omejs for dennem. Når en Kongl. Forordning kommer til mig om Mandagen, må jeg skrive dend ud, thi skulde den trøgte Forordning forblive hos mig til næstfølgende Søndag at oplæses i Nyekiøbing, og siden 8te Dage derefter i

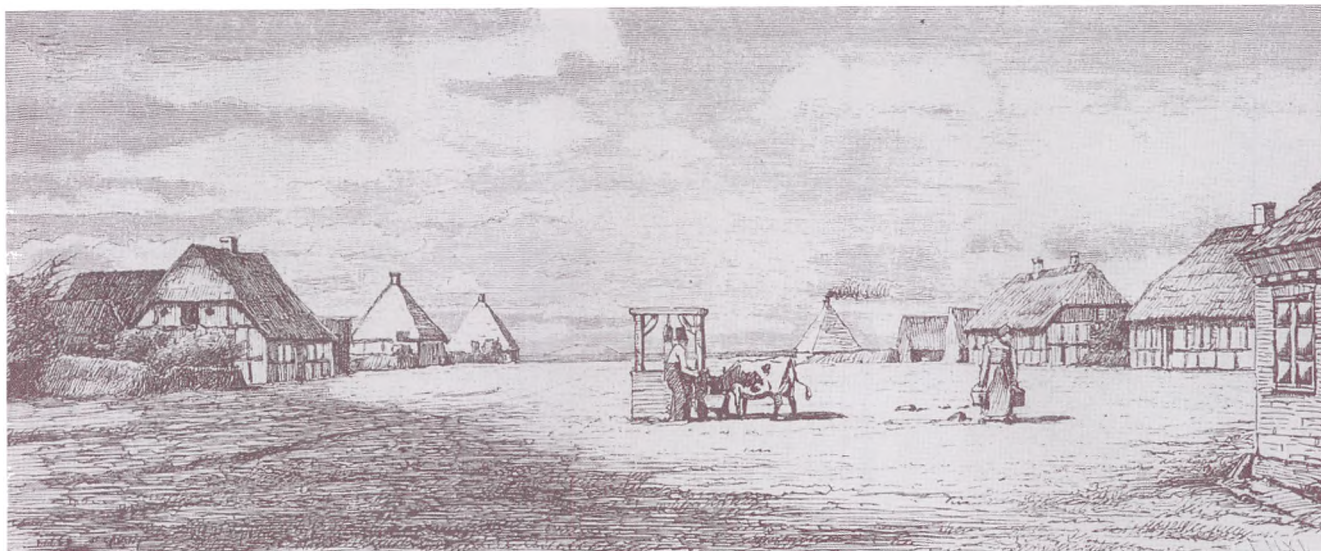
Sognene, så måtte dend trøgte Forordning nødvendig forblive hos mig udi 14 Dage, og det tilstedes icke Proustens Omgangs Brev, hvorpå enhver Præst måe påtegne, når det kommer, og når det går, derfor nødis jeg til at udskrive Forordningen, og da kand det være nogle Bønder ligemeget, enten dend trøgte eller dend skrevne bliver dem forkyndet, når dend er af een Indhold, og Ord fra Ord med dend trøgte; og hvo skulde være sådan en Diefvel, der skulle eller torde underståe sig til at skrive andet, end dend Kongl. Forordning melder? I den Henseende har jeg fremsendt dend skrevne Forordning til Byefogden til Eftersiun og at confereris med dend trøgte, om der er skeed nogen Forandring eller Falskhed, som mueligen Bønderne indbilder sig. Mig siunes, at sådanne falske Angivere vare pligtige at nyde tilbørlig Løn. Og til dend ende indgiver jeg denne min Attest og Beviis til min Høygunstige Øfrighed, såsom Bøndernes Angivelse rører mig

høyligen, at min Uskyldighed kand kiendes. - Forblivende i største Underdanighed - Høyædle og Velbårne Hr. Etatsråd og Amptmandens ringeste Tienere og Forbeder.

- Nyekiøbing d. 31 May 1752 /
Jens Halse”

En måned efter det første forhør gættog forestillingen. Ansøgernes sidste memorial var nu indkommet til kongen og kancelliet, og man havde, ligesom ved den første, anmodet amtmanden om undersøgelse og forklaring. Amtmanden måtte atter beordre foged Klein til at foretage et nyt forhør. Han lod underskriverne af den anden ansøgning indkalde til forhør i Nykøbing den 30. juni via Peder Sørensen Bondgaard af Elsø. Heller ikke disse ansøgere havde haft til hensigt at forlade deres steder eller var blevet forurettet. De søgte bare mere oplysning om de gode vilkår, de havde hørt om.

De blev også spurgt, hvem der havde forfattet ansøgningen, om de

Kolonistbyen Grønhøj, 1893. Kartoffeltyskernes by.

vedkendte sig indholdet og selv havde skrevet under. Hertil svarede de, at de for en del tilstod, at skrivelsen var deres, men at der var dele af den de aldrig havde hørt om, nemlig at de skulle forlange at komme til at bebo en del af alheden, der var opdyrket. De havde set og underskrevet en ansøgning, der var skrevet af Stephen Lauridsen, men den de nu så var ikke den samme om end indholdet næsten var det samme. De havde overtalt og betalt Peder Sørensen Bondgaard om at rejse til København med den.

Det tredje spørgsmål lød: Hvad de havde lovet eller givet Stephen Lauridsen for at skrive ansøgningen. Og hvornår den var blevet underskrevet. Peder Bondgaard svarede, at han ikke var hos forfatteren, da brevet blev til og ikke vidste hvem, der havde skrevet hans navn. Han havde dog sagt til Svenning Christensen, at hvem der ville kunne underskrive for ham. De andre tilstedeværende svarede, at de havde tilbudt at betale for skrivearbejdet, men at han ikke ville have noget. De havde heller ikke betalt noget, bortset fra den potte brændevin de havde drukket ved samme lejlighed – 10 skilling. De havde skrevet under på samme tid, den 30. april.

Så blev Peder Bondgaard spurgt, hvorfor han ikke havde afleveret den

ansøgning han havde fået med hjemmefra, og hvem der havde skrevet den ny. Han fortalte, at ansøgningen undervejs ved ”en stor Regn” var blevet så våd, at den ikke kunne hænge sammen, selvom han havde opbevaret den så godt han kunne. Derfor var han gået ind til en mand ved navn Monsr. Rohde, der boede ved Vesterport i København i en gård kaldet Knabsteds gård. Han havde skaffet en karl ”i sorte klæder”, der renskrev og underskrev brevet, og som fik 3 mark for arbejdet. Peder kunne ikke læse selv, så han vidste ikke om der var lavet om på noget.

Det femte spørgsmål lød, hvem der havde sagt dem, at Kongen ville give dem to års kostpenge, indtil de kunne avle noget selv. Svenning Christensen svarede at han havde hørt det af Anders Smed i Lødderup efter Hans Dahls ord af Thisted. De øvrige kunne ikke sige, hvem der havde sagt det. De svarede herefter på spørgsmål seks, at de ikke havde spurgt sig for om indholdet af forordningen hos nogen præst eller anden øvrighed.

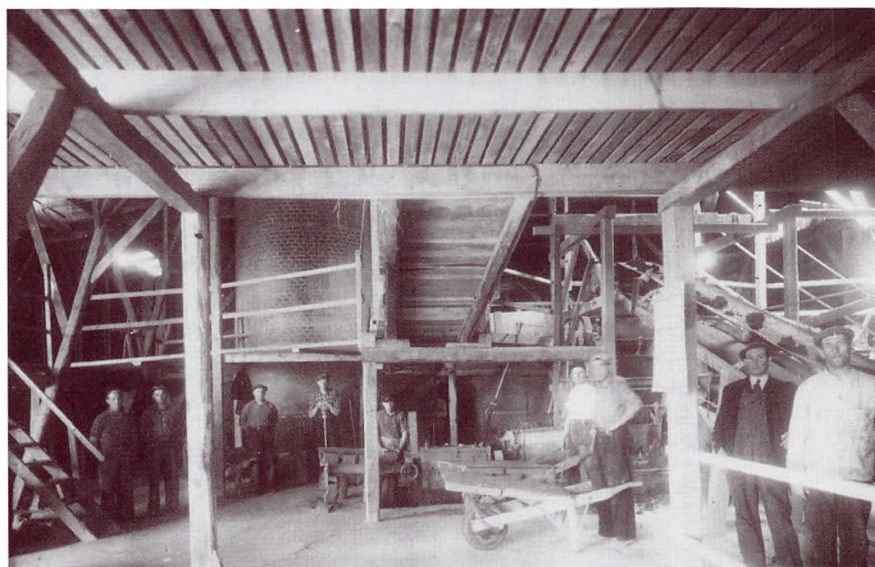
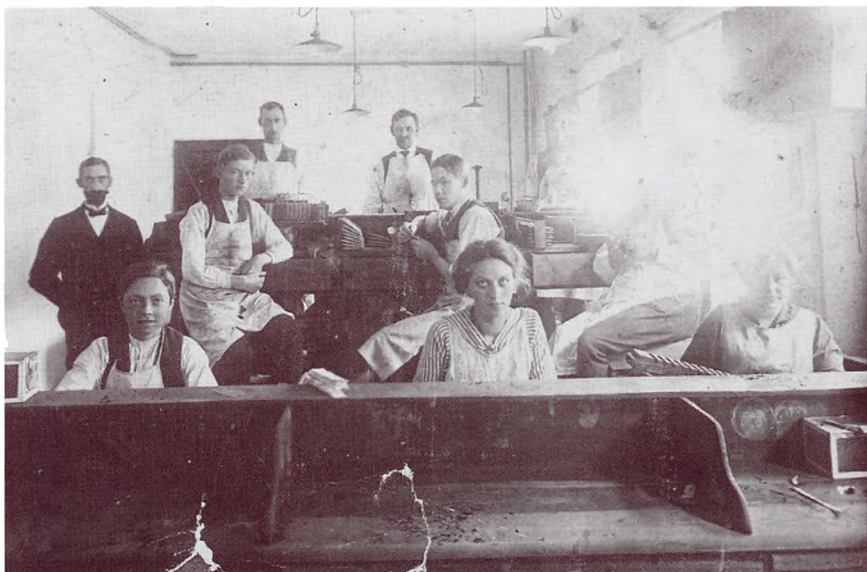
Nu mødte også Jens Madsen, Tøving, også forsinket op. Han svarede som de øvrige, bortset fra at han til femte spørgsmål svarede, at han havde hørt om vilkårene i Skive af Vi-

borg Postbud. De to øvrige ansøgere fra Tøving og Niels Nielsen, Alsted, mødte aldrig op. De tilstedeværende blev så som tidligere belært af retten om Kongens mening, og forhøret blev afsluttet.

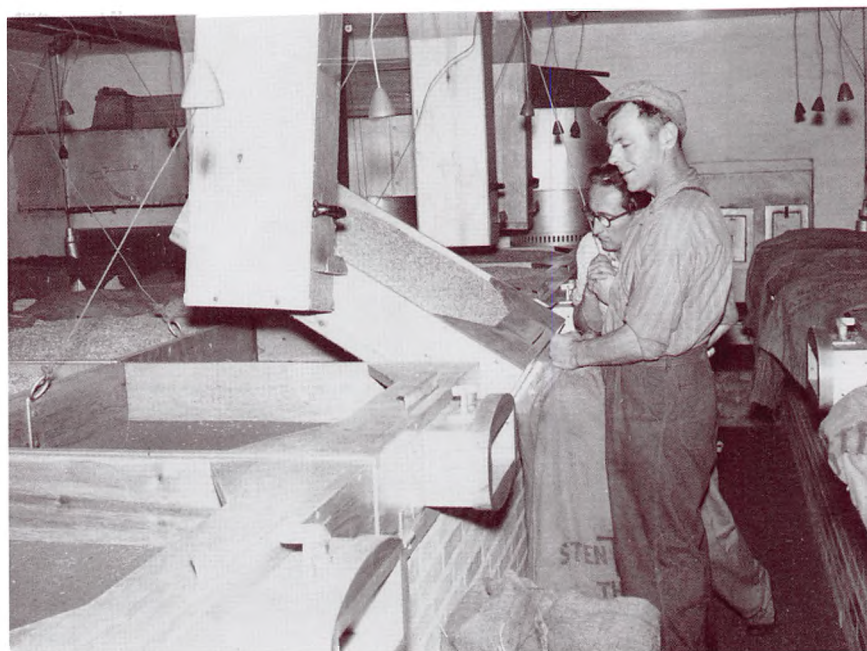
Hermed slutter så denne sag, der sikkert har givet anledning til megen diskussion og samtale rundt om på øen. Amtmanden, herredsfogden, præsten og proprietærene blev i forbindelse med de foretagne afhøringer klar over, at det mest havde været ansøgerne enfoldighed, - og ikke tanken om at lave oprør, der havde fået dem til at gå uden om den sædvanlige ”kommandovej” med deres henvendelse til kongen. De blev derfor ikke tiltalt for at have foretaget sig noget ulovligt, men det har sikkert været en alvorlig lærestreg for dem, så de i fremtiden undersøgte sagerne bedre, inden de henvendte sig direkte til kongen. Men tænk om deres ansøgning var blevet godtaget af kongen og kancelliet: Så var ”Morsingboerne” kommet ”Kartoffeltyskerne” i forkøbet, - for det var først syv år senere i 1759, at de første af disse indfandt sig på Alheden.

Kilde: Dueholm, Ørum, Vestervig Amters Arkiv - LAK Viborg.

Arbejdere på Th. Damborgs Cigar- og Tobaksfabrik. Billedet er skadet, men et af de meget få, der er taget inden-dørs på fabrikken. Navne og årstal er ukendt.

Fra Nykøbing Teglværk, Grønmarken. Billedet er taget ca. 1930.

Fra Morsø Frøkontor, mens virksomheden havde til huse i Nygade, 1945.

Museums- Butikken

*Stort udvalg
i gammeldags julepynt.*

*F.eks. en hel nissefamilie, som også kan købes
enkeltvis - en serie glaskugler, klokker, fugle
og engle. Lysholdere med klemme. Sukker-
stænger og kringler, som i "Peters Jul".*

*Håndlavede fugle til
mejsboller samt
træ- og bliklegetøj.*

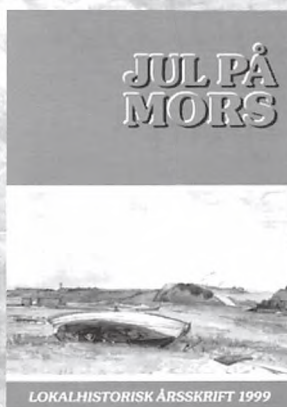
*Johannitervin,
Gl. dansk Mjød,
Jule- og middel-
alder sennep
passer
perfekt til
julemenuen.*

Jul og kvalitetsgaver hører sammen!

Bøger og film om morsingboerne - om natur og kultur, fortid, nutid, menneske og samfund. Brug dem som gave - eller glæd dig selv med en bog eller film.

Du kan se listen på vores hjemmeside www.dueholmkloster.dk under menupunktet Lokalthistorisk Forlag og købe dem i museumsbutikkerne.

»Jul på Mors 2006«
også ældre udgaver
fra 1964 til 2005

Morsøfilm
og andre film f.eks:
»Oprøret på Mors«

Kopi af en såkaldt
pladefibula fundet
ved Legind Vejle.
Smykket dateres til
yngre germansk jern-
alder 600 e.Kr.

- sælges som broche.

Sølvsmykker.....

Kopi af et dragtsmykke
fundet ved Ejerslev.
Smykket dateres til sen
vikingetid 1000-tallet
- sælges som broche.

..... fra Mors

Gode bøger:

"Frem, Frejdig og Frihed"

af Ejner Brusgaard

"Byens havn"

af Susanne Overgaard

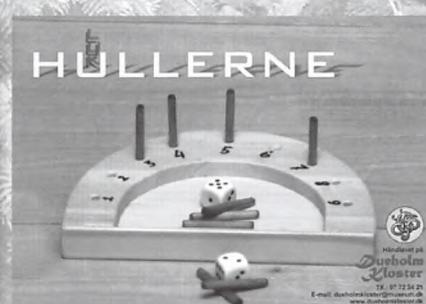
"Nykøbing i tekst og billeder"

af Holch Andersen

"Dueholms Diplomatarium"

af Arnold Kæseler

Sjove spil:

Nye fintforarbejdede spil efter gammel model.
Mange forskellige træspil for børn i alle aldre.
F.eks. "Hnefatavl" - "Ræven efter gæssene"
"Luk hullerne" - "Quarto" & "Fire på stribe".

MORSØ

FOLKEBLAD BOGTRYKKERI

Elsøvej 105 . 7900 Nykøbing M
Tlf. 97 72 10 00

MOLLERUP MØLLE

*ønsker
glædelig jul og
godt nytår*

– et korn bedre

Tlf. 97 74 43 11, 7900 Nykøbing Mors
Tlf. 97 76 25 00 Redsted, 7970 Redsted
Tlf. 97 76 23 22, 7960 Karby

Vi ønsker vore kunder
en glædelig jul og et godt nytår!

TOMMERGAARDEN

Nykøbing M · Soltoften 3 · Tlf. 96 70 21 00

Hama
-perlen blandt legetøj

- et kvalitetsprodukt fra

malte haaning
PLASTIC/A/S
Nykøbing Mors

GEISLER

ønsker
glædelig jul og
godt nytår

SDR. DRAABY

KØBMANDSGAARD

7900 NYKØBING MORS

ønsker alle en
glædelig jul
og godt nytår

Vi ønsker alle

læserne af »Jul På Mors«
en rigtig glædelig jul og et godt nytår med
tak for den tillid,

der blev vist os i det år, der er gået.

Som i 2006 vil vi fortsætte
i 2007 med tilbud på kvalitetsvarer på alt i
fliser, kantsten, læhegn, trådhegn,
flagstangsfod, dekorationsvaser m.m.

NYKØBING FLISEFABRIK

Bakkegårdsvej 9 . Telefon 97 72 05 11

MORSØ MØRTELVÆRK

Næssundvej 218 . Telefon 97 72 05 11

SPAR

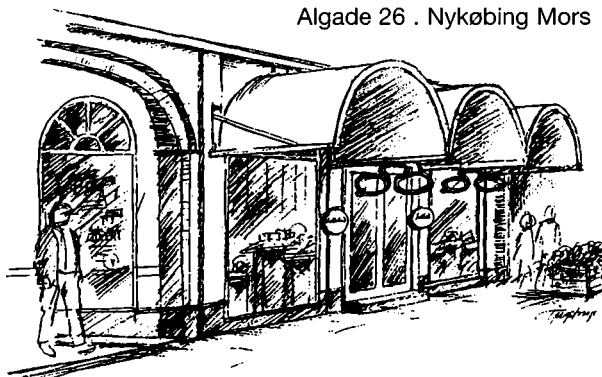

**OLE VIN-
KØMAND**

Velkommen i vor moderne butik med
GAMMELDAWS service.
Vi er altid parate til en go' handel!

Fruevej 41 . 7900 Nykøbing Mors
Tlf. 97 72 02 97

fillelund
URE OG OPTIK

Algade 26 . Nykøbing Mors

Skamol A/S – en international virksomhed og spændende arbejdsplads!

Skamol A/S er en internationalt arbejdende virksomhed med datterselskaber i Tyskland og USA samt produktion i Danmark og Frankrig. Skamol A/S markedsfører produkter til højtemperatur isolering til en række industrielle anvendelser dels via egen salgsorganisation, dels via et bredt net af agenter og distributører i det meste af verden. Vi beskæftiger ca. 210 medarbejdere i ind- og udland.

Skamol A/S
Østergade 58-60
7900 Nykøbing Mors
Tlf: 9772 1533
Fax: 9772 4975
E-mail: insulation@skamol.dk
www.skamol.com

n.p. MORSØ PAPIR & KONTORCENTER a/s
JERNBANEGADE 6 • 7900 NYKØBING MORS • TLF. 9772 2677

BØGER . FOTO KONTORARTIKLER

MORSØ BOGHANDEL

Telefon: 97 72 07 00

Telefax: 97 72 04 27

Email: morsboghandel@post.tele.dk

THY-MORS

FAGLIGT FÆLLES FORBUND

Deltager aktivt i lokalsamfundet

ThistedForsikring

www.ThistedForsikring.dk

**Vi ønsker alle
en rigtig glædelig jul,
samt et godt og lykkebringende nytår!**

**Kontakt din lokale assurandør
og få en uforpligtende gennemgang
af dine forsikringer.**

Din lokale assurandør:

Jørgen Paaske
telefon: 9776 7320
Mobil: 2024 3996

**Besøg også vores hjemmeside
www.ThistedForsikring.dk
for et uforpligtende tilbud.**

ThistedForsikring

www.ThistedForsikring.dk

Thyparken 16 · 7700 Thisted · Tlf: 9619 4500

– din tryghed

Pensionsopsparing gi'r livskvalitet

Der kommer en dag, hvor I endelig får tiden til at leve det liv, I altid har drømt om. Men har I også økonomien til det liv, I gerne vil leve? Der findes mange alternative forslag til pensionsopsparingen, og mange af

dem kan der være god fornuft i. Lige nu i hvert fald. Men hvad med i morgen? En pensionsordning er i sidste ende et spørgsmål om livskvalitet. Vil du satse med jeres livskvalitet, eller vælger du det sikre?

1 **MORSØ
SPAREKASSE**

www.morsoesparekasse.dk

Kirketorvet 1 | 7900 Nykøbing M. | Telefon 96 70 15 00 | hk@morsoesparekasse.dk

Jul på Mors.

Traditionen tro pynter børnene
Bankens juletræ

Morsingboernes bank ønsker alle en glædelig jul.

M
MORSØ BANK

– du kan regne med os

Morsø Bank · Algade 2 · 7900 Nykøbing Mors · Telefon 96 15 25 00 · www.morsbank.dk